

Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
beraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
eraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil

Liberaal Reveil

48e jaargang, juni 2007 (2)

Thema: de informatiesamenleving

Winstgevende overheidsbedrijven

Democratisch tekort in Nederland

INHOUDSOPGAVE

THEMA: DE INFORMATIESAMENLEVING

Column: Public eye

Theo de Vries

81

Contacten en relaties via internet. Verrijking of verarming van het gemeenschapsleven?

Bram Buunk en Pieter Dijkstra

83

Parlementair stelsel op de schop. ICT sluit burger en overheid kort. Parlement gepasseerd?

Jacob van Kokswijk

89

Leven in het digitale tijdperk

Interview met Wim Veen

93

Het democratisch tekort van de gevestigde politieke orde in Nederland

Patrick Hospel

97

Winstgevende overheidsbedrijven

Frans de Graaf

102

Mensbeeld van het individualisme

Philip Ruijs

105

Graag een reële aanpak van het klimaat

Helma Neppéus

115

Kunnen we doorgaan met het uitbreiden van ons wegennet en vliegvelden en tóch onze planeet redden?

Interview met Benny Peiser

118

Klimaatassessment

Henk Tennekes

124

Reacties publicatie Frankenvrij

Redactie Liberaal Reveil

127

Motieven Koranverbod weerlegd

Majlis Sultan-us-Qalam

129

Woorden doden geen mensen – mensen doden mensen

Enno de Witt

134

Boekbesprekingen

Lichtbaken: moreel Esperanto

Dirk Verhofstadt

137

Conservatieve momenten nieuwe stijl

Uri Rosenthal

140

Liberaal Reveil is een uitgave van de

Prof. Mr. B.M. Teldersstichting

REDACTIE

mw. prof.dr. H.M. Dupuis (voorzitter)

mw.drs. F.D. de Beaufort (eindredacteur)

drs. P. de Krom

drs. H.H.J. Labohm

dr. P.G.C. van Schie

prof.dr. U. Rosenthal

prof.dr.ir. T. de Vries

dr.ir. R.D. Woittiez

BESTUUR

mw. mr. L.J. Griffith (voorzitter)

T. van Kuilenburg (secretaris)

mw. drs. E.M.H. Lemaier (penningmeester)

REDACTIEADRES

Koninginnegracht 55a

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948; fax: 070-3631951

e-mail: debeaufort@teldersstichting.nl

website: www.teldersstichting.nl

ABONNEMENTENADMINISTRATIE

Koninginnegracht 55A

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948

fax: 070-3631951

info@teldersstichting.nl

ABONNEMENTEN

De abonnementsprijs (4 nummers)

bedraagt € 30,- per jaar (buitenland € 40,-).

Voor abonnees die vóór 1 januari 2005 het gereduceerde tarief betaalden, geldt tot hun 27ste een prijs van € 20,-

Losse nummers kosten € 8,50.

U kunt bij de abonnementenadministratie een proefnummer aanvragen à € 3,50.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij het abonnement vóór 1 december bij de abonnementenadministratie is opgezegd.

DRUK

Drukkerij Stimuka

ADVERTENTIETARIEVEN

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar

AUTEURSRECHTEN

De auteursrechten liggen bij de uitgever.

De vetgedrukte inleidingen bij de artikelen

zijn opgesteld door de redactie,

niet door de auteur(s).

Schrijven in *Liberaal Reveil* geschiedt

altijd op persoonlijke titel.

ISSN 0167-0883

Column PUBLIC EYE

THEO DE VRIES

Op 9 mei 2007 krijg ik het volgende persbericht van de gemeente Leiden onder ogen: 'De gemeente Leiden heeft als eerste gemeente in Nederland gegevens geleverd aan het Digitaal Klant Dossier (DKD). Het DKD is een virtueel dossier met relevante informatie uit de databases van verschillende organisaties op het gebied van werk en inkomen zoals UWV, CWI, en Sociale Diensten. De gegevens worden automatisch aangeleverd, samengevoegd en zijn direct op het beeldscherm te zien. Van de financiële situatie van de klant tot onder meer voertuigbezit, werkervaring, polisadministratie, uitkeringen en reïntegratie. Het DKD ontsluit hiermee een schat aan informatie.'

Klanten hoeven niet langer steeds dezelfde informatie op te geven. Zij kunnen via internet bovendien altijd en overal hun eigen gegevens inzien, zelf informatie of formulieren opvragen en bepaalde gegevens wijzigen. Een prima service. Daar zit mijn probleem niet. Het zit in de mogelijkheid die gegevens te koppelen, al of niet met andere bronnen, en te analyseren. Daarover wordt helaas geen mededeling gedaan. Onduidelijk is ook wie er allemaal bij deze gegevens kan komen.

Een ander voorbeeld. Hier gaat het om veiligheid. Jacob van Kokswijk schrijft in dit nummer van *Liberaal Reveil* dat in Engeland elektronische surveillance zo ver is doorgevoerd dat er 1 camera op 13 inwoners is geïnstalleerd. Dat betekent dat in grotere steden per dag gegevens van heel veel mensen ongevraagd ongeveer 30 keer of meer ergens in een computer worden opgeslagen. Voor bepaalde of onbepaalde tijd. Die camera's zijn vaak onhandig en gelukkig goed zichtbaar. Maar dat verandert snel. Door de nu al waarneembare komst van zeer effectieve herkenningstechnologie, van minuscule camera's en nieuwe generaties computers, is het straks voor overheid en private partijen mogelijk ieders gangen onzichtbaar waar te nemen en te registreren. Goede controle daarop is een illusie. Maar dat niet alleen, de koppeling met al bestaande databanken ligt binnen handbereik.

Nieuwe ontwikkelingen dienen zich in een steeds sneller tempo aan. Zo is het straks mogelijk duizenden minuscule sensors ('smart dust') uit te strooien die vervolgens in een netwerk met elkaar communiceren. Militair gebruik is evident, bij civiel gebruik wordt het mogelijk allerlei beheersprocessen heel efficiënt te laten verlopen. Dat is het probleem niet. Bedenklijk wordt het pas, als data aan persoonsgegevens wordt gekoppeld.

Vrijwel iedere burger laat bijna dagelijks een indrukwekkende spoor gegevens achter zich. De hoeveelheid daarvan – in digitale vorm – is in de achter ons liggende jaren explosief toegenomen. Die toename gaat onverminderd door, er ontstaat een chaotische databerg waarvan slechts een klein deel effectief en meestal doelgebonden wordt gebruikt. Door middel van nieuwe mathematische modellen, statistische patroonherkenning en algoritmes, tezamen met krachtige computersystemen, kan veel van de datachaos worden getransformeerd in aanzienlijk meer bruikbare informatie voor geheel andere doelen. Zo kunnen bijvoorbeeld medische gegevens bij een zorgverzekeraar verwachtingen over iemands ziektekansen genereren, een soort statistisch DNA; nuttig voor de zorginkoop, dat wel. Of kunnen profielen worden berekend, waardoor criminele tendensen van individuen worden herkend. Onnodig te zeggen dat dit soort activiteiten veel vragen zullen oproepen. Vragen die raken aan de privacy van individuen.

De voorzitter van het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP), de heer Kohnstamm, is doordrongen van het gevaar van de snelle technologische ontwikkelingen, zo blijkt uit het jaarverslag 2006 van het CBP. Volgens hem komt de privacy van de burgers daardoor steeds meer in de knel. Probleem is dat de handhaving van de privacy wetgeving rust op een wet uit 2001 – een juridisch werk dat geïnspireerd is door informatie- en communicatietechnologie van aanmerkelijk oudere

datum. Het handhaven van die wet lijkt steeds meer een onbegonnen zaak. Het is illusoir te denken dat dit kan worden opgelost door het verhogen van sancties van 4500 Euro, die bij de komst van de wet als maximale straf is bepaald. Bovendien is de pakkans vrijwel nihil.

Idealiter moet de bescherming van de privacy van burgers aan de voorkant, bij de introductie van nieuwe technologieën, beginnen. Er moet tijdig worden vastgesteld wat de privacyeffecten van een bepaalde technologie of informatiesysteem kunnen zijn – een privacy impact assessment (PIA). Of, zoals geschreven in een rapport (2006) aan de Engelse Information Commissioner, 'Ideally, a PIA tells the story of an information system or technological application: why it exists and how it collects, uses, discloses, and retains personal information. In this process, specific privacy issues are surfaced and can be resolved in a comprehensive manner on the basis of clear thinking and accurate information'.

Een dergelijk PIA zou wettelijk voorgeschreven moeten zijn. Het is ondoenlijk van privacy juristen te eisen, dat zij de gevolgen van nieuwe technologieën kunnen

inschatten en adequaat daarop kunnen reageren. Dergelijke nieuwe ontwikkelingen ontsnappen steeds meer aan de juridische denkkaders. Het vooraf bepalen van effecten van nieuwe technologieën vereist daarom een heel andere werkwijze van het CBP. Handhaving van de wet en advies aan de overheid zijn natuurlijk belangrijk. Maar het accent zal meer dan vroeger moeten komen te liggen op visieontwikkeling en op een jaarlijks assessment van nieuwe en toekomstige technologische ontwikkelingen. In het CBP zal daarom structureel plaats moeten worden ingeruimd voor voldoende hoog gekwalificeerde technologen. De huidige taken van het CBP zijn te juridisch getoonzet en bieden daardoor nauwelijks ruimte voor het tijdig inzetten van technologische expertise. Zonodig moet de wet daarom worden aangepast en het budget van het CBP daarmee in overeenstemming worden gebracht. De tijd dringt.

Prof.dr.ir. Th. de Vries is bijzonder hoogleraar Toekomststudie gezondheidszorg aan de Universiteit van Twente en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

CONTACTEN EN RELATIES VIA HET INTERNET

VERRIJKING OF VERARMING VAN HET GEMEENSCHAPSLEVEN?

BRAM BUUNK EN PIETERNEL DIJKSTRA

Internet wordt door zo'n 80 procent van de Nederlanders regelmatig gebruikt, vooral voor het zoeken naar informatie en als middel van communicatie. Bij contact via de digitale snelweg ontbreekt vaak het non-verbale aspect van communicatie. Bovendien kan contact via internet anoniem plaatsvinden. De auteurs onderzoeken in het navolgende artikel de invloed van internet op de persoonlijke relatie van mensen. Zij zien zowel voor- als nadelen van digitale communicatie.

Het belang van het internet neemt nog steeds, en in snel tempo, toe. Uit onderzoek in de Verenigde Staten blijkt bijvoorbeeld dat in 2005 78.6% van de Amerikanen online was, gemiddeld gedurende 13.3 uur per week, en dat men eerder de mobiele telefoon zou opgeven dan de toegang tot het internet. In Nederland geldt min of meer hetzelfde: ruim 80% van de Nederlanders tussen de 12 en 75 gebruikt internet regelmatig. Internet wordt vooral gebruikt voor het opzoeken van informatie en als communicatiemiddel. Zo heeft ruim 60% van de internetters hun postzaken deels vervangen door internet of e-mail, en 7% zelfs helemaal. Vooral e-mail en chatten zijn dan ook uitgegroeid tot uiterst belangrijke vormen van interpersoonlijke communicatie. Dat zou belangrijke gevolgen kunnen hebben voor de verhoudingen tussen mensen. De communicatie via internet vertoont namelijk een aantal kenmerken die ervoor zorgen dat deze heel anders verloopt dan face-to-face communicatie.

Ten eerste is de communicatie via internet beperkt in de zin dat een belangrijk deel ervan – het non-verbale aspect – ontbreekt. Lichaamstaal geeft aan hoe iemand

zich voelt, wat hij of zij van de interactiepartner vindt, en hoe een uitspraak geïnterpreteerd dient te worden. Omdat in de communicatie via internet dit uiterst informatieve aspect van de communicatie ontbreekt kunnen allerlei misverstanden, misplaatste verwachtingen en teleurstellingen ontstaan (e.g., Vrij & Mann, 2004). Een ander belangrijk kenmerk van de communicatie via internet is dat deze, met name in chatrooms, vaak anoniem plaatsvindt. Men kan zichzelf presenteren zoals men wil, en dit kan sterk ontremmende effecten hebben. Mensen kunnen hun frustraties en agressie uiten, liegen, of anderen proberen te misbruiken. Ook als men zich wél presenteert als zichzelf – Jantje A. uit Appelscha – dan nog is het contact wél anoniemer van aard dan telefonisch of face-to-face contact. Met anderen communiceren via het toetsenbord is afstandelijker dan als je ze in de ogen kijkt of hun stem hoort. En ook dat werkt ontremmend, hetgeen mede tot gevolg heeft dat mensen veel eerder dingen over zichzelf vertellen die ze anders nooit zouden durven blootgeven.

BEPERKING OF BEVRIJDING

Betekent dit nu dat internet vooral negatieve gevolgen heeft voor gemeenschapsleven en de kwaliteit van interpersoonlijke relaties? Niet per se. Technologische ontwikkelingen die de communicatie tussen mensen veranderen – radio, telefoon, televisie, maar ook trein en vliegtuig – hebben altijd verdeelde reacties opgeroepen, met name als het de implicaties voor het gemeenschapsleven betrof. Volgens wat wij hier willen aanduiden als de *reductie hypothesen* zouden relaties op het internet oppervlakkig en onpersoonlijk zijn, met negatieve gevolgen voor welbe-

vinden en sociale integratie. Internet zou ongeschikt zijn om betekenisvolle interpersoonlijke relaties te ontwikkelen, en ertoe leiden dat mensen oppervlakkige relaties aangaan ten koste van de tijd die ze besteden aan bestaande vrienden (Locke, 1998; Valkenburg en Peter, 2007). Volgens de *bevrijdingshypothese* daarentegen zou communicatie via het internet juist de ontwikkeling van zinvolle persoonlijke relaties bevorderen omdat relaties bevrijd worden van de beperkingen van fysieke lokaliteit. Daardoor zouden mogelijkheden gecreëerd worden voor nieuwe vormen van interpersoonlijke relaties en gemeenschappen. Het is niet eenvoudig dergelijke tegenstrijdige hypothesen scherp te toetsen, omdat onderzoek op dit gebied vaak noodzakelijkerwijs beperkt is tot het constateren van *verbanden* in plaats van *causale effecten*, maar een aantal conclusies zijn wel mogelijk.

Dat willen wij doen aan de hand van twee thema's. Ten eerste: wat is de kwaliteit van relaties die via het internet worden onderhouden, en welke gevolgen heeft het onderhouden van relaties op het internet voor bestaande relaties? Ten tweede: kunnen contacten en relaties via internet een bijdrage leveren aan welbevinden en gezondheid op een soortgelijke wijze als face-to-face relaties dat doen?

1. RELATIES OP HET INTERNET

Het online leggen van intieme en vriendschappelijke contacten heeft de afgelopen jaren een enorme vlucht genomen. Mensen worden bijvoorbeeld niet alleen lid van virtuele gemeenschappen gericht op hobby's en persoonlijke belangstellingen om informatie uit te wisselen, maar ook om vriendschapscontacten te leggen en om een partner te zoeken, al dan niet via commerciële bureaus. Dat mensen via het internet intieme relaties beginnen en onderhouden is niet voor niets. Het is, zoals gezegd, gemakkelijker persoonlijke informatie over jezelf bloot te geven in online dan in face-to-face contacten. Juist de grotere afstandelijkheid die het toetsenbord creëert zorgt ervoor dat mensen zich veiliger voelen om hun gevoelens met elkaar te delen (Ben Ze-ev, 2003). Daardoor kunnen internetrelaties in korte tijd emotioneel zeer intens worden. Probleem is echter dat dit vaak gebeurt terwijl het erbij behorende vertrouwen zich minder snel ontwikkelt. Vertrouwen opbouwen kost nu

eenmaal tijd en laat zich niet forceren. Het gevolg is dat mensen zich, in internetrelaties, weliswaar meer prijsgeven, maar ook meer liegen en de werkelijkheid verdraaien. Uit een onderzoek van McCown e.a. (2001) bleek bijvoorbeeld dat maar liefst 63% van de chat-room gebruikers gelogen had, bijvoorbeeld over hun naam of leeftijd. Bovendien blijken mensen door de relatieve anonimiteit eerder hun negatieve emoties vrijelijk te uiten, zich uit een relatie terug te trekken wanneer zich een conflict voordoet. Zo vergeleken Cornwell en Lundgren (2001) online intieme relaties met face-to-face relaties. De eerste bleken gekenmerkt door minder involvering en loyaliteit, en door een meer onjuiste voorstellingen van zaken (vooral over leeftijd en uiterlijke kenmerken). Iets soortgelijks blijkt te gelden voor vriendschappen die via het internet ontstaan en worden onderhouden (Parks & Roberts, 1998). Uit onderzoek blijkt echter ook dat, na een jaar, internet-vriendschapsrelaties in termen van diepte en breedte van de communicatie vergelijkbaar zijn met face-to-face relaties (Chan & Cheng, 2004). Waar het om lijkt te gaan is dat relaties op het internet, net zoals face-to-face relaties, de tijd moeten krijgen om zich te ontwikkelen.

Internet, sociale integratie en verlegenheid

Op dit moment blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat er weinig reden is om aan te nemen dat het internet negatieve gevolgen heeft voor de sociale integratie en de kwaliteit van bestaande, interpersoonlijke relaties. Slechts een klein aantal onderzoeken heeft gevonden dat het gebruik van internet leidt tot een afname van de communicatie met familieleden, tot kleinere sociale netwerken, en meer depressie en eenzaamheid (Kraut et al., 1998). Dergelijke effecten zijn vrijwel alleen gevonden toen internet nog een nieuw medium was en mensen deze vorm van communiceren nog in hun leven moesten integreren. Later onderzoek vond juist evidentie voor het tegenovergestelde. Zo blijken adolescenten, naarmate ze vaker online communiceren, hechtere relaties te hebben met bestaande vrienden, en het internet vooral te gebruiken om bestaande netwerken van vrienden in stand te houden (Valkenburg en Peter, 2007). Naarmate mensen vaker met hun vrienden communiceren via Instant Messenger groeit bovendien de wens om elkaar face-to-face te ontmoeten (Hu e.a., 2004).

Gebruiken sociaal vaardige mensen het internet vooral om hun reeds bestaande contacten te onderhouden of te verdiepen (Valkenburg & Peeter, 2007), voor verlegen mensen heeft het internet vaak een wat andere functie. Met name eenzame en sociaal angstige mensen begeven zich in online communicatie omdat ze op internet veel minder te maken hebben met de remmingen die ze in het dagelijkse leven ervaren in sociale contacten. Sterker nog, verlegen mensen kunnen op internet hun sociale gedrag oefenen, wat hen kan helpen in face-to-face relaties. Dit komt mede omdat sociaal-angstige mensen op internet minder te maken hebben met, de in hun ogen, negatieve non-verbale feedback van anderen, waardoor ze zich in face-to-face contacten vaak zo ongemakkelijk voelen (Stritzke, Nguyen & Durkin, 2004). Kortom, het huidige wetenschappelijke onderzoek lijkt niet of amper aan te tonen dat communiceren via internet ten koste gaat van de kwaliteit van het 'in vivo' sociale netwerk, en daar zelfs in positieve zin aan lijkt bij te dragen.

Second Life en andere virtuele gemeenschappen.

Toch zijn er wel degelijk kanttekeningen te plaatsen bij de positieve effecten van internet voor interpersoonlijke relaties. Door zowel beperkingen in de tijd – er zit maar 24 uur in een dag – alsmede door cognitieve beperkingen zit er een grens aan het aantal relaties dat men kan onderhouden, 'in vivo' dan wel via het internet. Verondersteld wordt dat mensen een brein ontwikkeld hebben dat het hen mogelijk maakt persoonlijke contacten te onderhouden met niet meer dan zo'n 150 mensen. Het lijkt daarom waarschijnlijk dat een intensief sociaal leven via het internet ten koste gaat van het aantal sociale contacten 'in vivo' en dat er wel degelijk grenzen zijn aan het combineren van een actief sociaal leven op het internet met een actief sociaal leven in het werkelijke leven. Dit is zeer relevant gezien de groeiende populariteit van virtuele gemeenschappen zoals Second Life. In Second Life kunnen mensen een tweede leven leiden, het uiterlijk kiezen dat ze willen en een huis en baan creëren naar eigen wens. In Second Life kun je praten, vrijen, dingen kopen en verkopen, werken, en onderhandelen met andere personages uit Second Life. Naar schatting zijn er op dit moment meer dan 300.000 Nederlandse Second Life gebruikers en wereldwijd bijna 6 miljoen. Virtuele

gemeenschappen zoals Second Life kunnen een concurrent worden van het 'echte' leven en lijken daardoor, bij intensief gebruik, wel degelijk schade te kunnen aanbrengen aan de kwaliteit en kwantiteit van het face-to-face sociale netwerk.

Het risico bestaat bovendien dat, bij intensieve deelname aan virtuele werelden zoals Second Life, men het 'echte' leven minder gaat waarderen en ontevreden wordt. Het echte leven en de echte mensen kennen nu eenmaal veel meer beperkingen en kunnen daardoor heel gewoontjes gaan lijken. Kan men bijvoorbeeld in Second Life vrijen met een supra aantrekkelijke partner (omdat men zelf bijvoorbeeld ook supra aantrekkelijk is), in het echte leven zal men het vaak moeten doen met een meer 'doorsnee' partner. Uit onderzoek van Kenrick, Gutteries en Goldberg (1988) blijkt dat als mannen naar ideaalbeelden van vrouwen kijken, zelfs al is dit incidenteel, ze hun partner minder aantrekkelijk vinden en minder liefde voor haar voelen. Omdat mensen in Second Life vooral te maken hebben met lusten, niet met lasten, kan Second Life ervoor zorgen dat, bij intensief gebruik, mensen het gebruiken als een 'vlucht' uit het echte leven waardoor ze hun 'echte' problemen vermijden op te lossen.

Concluderend, hoewel relaties op het internet vaak minder diepgaand en stabiel zijn dan face-to-face relaties, kunnen ze na verloop van tijd de diepgang en stabiliteit van dergelijke relaties benaderen. Daarnaast biedt internet allerlei mogelijkheden voor verlegen mensen om hun sociale vaardigheden te oefenen en contacten te leggen. Tot slot blijkt internet vaak bestaande relaties te ondersteunen in plaats van te ondermijnen, al zijn er beperkingen aan het totaal aantal persoonlijk relaties dat men kan onderhouden. Dit alles geldt waarschijnlijk vooral bij een niet al te intensief gebruik van internet, met name als het gaat om virtuele werelden.

2. INTERNET, SOCIALE STEUN EN GEZONDHEID

Al lang voor de opkomst van internet is in duizenden studies het verband onderzocht tussen de kenmerken van sociale relaties enerzijds, en de lichamelijke en geestelijke gezondheid. Sociale ondersteuning door significante anderen of lotgenoten kan een belangrijke rol spelen in het omgaan met ingrijpende levensgebeurtenissen zoals

echtscheiding, zwangerschap, chronische ziekte, werkloosheid en verweduwing, en de negatieve gevolgen van dergelijke gebeurtenissen op de gezondheid kan verminderen. Het internet kan een belangrijke rol spelen in het leveren van deze sociale steun, en daarmee in het verminderen van stress en gevoelens van sociale isolatie. Zo hebben ouderen die actief zijn in een online gemeenschap minder stress (Wright, 2000). Hetzelfde geldt voor mantelzorgers die wekelijks participeren in een internet video gespreksgroep (Marzilli & Donahue, 2006). Internet biedt vooral emotionele steun, i.e. een stukje begrip, een luisterend oor en steun in de vorm van informatie (zogenaamde informatiele steun over bijvoorbeeld behandelmogelijkheden). Patiënten blijken online discussiegroepen met lotgenoten dan ook vaak als zeer behulpzaam en ondersteunend te ervaren. Dergelijke groepen kunnen het gevoel van controle versterken, en eenzaamheidsgevoelens verminderen (bv. Fogel e.a., 2002; Owen e.a., 2004; Rodgers & Chen, 2005).

Net zoals face-to-face steun, kan sociale steun via internet bovendien in sterke mate bijdragen aan het bevorderen van gezond gedrag en het afleren van ongezonde leefgewoontes. Uit onderzoek van Cobb et al (2005) bleek bijvoorbeeld dat rokers die een stoppoging waagden en steun kregen in de vorm van e-mails aan en van mede stoppers en 'buddies' drie tot vier keer zo vaak erin slaagden om te stoppen met roken. Ook voor mensen met tal van andere problemen blijkt internet een positieve rol te kunnen vervullen. Op websites voor ouders schrijven jonge moeders bijvoorbeeld over de frustraties en stress die ze ervaren tijdens de zwangerschap, en over de problemen met hun kinderen en in het gezin, waarop andere moeders emotionele steun verschaffen (Drentea & Moren-Cross, 2005). Eén van de redenen voor de positieve effecten van internetgemeenschappen is dat het door de relatieve anonimiteit van het contact gemakkelijker is om persoonlijke problemen te bespreken. Zo zegt ongeveer 50% van de internetters on-line persoonlijke problemen te bespreken die ze nooit in face-to-face contacten zou bespreken (Kummervold e.a., 2002). Shaw en Gant (2002) toonden aan dat 5 chatsessies met een anonieme partner al genoeg zijn om gevoelens van eenzaamheid en depressie te verminderen, zich gesteund te voelen en zich beter te voelen over zich-

zelf. Kortom, internetgemeenschappen kunnen een positieve rol spelen als het gaat om een stukje informatiele en emotionele steun, zeker als het gaat om ziekte en gezondheid. Waar ze echter per definitie in tekort schieten is in het bieden van praktische steun: een internetcontact kan geen kippensoep voor je maken, een dagje op je kind passen of boodschappen doen als je ziek bent.

Teveel van het goede

Internet kan echter ook negatieve effecten op de gezondheid hebben. Forums en gespreksgroepen op het internet kunnen mensen rechtvaardigen en steunen in zelfdestructief gedrag zoals anorexia en automutilatie. Zo vertellen zogenaamde 'pro-ana's' op de site www.starvationinsilence.nl hoe hun dagje is geweest (14 jarig meisje: 'Vandaag: 1 liter halfvolle melk, 2 appels, 150gr. witte bonen in tomatensaus, Griekse rondo, 200 gram Spinazie') en kunnen bezoekers contact leggen met meisjes die ook ongezond lijnen. Internetters kunnen zich bovendien onterecht herkennen in allerlei ernstige ziektes, waardoor ze gaan piekeren en hypochondrische gedachten kunnen krijgen en ten onrechte een beroep kunnen gaan doen op de gezondheidszorg. Het omgekeerde kan ook gebeuren. Internetters kunnen worden gesteund in verkeerde ideeën over de lichamelijke oorzaken van hun somatoforme kwalen, zoals chronische vermoeidheid of whiplash, en daardoor niet de juiste – psychologische – hulp krijgen. Niet voor niets raden huisarts Metta Hofstra en socioloog Marc Conradi in hun boekje *Hoe overleef ik mijn huisarts?* lezers aan om het stellen van de diagnose over te laten aan de huisarts en niet, voordat men bij de huisarts is geweest, uitgebreid te zoeken in medische encyclopedieën (op internet). Als leek mist men nu eenmaal de noodzakelijke medische kennis en de afstand tot zichzelf om een goede diagnose te stellen.

Concluderend kan gesteld worden dat, alhoewel internetgemeenschappen soms averechtse effecten kunnen hebben, en met name geen praktische steun kunnen bieden, ze een belangrijke rol kunnen vervullen in het uitwisselen van informatie en sociale steun, en daarmee in het verminderen van gevoelens van stress.

BETEKENIS VANUIT LIBERAAL PERSPECTIEF

Er kan weinig twijfel over bestaan dat internet de vrijheid

en de keuzemogelijkheden vergroot heeft. Door internet zijn mensen beter geïnformeerd en autonomer dan ooit en minder afhankelijk van organisaties zoals de kerk, de overheid en andere instanties. Eén van de meest opvallende kenmerken van internet is dat men een eigen gemeenschap kan vinden of creëren van mensen met dezelfde ideeën en voorkeuren die uit mensen uit de hele wereld bestaat; internet maakt het mogelijk met een bijna oneindig aantal mensen in contact te komen. Internet heeft de wereld dan ook een stuk kleiner gemaakt: de wereld is één groot dorp geworden. Het internet werkt in zekere zin nivellerend: op chat-forums heeft iedereen in principe dezelfde status, omdat vrijwel iedereen, zeker in de westerse wereld, er tegen relatief lage kosten aan deel kan nemen. Internet versterkt daardoor de mogelijkheden tot gevarieerde vriendschappelijke, seksuele en zakelijke contacten met zowel echte als virtuele personen. In het kader daarvan is een belangrijke psychologische functie van internet het verschaffen van diverse vormen van sociale steun voor mensen met psychische en lichamelijke problemen. Internet zou uiteindelijk kunnen bijdragen tot kostenbesparingen in de zorg niet alleen doordat mensen informatie vinden via het internet waarvoor ze anders naar een arts zouden zijn gegaan, maar ook omdat gemeenschappen op het internet middels sociale steun de kwaliteit van leven en het welbevinden kunnen verbeteren. Psychotherapie via het internet blijkt bijvoorbeeld net zo effectief als psychotherapie 'in vivo'. Aan de andere kant kan het ook het beroep op de gezondheidszorg vergroten, bijvoorbeeld omdat mensen op het idee komen van allerlei mogelijke ziektes en behandelingen waarvoor ze zich tot de reguliere zorg wenden.

De ongekende mogelijkheden van internet brengen echter ook nadelen (of in ieder geval nieuwe uitdagingen) met zich mee, vooral de sterk virtuele kant ervan. Want het kan ook té liberaal en té individualistisch. Sommigen Second Lifers blijken hun alter ego te gebruiken om virtuele seks met virtuele kinderen te hebben. De wet is op dit punt niet duidelijk, en met de nieuwe ontwikkelingen op internetgebied zal ook de wetgeving moeten worden aangepast. Daarnaast zal, door de voortdurende ontwikkelingen op internetgebied en de potentieel ingrijpende gevolgen daarvan voor mensen en hun leefgemeenschap,

internet ook een serieus en structureel onderwerp dienen te zijn en blijven van wetenschappelijk onderzoek. Jammer genoeg is het doorgaans zo dat wetenschappelijk onderzoek, in het snelste geval, pas 2 jaar nadat het feitelijke onderzoek is verricht, wordt gepubliceerd. Het gevolg: wij als wetenschappers lopen per definitie achter de feiten aan.

Prof.dr.A.P. Buunk is Akademiehogoelaraar aan de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en Psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Dr. P. Dijkstra is psycholoog, schrijfter en onderzoekster. Zij publiceert zowel in wetenschappelijke tijdschriften als in de populaire media.

L I T E R A T U U R

- Barak, A. (2007) 'Emotional support and suicide prevention through the Internet: A field project report' in: *Computers in Human Behavior*, 23(2), 971-984.
- Ben-Ze'ev, A. (2003) 'Privacy, emotional closeness, and openness in cyberspace' in: *Computers in Human Behavior*, 19(4), 451-467.
- Chan, D.K. S., & Cheng, G.H.L. (2004) 'A comparison of offline and online friendship qualities at different stages of relationship development' in: *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(3), 305-320.
- Cobb, N.K., Graham, A.L., Bock, B.C., Papandonatos, G., & Abrams, D.B. (2005). 'Initial evaluation of a real-world Internet smoking cessation system' in: *Nicotine & Tobacco Research*, 7(2), 207-216.
- Cornwell, B., & Lundgren, D.C. (2001) 'Love on the Internet: Involvement and misrepresentation in romantic relationships in cyberspace vs. realspace' in: *Computers in Human Behavior*, 17(2), 197-211.
- Drentea, P., & Moren-Cross, J.L. (2005) 'Social capital and social support on the web: The case of an Internet mother site' in: *Sociology of Health & Illness*, 27(7), 920-943.
- Duthler, K.W. (2006) 'The politeness of requests made via e-mail and voice-mail: Support for the hyperpersonal model' in: *Journal of Computer-Mediated Communication*, pp. 500-521.
- Fogel, J. (2004) 'Internet breast health information use and coping among women with breast cancer' in: *Cyber-Psychology & Behavior*, 7(1), 59-63.
- Hu, Y., Wood, J.F., Smith, V., & Westbrook, N. (2004)

- 'Friendships through IM: Examining the relationship between instant messaging and intimacy' in: *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10.
- Kraut, R., Kiesler, S., & Boneva, B. (2002) 'Internet paradox revisited' in: *Journal of Social Issues*, 58(1), 49-74.
- Kummervold, P.E., Gammon, D., Bergvik, S., Johnsen, J.A.K., Hasvold, T., & Rosenvinge, J.H. (2002) 'Social support in a wired world: Use of online mental health forums in Norway' in: *Nordic Journal of Psychiatry*, 56(1), 59-65.
- Locke, J. L. (1998) *The de-voicing of society: Why we don't talk to each other anymore*. New York: Simon & Schuster.
- Marziali, E., & Donahue, P. (2006) 'Caring for others: Internet video-conferencing group intervention for family caregivers of older adults with neurodegenerative disease' in: *Gerontologist*, 46(3), 398-403.
- McCown, J.A., Fischer, D., Page, R., & Homant, M. (2001) 'Internet relationships: People who meet people' in: *CyberPsychology & Behavior*, 4(5), 593-596.
- Owen, J.E., Klapow, J.C., Roth, D.L., & Tucker, D.C. (2004) 'Use of the Internet for information and support: Disclosure among persons with breast and prostate cancer' in: *Journal of Behavioral Medicine*, 27(5), 491-505.
- Parks, M.R., & Roberts, L. (1998) 'Making MOOsic': The development of personal relationships on line and a comparison to their off-line counterparts' in: *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(4), 517-537.
- Rodgers, S., & Chen, Q. (2004) 'Internet community group participation: Psychosocial benefits for Women with breast cancer' in: *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(4).
- Shaw, L.H., & Gant, L.M. (2004) 'In defense of the Internet: The relationship between Internet communication and depression, loneliness, self-esteem, and perceived social support' in: *CyberPsychology & Behavior*, 5(2), 157-171.
- Stritzke, W.G., Nguyen, A., & Durkin, K. (2004) 'Shyness and computer-mediated communication: A self-presentational theory perspective' in: *Media Psychology*, 6(1), 1-22.
- Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2007) 'Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends' in: *Developmental Psychology*, 43(2), 267-277.
- Vrij, A., & Mann, S. (2004) 'Detecting deception: The benefit of looking at a combination of behavioral, auditory and speech content related cues in a systematic manner' in: *Group Decision and Negotiation*, 13(1), 61-79.
- Wright, K. (2000) 'Computer-mediated social support, older adults, and coping' in: *Journal of Communication*, 50(3), 100-118.
- Informative over Second Life:
<http://blog.adformatie.nl/index.php/entries/second-life-trekt-364000-nederlanders/>.
- Informative over second life en kindermisbruik op:
http://www.nrc.nl/media/article636285.ece/Kamer_wil_verbod_op_kinderporno_in_Second_Life
http://www.netwerk.tv/archief/4037675/433/Kinderporno_in_Second_Life.html
<http://slforum.be/discussion/83/netwerk-eo-nederland-2-over-pedofilie-in-second-life/>

PARLEMENTAIR STELSEL OP DE SCHOP ICT SLUIT BURGER EN OVERHEID KORT. PARLEMENT GEPASSEERD?

JACOB VAN KOKSWIJK

De informatietechnologie biedt veel mogelijkheden en heeft ook invloed op onderlinge relaties, bijvoorbeeld tussen overheid en burgers. Grote hoeveelheden informatie staan iedereen snel ter beschikkingen door interactieve contacten, burgers kunnen digitaal hun beklag doen bij de overheid en deze kan hen daarna op maat bedienen. De auteur stelt zich de vraag of de overheid nog wel kan reageren op de snelle ontwikkelingen op het gebied van de informatietechnologie. Of haalt ICT de overheid op den duur in?

‘Tijdens een persconferentie in de virtuele wereld verstoorden twee ‘punk-achtigen’ het praatje van de Zoetermeerse wethouder Bé Emmens (Economische Zaken). Eén van de twee punkers ging zelfs helemaal uit de kleren. Een medewerker van de gemeente haastte zich om met een klik op de muis de virtuele relschopper uit het stadhuis te verwijderen. De persconferentie verliep verder ook zeer chaotisch. Allerlei avatars praatten door elkaar heen, zodat Emmens onmogelijk alle vragen kon beantwoorden. De irritatie liep bij de wethouder zo hoog op dat hij de aanwezigen schreeuwend tot de orde riep. Na een paar minuten had Emmens er genoeg van en beëindigde de bijeenkomst met de mededeling dat hij de persconferentie in de echte wereld wilde voortzetten.’¹

Dit tafereel is de werkelijkheid van nu en schetst de toekomst voor de relatie tussen overheid en burger. Burgers mengen zich dwars door alle protocollen en barrières heen in officiële kanalen, persconferenties monden uit in chaos, bestuurders verliezen zich in schreeuwen en ambtenaren nemen het digitale heft in handen. De kenmerkende eigenschappen van informatietechnologie, zoals transparantie van gegevens en netwerken, snelle verwerking van gegevens, en interactieve contacten

maken het mogelijk om grote hoeveelheden informatie direct te verwerken en te gebruiken, en om interactief contacten te onderhouden op basis van demografische en/of geografische kenmerken. Duizenden burgers klagen digitaal bij de overheid en de staat bedient ze op maat.

Er is al veel geschreven en voorspeld over de combinatie overheid en ICT. Ondertoon van de meeste betogen is dat de eigenschappen van de informatietechnologie de overheid tot meer openheid, ordening en versnelling in bestuur dwingt. Geen van de toekomstvoorspellingen heeft het over een situatie waarbij het parlement overbodig wordt. Toch is dat een serieuze optie als we de ontwikkelingen volgen. Na introductie van ICT komt in alle soortgelijke processen een rechtstreeks contact tot stand tussen de burger als consument en het bedrijfsleven. Schoorvoetend komen nu ook de eerste rechtstreekse digitale contacten tussen burgers en overheidsvertegenwoordigers tot stand. Ministers en ambtenaren komen van hun troon en bellen, mailen en chatten met de ‘klant’. Burgers vullen de kieswijzer in en reageren op blogsites. Mediation software destilleert een gemiddelde mening uit het betreffende publiek en baant de weg voor draagvlak van beslissingen. Moderne communicatietoepassingen houden interactief contact met geselecteerde segmenten van de bevolking, en brengen de gevoelens in gewogen en gedocumenteerde beslispunten op tafel van de regeerders en uitvoerders.

Computerprogramma’s sturen, controleren en sanctioneren zowel de ingezetenen als de overheidsdienaren. Dat alles is onderling verbonden met een ubiquitair (alomtegenwoordig) netwerk. Heeft een parlementariër dan nog wel nut?

TUSSEN BURGER EN OVERHEID ROEST EEN PARLEMENT
Als we kijken naar de wettelijk vastgelegde taken van het parlement², namelijk wetgeving, controle, klachtafhandeling en voordrachten, is merkbaar dat burgers bij veel van

deze taken een parallelweg hebben gevonden. Laten we die stuk voor stuk eens aan de orde stellen.

WETGEVING

Onze samenleving transformeert in snel tempo naar een digitaal gebaseerde gemeenschap. Reguliere wetboeken voorzien nauwelijks in de digitale wereld. Dat is ook niet (meer) nodig, dus erover stemmen ook niet. Er is een nieuw soort regelgeving ontstaan: de software code: regel, toezicht en sanctie ineen. Voorbeeld: 'gij zult geen plagiaat plegen' is een sociale norm. Geen kopie zonder toestemming van de rechthebbende. Zoiets is ook in de auteurswet vastgelegd. Maar de meest effectieve beperking is te vinden in Digital Rights Management, waarbij de computer weigert om de kopie (zichtbaar of bruikbaar) te maken, en intussen de kopieerpoging registreert en via mediaplayer en het internet doorgeeft aan de rechthebbende. Naarmate ICT ook andere technologieën verbetert, komt in het kielzog de softwarewet voor een nieuwe heerschappij.

CONTROLE

Delibereren en debatteren, dat is wat het parlement veelal rondom het beoordelen van besluiten van het kabinet doet. Weinig efficiënt. Argument uitwisseling en besluitvorming. De overheid volgt de weg van de multinationals in het transparant – en dus controleerbaar – maken de activiteiten. Hoe meer gegevens digitaal beschikbaar zijn, hoe beter de controle op afstand kan plaatsvinden. Wanneer de data ook realtime online toegankelijk zijn, kunnen parlementsleden en burger de overheid volgen, controleren en zonodig van repliek dienen. Slimme applicaties kunnen – net zoals nu al bij beurskoersen en in het bedrijfsleven gebeurd – aan de hand van thresholds en benchmarks het verloop volgen. Als dit eenmaal is ingeregeld, is de controle door weinig parlementariërs en door veel burgers effectief te doen. Het recht op inlichtingen uit onze grondwet devalueert.

KLACHTAFHANDELING

Geavanceerde software is in staat om brieven te lezen en telefonische boodschappen te analyseren op aard en urgentie, om vervolgens daarop via vraag en antwoord scripten te reageren. Bij grote bedrijven, maar ook bij bijvoorbeeld de IBG wordt de dagelijkse stroom aan vragen

van een bijpassend antwoord voorzien, veelal zonder dat er een mens aan te pas komt. Uit de 'correspondentie' worden de hot-topics gehaald die via een zelflerende module weer aan het beantwoordingsysteem worden toegevoegd. Daarbij komt dat burgers door alle informatie-uitwisseling op internet vaak beter de weg weten naar instanties dan de kamerleden. Besluitvorming over heikle punten en arbitrage in geschillen kunnen worden afgehandeld door de 'intelligent agents' van de mediation software. Overleg tussen personen kan met vergaderapplicaties in gestructureerde banen worden geleid om vervolgens op efficiënte wijze tot een gedragen standpunt te worden gecomprimeerd.

VOORDRACHTEN

Omdat uit de praktijk blijkt dat het parlement doorgaans de voorgedragen voordrachten volgt, kan deze taak geruisloos worden omgezet in een SMS-je met hyperlink, waarin de gegevens van de voorgedragen persoon staan, en volstaat een SMS-je terug om het voorstel te volgen of voor een chat-meeting te agenderen. Op een website kunnen profielen worden gezet van de voorgedragen personen.

MENINGSUITWISSELING

Het uitwisselen van meningen is niet de sterkste kant van parlementsleden. Onze volksvertegenwoordigers klagen dat ze geen contact hebben met het publiek en geven de pers de schuld. Ongeveer de helft van de Kamer is van mening dat burgers onvoldoende geïnteresseerd zijn in de politiek en weinig kennis van zaken hebben. 'Ik vind dat de Nederlandse burger zich best wat meer zou kunnen inleven in de eigen Nederlandse politiek. Veel burgers slikken alles maar voor zoete koek en klagen vervolgens dat het niet goed is, maar zich er actief mee bemoeien, ho maar.'³ Evenzo klagen burgers dat kamerleden niet aanspreekbaar zijn.⁴ 'Ze maken de burger belachelijk door te zeggen dat die geen verstand van zaken heeft en politieke vernieuwing zoals het correctief referendum wijzen ze af. Leve de kloof tussen burger en politiek!'

BURGERINITIATIEF

Sinds een jaar bestaat het burgerinitiatief om zelf een onderwerp op de Tweede Kameragenda te plaatsen, een

concrete maatregel om de afstand tussen burger en politiek te verkleinen. Tot nu toe is er afhoudend en tijdrekend mee omgegaan waardoor burgers andere wegen zoeken om aandacht te vragen voor hun zaak.

VERTROUWENSREGEL

Een minister, staatssecretaris of het kabinet als geheel treden af als zij niet langer het vertrouwen genieten van het parlement, maar voorbeelden in de wereld tonen aan dat een SMS piramide van burgers voldoende is om hetzelfde in kortere tijd te bereiken. In 2003 schetste Herbert Blankesteijn in een lezing dat de nieuwe media een ophaalbrug naar de burger zijn.⁵ Hij noemde het toen een misverstand dat internet de burger een stem geeft, invloed geeft. De praktijk is de afgelopen jaren anders gebleken. Burgers kunnen met nieuwe media een president verjagen (Filippijnen, 2001), de oppositie aan de macht brengen (Spanje, 2004), belastingverlaging afdwingen (UK, 2000; Korea, 2005), en vriendjespolitiek en stemfraude aan de kaak stellen (Saudi Arabië en Maleisië 2006, Egypte 2007).⁶ De nieuwe interactieve elektronische media – die peergroepen automatisch verbinden op basis van gedeeld belang – blijken vaak krachtiger dan parlement en wet samen. 2006 was het jaar van de digitale burger, 2007 is het jaar dat de burger zelf journalist, eindredacteur en uitgever is.

MACHT BESTAAT BIJ TOELATEN MACHT

De verhouding overheid (regering en ambtelijke macht) en de burger als kiezer en gekozen staat onder druk. De incidentele bedreigingen en onrusten hebben onzekerheid zodanig gevoed dat de privacy van de burger ondergeschikt is geraakt. In Nederland stijgt het aantal bewakingscamera's in winkels, kantoren en ontmoetingsruimten met de dag. Ook op straat worden beelden geregistreerd. In Engeland is elektronische surveillance zo ver doorgevoerd dat er gemiddeld 1 camera op 13 inwoners is. Met speciale (in Nederland bij TNO ontwikkelde) technologie kunnen vage beelden zo scherp worden gemaakt dat een nummerbord te lezen is vanaf een afstand van enkele honderden meters. De zogenaamde veiligheidsdiensten registreren daarnaast talloze andere informatie en hebben toegang tot de gegevens van elektronische communicatie, zoals telefoon en email. Het

internationale berichten verkeer wordt onderschept en gecontroleerd in centra zoals bij het Britse Echelon. De toenemende controlezucht van overheid en bedrijven wekt aversie op bij de burger. Als de volksvertegenwoordiger er geen rem op zet, dan trekt de kiezer de stekker eruit, of gebruikt op zijn minst meerdere identiteiten als stoorzender. Er is namelijk een grens aan het uitoefenen van macht.

Een democratisch en technologisch functionerende samenleving stelt hogere eisen aan de politiek. In toenemende mate willen burgers betrokken worden bij de voorbereiding en geïnformeerd worden over de argumenten die tot een beslissing leiden. Belanghebbenden gebruiken de technologie om zich te 'wapenen' tegen de vaak ondoorzichtige procedures en besluitvorming van de overheid.⁷ Als betrokkenen met verschillende belangen hun stem laten horen, worden maatschappelijke tegenstellingen duidelijker. Op dat ogenblik is het de taak van de politiek om knopen door te hakken. Door de betrokkenheid van mondige burgers bij het debat, zal dat moeten gebeuren op basis van goede argumenten. De politieke wereld moet zich dus meer en meer maatschappelijk verantwoord voor de beleidsopties waarvoor ze gekozen heeft. In die sfeer is het normaal dat de burger meer van het parlement verwacht. Die wil dat het beleid zich verantwoordt. En dat kan alleen maar gebeuren in een instelling, een parlement dat publiek en open en verificerbaar functioneert. Volgens de democratische paradox geldt dus dat meer democratie tot meer politiek conflict leidt en dus tot een moeizamer tot stand komen van het beleid. Meer democratie geeft meer verantwoordelijkheden aan de politiek, maar als het parlement dat als meest representatieve politieke instelling niet weet waar te maken zal de rechtstreekse verbinding tussen burger en overheid zich verbreden tot een information and communication highway.⁸ Parlementariërs hebben anno 2007 nog een laatste kans om met inzet van ICT de digitale kloof te overbruggen op straffe van het in 2017 finaal te worden gepasseerd met de snelheid van het licht.

Prof.dr.ir. J.L.F.W. van Kokswijk is onderzoeker 'Toekomstvisie Nieuwe Media' bij de Afdeling Psychologie & Communicatie van Gezondheid & Risico aan de Universiteit Twente.

NOTEN

- 1 <http://www.ad.nl/denhaag/zoetermeer/article1227090.ece>
- 2 <http://www.parlement.com/9291000/modules/f/g87hgqhz>
- 3 http://www.tweedekamer.nl/kamerleden/alle_kamerleden/camp_wim/index.jsp
Parlementsonderzoek 2006/Jacques Thomassen,
http://www.mb.utwente.nl/actueel/media/3_april_trouw_parlementsonderz.doc/.
Politici geven pers schuld van kloof met burger. 2 april 2007:
<http://www.elsevier.nl/nieuws/politiek/artikel/asp/artnr/146229/zoeken/ja/index.html>
- 4 <http://www.archief.burger.overheid.nl/nieuws/?id=139>
- 5 Lezing voor RVD - Voorlichtingsraad en Commissie Publiek en Communicatie - 2 april 2003;
<http://home.hccnet.nl/h.blankesteijn/index/2003/Overig/Ophaalbrug%20naar%20de%20burger.htm>
- 6 http://www.smartmobs.com/archive/cat_smart_mobs_and_the_power_of_the_mobile_many.html
- 7 De professionaliteit in actievoeren is o.a. herkenbaar bij de procedure tot baanverlenging van luchthaven Eelde.
- 8 Marc Le Bruyn: Het Vlaams Parlement, een parlement voor de 21ste eeuw.
<http://jsp.vlaamsparlement.be/docs/biblio/boeken/levendedemocratie.pdf>

LEVEN IN HET DIGITALE TIJDPERK

INTERVIEW MET WIM VEEN

De verticale opbouw van de samenleving, gebaseerd op machtsstructuren, maakt onder invloed van ICT langzaam plaats voor een horizontale structuur, waarbij het gezag aan belang wint. Deze horizontalisering heeft gevolgen op vele terreinen. We spreken met hoogleraar Wim Veen over de mogelijkheden van ICT en de gevolgen ervan op de media, het leren en de politiek.

Wim Veen studeerde Sociale Geografie te Utrecht en promoveerde in 1994 op een onderzoek naar de rol van de docent bij de invoering van computers in de klas. Hij was als docent werkzaam bij het Instituut IVLOS, de lerarenopleiding van de Universiteit Utrecht, onderzoeker naar educatieve toepassingen van ICT en adviseur voor overheid en bedrijfsleven. Sinds 1999 is hij professor educatie en technologie aan de Technische Universiteit van Delft. Voor deze leerstoel houdt hij zich met name bezig met nieuwe leerconcepten voor leren in organisaties. Hij publiceerde met Ben Vrakking recent *Homo Zappiens. Growing up in a digital age* over de huidige generatie kinderen die opgroeit in het digitale tijdperk en binnenkort de arbeidsmarkt betreden.

SECOND LIFE

‘Onder invloed van ICT is er een virtuele wereld ontstaan, Second Life genaamd, waarin de spelers een tweede leven kunnen beginnen. Naast Second Life zijn er nog vele andere virtuele spelletjes waar grote groepen mensen aan deelnemen. In de spelwereld komt heel duidelijk het belang van sociale cohesie naar voren. Zo bestaan er ook in de virtuele wereld normen en waarden in de omgang met elkaar die grotendeels overeenkomen met onze werkelijke normen en waarden. Het is niet zo dat individuen zich in de virtuele wereld egoïstischer gedragen dan in de werkelijkheid. Gebruikers van Second Life-achtige spellen maken ook geen sterk onderscheid tussen de virtuele werkelijkheid en de echte werkelijkheid. De virtuele wereld is een uitbreiding van hun échte werkelijkheid en

zij begeven zich in de virtuele spelwereld, nadrukkelijk om anderen te ontmoeten.’

‘In de spelwereld zie je ook dat de nadruk in toeneemende mate op gezag komt te liggen en niet langer op macht, zoals in World of Warcraft. In deze spelwereld verenigen mensen zich in gildes om gezamenlijk problemen op te lossen. Op democratische wijze wordt iemand binnen zo’n gilde tot leider aangewezen. Deze krijgt bepaalde verantwoordelijkheden en moet op cruciale momenten besluiten nemen. Zijn macht wordt geaccepteerd en daaraan ontleent deze leider zijn gezag. Dit gezag verdwijnt echter direct zodra de leider in de spelsituatie cruciale fouten maakt. Hij wordt dan afgezet en zal nooit meer leider worden, hij heeft immers gefaald.’

‘In Tilburg is één van de vele mogelijkheden van het internet op een leuke wijze toegepast. Een bestaand plein werd in een virtuele driedimensionale omgeving op het internet gezet en de burgers werden uitgenodigd om mee te praten over de toekomstige inrichting van dit plein. Naast de keuze uit drie voorstellen voor de inrichting konden de inwoners van Tilburg ook zelf, digitaal, een ontwerp maken. Ruim 4000 mensen hebben hun suggesties ten aanzien van de drie voorstellen in een reactie verwerkt. Uiteindelijk is er op basis van de reacties voor één van de ontwerpen gekozen.’

‘Een dergelijke inspraakprocedure kan prachtig werken en soms ook helemaal niet. Bij een inspraakronde mogen burgers van alles zeggen maar zijn bestuurders daar vervolgens niet aan gehouden, op deze wijze werkt het niet. Als politici echter wel luisteren, zoals in Tilburg gebeurde dan versterkt inspraak de democratisering. Als je kijkt waar het in de democratie eigenlijk om gaat dan is dat niet de gelijkheid en eigenlijk ook niet de vrijheid. Democratie gaat over participatie. Een democratie onderscheidt zich in de mate waarin grote groepen in de samenleving kunnen participeren in besturen.’

‘Deze vorm van inspraak geeft de gedachte achter *the wisdom of the crowds* – grote groepen vertonen een

grotere intelligentie dan één wetenschapper – goed weer.¹ Tilburg heeft het idee afgekeken van New York waar al jaren een *electronical environmental simulation centre* bestaat waar burgers op het internet kunnen meedenken over urban planning. Na raadpleging van de publieke opinie wordt pas een beslissing genomen. Hier doen uiteraard ook professionals aan mee. Bovendien doet niet écht iedereen mee, maar een bredere laag van de bevolking is op deze wijze actief betrokken bij besluitvorming, dan tot nog toe normaal was. Dit zijn nieuwe processen in de samenleving die ik zie gebeuren onder invloed van informatisering en technologie.’

PERSONALISERING VAN DIENSTEN

‘De participatieve cultuur die ontstaat onder invloed van en dankzij de technologie gaat ook gepaard met een generatie van mensen die gepersonaliseerde diensten willen. Neem bijvoorbeeld de media zoals we die tot nog toe kenden, de schrijvende pers, de radio en de televisie. Tot voor kort was deze informatievoorziening vooral aanbodgestuurd. Het is sterk éénzijdig en daardoor eigenlijk geen vorm van communicatie. Toen de boekdrukkunst werd uitgevonden was dat een geweldige stap vooruit, maar nu met de nieuwe mogelijkheden, zien we dat het éénzijdig is.’

‘Daar waar je vroeger naar de radio kon luisteren en maar moest afwachten wat er uitgezonden werd, kun je tegenwoordig je eigen radiostation maken, bijvoorbeeld met last.fm. Ik bepaal zelf naar welke muziek ik op welk moment wil luisteren. Daarbij kan ik verschillende persoonlijke radiostations maken, bijvoorbeeld een station waarbij ik alleen reggae te horen krijg en een andere met R&B en ga zo maar door. Het systeem begint dan met een reggae nummer en ik kan aangeven wat ik van het nummer vind. Mijn meningen worden opgeslagen en het systeem selecteert aan de hand daarvan en met behulp van criteria als ritme en instrumentatie naar nieuwe nummers.’

‘Gebruikers van last.fm ontdekken op deze wijze steeds nieuwe bands en nieuwe songs die redelijkerwijze bij hen in de smaak zullen vallen. De radio verandert daarmee van een aanbodgestuurde dienst naar een vraaggestuurde, gericht op de gebruiker. Daarnaast blijf je natuurlijk ook nieuwe muziek ontdekken via vrienden of bij uitgaansgelegenheden. De techniek vervangt nooit vol-

ledig de oude manier van in dat geval het ontdekken van nieuwe muziek, het is eerder complementair.’

‘De moderne techniek vult de oude manier in allerlei opzichten aan. Vroeger ging je bijvoorbeeld naar een boekwinkel en daar had je met een beetje geluk de keuze uit maximaal 40.000 titels. Zo ontdekte je per toeval een nieuwe titel, of je hoorde ervan, of je las erover in de krant. Tegenwoordig kun je op internet naar een titel zoeken of een thema, vervolgens verschijnt er een hele lijst met suggesties en kun je direct doorklikken naar boekbesprekingen door andere lezers, word je geattendeerd op wat andere gebruikers nog meer hebben gelezen etc. Die rijkdom heb je in een boekwinkel niet. Desondanks blijft het leuk om soms in een boekhandel per toeval op een nieuwe titel te stuiten.’

‘Door de personalisering neemt de invloed van de massamedia af. De diversiteit van het aanbod neemt toe. We zijn niet langer aangewezen op het nieuws dat uitsluitend door persbureau Reuters verzorgd werd. Je ziet daarom ook dat de media allerlei nieuwe initiatieven ontplooiën om de gebruikers erbij te houden en het éénrichtingsverkeer te veranderen. Zo kunnen luisteraars na afloop van een uitzending steeds vaker nog met de presentator chatten op de website. Ook dat is een manier waarop in toenemende mate de informatievragers aan zet is.’

‘Eenzelfde ontwikkeling is waar te nemen in het onderwijs. Daar waar het oude leren vooral éénrichtingsverkeer was vanuit de docent die voor de klas lineair zijn programma afwerkte gericht op het overbrengen van een bepaalde basiskennis zijn nieuwe vormen van leren meer op communicatie gericht tussen docent en leerling en tussen leerlingen onderling. Er is ruimte voor de leerling om ook zelf op onderzoek uit te gaan en een eigen informatievraag te ontwikkelen.’

INFORMATIEVERWERKING

‘Er wordt wel eens gespeculeerd dat de informatisering een sociale tweedeling tot gevolg kan hebben, tussen enerzijds mensen die volop meegaan in de informatisering en anderzijds een groep die dat onvoldoende lukt. Ik denk niet dat de toenemende informatisering de sociale tweedeling vergroot, integendeel, ik zie zelfs kansen deze te verkleinen. De technologie zal ons daarbij juist helpen.’

‘Momenteel zie je dat mensen die moeite hebben om informatie te verwerken het moeilijker krijgen door de informatisering. Er is een veel grotere hoeveelheid informatie steeds sneller beschikbaar. Met behulp van trefwoorden kan in deze omvangrijke schat aan informatie gericht gezocht worden. Je ziet dat degenen die zijn opgegroeid met de zoekmachines op deze manier heel snel de juiste informatie uit een grote hoeveelheid tekst weten te halen. Dit heeft steeds minder met intelligentieniveau te maken maar vooral met de vaardigheid om met trefwoorden snel de juiste informatie te vinden. Er kan wel geconstateerd worden dat bijvoorbeeld met een slimme combinatie van trefwoorden de één sneller tot de juiste informatie komt dan de ander, maar de technologie helpt iedereen toch op weg. Tegelijkertijd blijven er uiteraard intelligentieverschillen bestaan. Je wordt niet slimmer van ICT, maar het geeft je wel meer mogelijkheden.’

‘Er ontstaat onder invloed van ICT een hele nieuwe manier van informatieverwerking, die van de schrijvers van teksten een andere manier van schrijven vraagt. Teksten worden steeds minder van begin tot eind gelezen. Met ‘Ctrl F’ wordt er in een tekst naar één woord gezocht, vervolgens wordt alleen de alinea gelezen waar dat woord in voorkomt. De schrijver moet dus zorgen dat in die alinea – in enkele regels – ook daadwerkelijk de informatie staat die betrekking heeft op zo’n trefwoord. Eigenlijk is dit helemaal niet zo’n nieuwe manier van omgaan met informatie. Als studenten een scriptie moeten schrijven zijn ze het grootste deel van de tijd kwijt met literatuuronderzoek. Dit gebeurt in eerste instantie door middel van scannend lezen, ook als het geen digitale teksten betreft. De vaardigheid die daarbij komt kijken is het aanbrengen van de juiste selectie in de overload aan informatie. Pas na de selectie wordt een aantal teksten van begin tot eind gelezen. Het versneld door informatie heen browsen heeft niets met oppervlakkigheid te maken en eigenlijk ook niet echt met ICT. De mogelijkheden van ICT zijn ook hier weer eerder supplementair ten opzichte van oude manieren van informatieverwerking.’

‘De informatie die we via internet raadplegen zal echter wel anders opgesteld moeten worden. Het referentiekader moet daarbij niet een a4-tje zijn, maar het beeldscherm. In korte geconcentreerde boodschappen komt telkens een deel van de informatie aan bod, met steeds de mogelijkheid

om door te klikken naar de volgende boodschap met achterliggende informatie. De opsteller moet dus niet langer lineair het hele verhaal opschrijven, maar een boodschap in enkele zinnen stoppen met hypertexten om door te klikken. Zeker informatie op websites moet zo opgesteld worden daar niemand een hele website van begin tot eind systematisch leest. Eigenlijk is het een oude journalistieke vaardigheid om in de titel de kern van de boodschap krachtig weer te geven. Op het internet – en zeker voor de RSSfeed – wordt dit steeds belangrijker.’

‘Politici zijn nog niet zo goed in het brengen van korte boodschappen waar ook de internetgebruiker mee uit de voeten kan. Uiteraard zijn zij bezig met complexe materie die om een genuanceerde weergave vraagt, dit is echter heel goed mogelijk met hypertexten. Daarnaast moet er ook een switch gemaakt worden naar meer beeldmateriaal. Neem bijvoorbeeld de film van Al Gore, *An inconvenient truth*. Hij is erin geslaagd om een probleem aan de kaak te stellen, waarbij heel duidelijk de impact van beelden naar voren komt. Iedereen kent nu het beeld van de ijsbeer op een laatste ijschots.’

‘Beelden zullen als informatiebron in de toekomst aan belang winnen. Het is opmerkelijk dat historici teksten voornamelijk op semantische tekens scannen, waar technici juist vooral naar de grafieken kijken om inzicht te krijgen in een tekst. Beelden hebben de toekomst. Probeer bijvoorbeeld eens een mangastrip te lezen, dat is een Japanse strip waar geen tekst in voor komt. Ik ben binnen vijf pagina’s de draad kwijt en heb geen idee waar het over gaat. Kinderen blijken geen enkele moeite met deze strips te hebben. Bovendien komen verschillende kinderen, onafhankelijk van elkaar, met ongeveer hetzelfde verhaal bij de strip. Er kan dus meer met beelden dan we tot nu toe denken. Overigens is deze tekst daar geen goed voorbeeld van.’

HORIZONTALISERING

‘In de informatievoorziening is de horizontalisering vrijwel voltooid op dit moment. Je ziet nu dat ook organisaties in het bedrijfsleven de piramidestructuur van de macht beginnen om te draaien. Op dit moment ben ik bijvoorbeeld betrokken bij een project bij een grote multinational dat tot doel heeft de innovatieve kracht van de medewerkers te verhogen. De structuur bleek zodanig dat de

werktijd van elke IBM-medewerker in ieder geval voor 75 procent declareerbaar moest zijn. 20 procent ging op aan vakantie, ziekte en organisatorische zaken en slechts 5 procent bleef over voor het verzinnen van nieuwe ideeën. Dit beeld komt in veel organisaties naar voren en daar zal verandering in moeten komen.'

'De Fin Pekka Himanen² heeft de mentaliteit en de werkhethiek van de 'hacker', de software ontwikkelaars onderzocht. Het blijkt dat hun centrale waarden zijn: gedrevenheid, vrijheid en sociale "worthiness". Deze drie waarden liggen aan de basis van veel open source software en social software. Als tegenhanger van Bill Gates, die voornamelijk verdiende aan z'n uitvindingen, willen deze computerprogrammeurs vooral zingeving en creativiteit beleven aan hun werk. Bovendien willen ze proberen zoveel mogelijk mensen mee te krijgen in de technologische ontwikkeling. De mentaliteit is niet zozeer op het materiële gebaseerd maar op sociale waarden.'

'In de politiek is er nog in grote mate sprake van een verticalisering. Macht is nog steeds van groot belang, zowel binnen politieke partijen als in de overheid als geheel. Hoewel ik zeker nog toekomst zie voor politieke partijen denk ik wel dat zij zich veel meer horizontaal moeten organiseren en gezag moeten nastreven in plaats van macht, waarbij vooral de persoonlijke kwaliteit doorslaggevend moet zijn. Daar past bijvoorbeeld de fractie-discipline niet meer bij. Daarnaast moet de burger meer

betrokken worden bij de besluitvorming. Ik denk dat dit proces van de horizontalisering vanzelf met de aanwasende generatie zal ontstaan.'

Dit interview is afgenomen door dr.ir. R.D. Woittiez en drs. F.D. de Beaufort. Reinout Woittiez is directeur van de sector Milieu en Veiligheid van het RIVM en lid van de redactie van Liberaal Reveil. Fleur de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de Prof.mr. B.M. Teldersstichting en eindredacteur van Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 James Surowiecki, *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*, 2004. Uit experimenten blijkt dat als drie kenners het gewicht van een koe moeten schatten, hun schatting verder van het juiste gewicht afwijkt dan die van een grote groep leken.
- 2 Pekka Himanen promoveerde op zijn twintigste in de filosofie. Momenteel is hij onderzoeker aan het Helsinki Institute for Information Technology en gastdocent in Oxford. Hij geldt als een van 's werelds meest vooraanstaande onderzoekers op het gebied van de informatiesamenleving. Samen met Manuel Castells schreef hij het boek *The information society and the welfare state*.

HET DEMOCRATISCH TEKORT VAN DE GEVESTIGDE POLITIEKE ORDE IN NEDERLAND

PATRICK HOSPEL

De oprichting van de Partij voor de Vrijheid (PVV) door Geert Wilders is niet door eenieder in de politieke arena met evenveel enthousiasme begroet. Dat het hierbij om partij gaat die via de democratische weg negen zetels in het parlement heeft gekregen lijkt niet terzake te doen. De auteur probeert in dit artikel de tegenstanders van Geert Wilders en zijn PVV een spiegel voor te houden. Hij roept de politici op de wederzijdse verdachtmakingen te staken en in plaats daarvan een inhoudelijk debat te voeren.

Veel filosofen en historici zijn van mening dat we op de drempel van een nieuw tijdperk staan. Het moderne tijdperk dat na de Middeleeuwen intrad (met als politieke doorbraken de burgerlijke revoluties in onder meer Engeland, de Verenigde Staten en Frankrijk in de 18de eeuw) wordt door haar eigen drijfveren en beginselen ondermijnd en vervangen door een 'postmoderne wereld'. Voor de politiek betekent dit onder meer het oplossen van de typisch moderne natiestaat door onder meer globalisering (met grote macht bij multinationals), internet en massale migratiestromen. Ook de burger merkt aan deze fenomenen dat er een nieuwe wereld aan het ontstaan is, waarin oude zekerheden onder druk kunnen komen te staan. Er dreigen in deze nieuwe wereld nieuwe gevaren en problemen, zoals hernieuwde etnische en religieuze conflicten en het verdwijnen van democratie. Door het verlaten van de moderniteit lijkt de nieuwe wereld in sommige opzichten zelfs weer op de Middeleeuwen zoals wat betreft het opleven van religie en de hernieuwde Europese eenwording.

Me dunkt dat het de taak van de politiek is om een visie te ontwikkelen op deze nieuwe wereld en antwoorden te formuleren op de vragen en problemen die in de nieuwe wereld rijzen. Al hoor je de gevestigde politieke orde in Nederland nauwelijks over hun visie op de nieuwe wereld, elementen ervan kan men wellicht afleiden uit summier

gedane mededelingen en feitelijke politiek: deze nieuwe wereld van culturele diversiteit en terugkeer van religieuze invloed, van globalisering en Europese eenwording is geweldig. Ongetwijfeld vanuit de oude modernistische droom van vooruitgang treft men bij de gevestigde, van oudsher progressieve politieke partijen in Nederland een onmiskenbaar optimisme aan: elke immigrant is een verrijking zoals hij is – en als hij dan toch moet integreren dan zal hij dat heus wel doen – en de EU vormt het hoogtepunt van vele jaren politiek. Maar de burger is argwanend, ziet ook vele schaduwzijden en nieuwe problemen en gaat steeds meer op de rem staan, getuige de opkomst van de nieuwe 'conservatieve' partijen SP, CU, PvdD en PVV, die steeds meer hun oude, 'progressieve' voorgangers PvdA, CDA, GroenLinks respectievelijk VVD lijken op te eten. Merk overigens op dat progressief en conservatief inhoudelijk van positie wisselen vanwege de overgang van de moderniteit naar de postmoderniteit: de hedendaagse conservatieve partijen willen juist de moderniteit behouden en de hedendaagse progressieve partijen willen die moderniteit juist opgeven. Aan de andere kant zijn de nieuwe partijen ook typisch postmodern doordat ze vaak one-issue-partijen lijken in plaats van een integrale visie of ideologie uit te dragen.

Wilders is het meest uitgesproken conservatief in bovenbedoelde zin: hij wil de kernwaarden van de westerse, liberale moderniteit behouden en keert zich uitdrukkelijk tegen de door de gevestigde politieke orde voorgestane progressie naar met name de postmoderne multicultuur en Europese eenwording af. Naar mijn mening is dat zijn goed democratisch recht en is de democratie er juist bij gebaat dat er een uitdrukkelijk tegengeluid is tegen de huidige politieke dominantie van de progressieven. Pluraliteit is immers inherent aan (gezonde) politiek.

DEMONISERING

Wat mij echter zorgen baart is de reactie van Wilders' politieke tegenstanders – de gevestigde politieke orde, de

Linkse Kerk of hoe u ze ook wilt noemen (ik zal spreken over de gevestigde orde) – die Wilders duidelijk geen democratische verrijking vinden. Door hun verkrampde en ondemocratische reacties lijkt het hele gebeuren rondom Fortuyn zich te gaan herhalen rondom Wilders (met Verbeet mogelijk in de rol van Melkert) en is de openheid die na de moord op Fortuyn even werd geveinsd door de politieke orde weer verdwenen: mensen die zich zoals Wilders verzetten tegen de ingeslagen politieke richting van de gevestigde partijen en vragen stellen over de schaduwzijde van de vooruitgang, zoals de ontsparing van jonge Marokkanen en de mogelijke islamisering van Europa, worden bijna structureel afgeschilderd als gevaarlijke gekken, racisten, islamofoben, xenofoben, populisten, bespelers van onderbuikgevoelens, extreem-rechts, fascisten: de reeks van scheldwoorden richting Wilders en andere critici kent nauwelijks een einde (en ook wordt er zelfs lustig met de dood bedreigd). Ik doel hier overigens niet zozeer op het debat in de kamer, maar meer op het bredere maatschappelijk debat waar de fatsoensregels wat minder stringent zijn en er vrijer wordt gesproken (een nieuwe 'aanwinst' in het weinig verheffende genre van 'Stop fascist Wilders!' is de door enkele prominente PvdA-ers opgezette www.tegenhaatzaaien.nl dat vooral haat tegen Wilders lijkt te willen zaaien).

Bij een aantal van deze veel gebruikte termen wil ik even stilstaan, omdat ik meen dat zij ons iets tonen over de gevestigde Nederlandse politiek. Daarbij wil ik allereerst benadrukken dat mijn probleem niet het gebruik van deze woorden op zichzelf is, want ik vind dat je je mag uiten als je vindt dat Wilders een racist is, maar veeleer de wijze waarop ze gebruikt worden. Zij worden namelijk niet gebruikt als een element in een inhoudelijke analyse van Wilders' standpunten en als aanknopingspunt voor een nadere discussie, maar juist louter als middel om elke discussie en democratisch politiek debat te saboteren. Zoals Stalin z'n politieke tegenstanders eenvoudigweg fascisten noemde om zich zonder discussie van hen te kunnen ontdoen, zo worden Wilders en andere critici van de vooruitgang racisten en islamofoben genoemd in een poging om zich op de eenvoudigste mogelijke wijze van ze te ontdoen. Immers, een racist – zeker in ons getraumatiseerde na-oorlogse Europa – is het meest belasterende wat je iemand kunt noemen. Een

racist is een minderwaardig mens, een monster (want gelijk Hitler), en dus zeker niet iemand die je hoeft te respecteren en met wie je inhoudelijk in discussie gaat. Bijkans worden de tegenstanders van de vooruitgang ontmenselijkt, zoals de nazi's de joden ontmenselijkten, door middel van het al te royaal afvuren van beschuldigingen van 'racisme' en zo wordt elke inhoudelijke discussie over de vooruitgang effectief onmogelijk gemaakt. (Een detail, maar toch opmerkelijk: Stalin stuurde de 'fascisten' naar Siberië, PvdA-wethouder Asscher liet op z'n weblog weten dat hij Wilders en gelijkgezinden naar Antartica wil sturen) Ook is er deze opvallende parallel: de Sovjet-Unie verklaarde politieke dissidenten krankzinnig, dus geestelijk gestoord, tegenwoordig worden de politieke dissidenten 'xenofob' en 'islamofob' verklaard dat eveneens een psychische stoornis suggereert. In ieder geval moeten de standpunten van gestoorde zoals foben niet serieus worden genomen, zoveel is duidelijk. Behalve dat gepseudologiseer geheel niet is gepast in een heuse politieke discussie – die immers over de toekomst van het land of de wereld behoort te gaan en niet over de psyche van de politieke opponent – en een diepe intellectuele zwakte en gebrek aan argumenten toont, zijn deze begrippen sowieso belachelijk: de bedoelde 'foben' hebben geen irrationele angsten maar zien bepaalde in statistieken getoonde feiten en ontwikkelingen (zoals de opvallend hoge criminaliteitscijfers bij jonge Marokkanen en Antillianen, de toenemende radicalisering onder moslimjongeren, de berekeningen van het CPB dat de immigratie ons meer kost dan oplevert en de massale instroom van moslims) simpelweg als maatschappelijk en politiek onwenselijk. Dat – ik herhaal het nog eens – is hun goed democratisch recht. Je zou met minstens evenveel recht de mensen die zich zorgen maken om het milieu autofoob of antifascisten fascistefoob kunnen noemen. Al met al lijkt veeleer de gevestigde orde fobisch om gezond kritisch naar moslims en andere allochtonen te kunnen kijken zoals ze ook naar autochtonen kijken.

In lijn met de vermeende zieke en rationeel inhoudsloze geest van 'foben' zou Wilders voorts een populist en bespeler van onderbuikgevoelens zijn en slechts op aandacht en macht belust zijn. Afgezien van het ingesloten vooroordeel en hernieuwd gepseudologiseer is dit een vreemde beschuldiging want volgens mij zou elke demo-

cratische bestuurder populist moeten zijn in de zin dat hij de zorgen en ongenoegens van het volk serieus neemt: hij bestuurt immers namens het volk. Het vermeende 'populisme' van Wilders maar ook dat van de SP juich ik dan ook toe. En voor de aanname dat het Wilders alleen maar om de aandacht en de macht te doen is, heb ik geen enkel bewijs gezien. Bovendien is juist Wilders helemaal geen populistisch windvaantje (zoals een Wouter Bos) maar is hij opvallend standvastig in z'n uitgedragen standpunten en zal geen enkele politicus een totale afkeer van aandacht en macht hebben. Dat de gevestigde orde de mening van het volk niet serieus neemt en vaak een weg inslaat die de meerderheid van het volk resoluut afwijst, vind ik daarentegen verontrustend en ik verdenk ze niet alleen van een onacceptabel paternalisme of arrogantie van de macht maar zelfs van dictatoriale neigingen. Dat wordt onder meer versterkt door de al even merkwaardige tegenwerping dat Wilders de bevolking zou polariseren en haat zou zaaien.

Ten eerste is dit een curieuze omkering van causaliteit: Wilders is een gevolg en geen oorzaak (men dient te beseffen dat conservatief-rechts in wezen altijd een reactie op linkse politiek vormt). Het is veeleer zo dat de gevestigde politieke orde de tweedeling in de samenleving heeft gecreëerd door een welhaast onbeperkte stroom van (laagopgeleide) (moslim)immigranten toe te laten en zodoende naast een klasse van relatief kansrijke autochtonen zelf een klasse van relatief kansloze allochtonen met bovendien een moeilijk te integreren godsdienst te creëren (dat concludeerde zelfs de SP toen die nog echt socialistisch was). Bovendien zet deze tweedeling en passant de gekoesterde solidariteit in de samenleving en verzorgingsstaat onder druk. Wilders is slechts een antwoord op de door de gevestigde orde gecreëerde problemen. Weliswaar stelt die orde de huidige situatie van multiculturaliteit of (uitbreiding van) de EU graag voor als een fait accompli zodat het antwoord van Wilders schier onuitvoerbaar lijkt, maar dat kan men toch moeilijk alleen Wilders aanrekenen (en ik merk op dat ook Israël uiteindelijk toch nog nederzettingen heeft afgebroken). Het lijkt erop dat juist de gevestigde politieke orde naarstig op zoek is naar een zondebok voor de door haar zelf gecreëerde problemen: eerst was het Hirschi Ali die de spanningen tussen allochtonen en autochtonen zou heb-

ben veroorzaakt of aangewakkerd, toen was Verdonk de boosdoener en nu lijkt Wilders aan de beurt.

Ten tweede is polarisering juist een wezenskenmerk van politiek – nu de inherente pluraliteit altijd strijdende partijen voortbrengt – die in een democratie ook expliciet is: in de verkiezingsstrijd heet dat 'zich profileren' en bijvoorbeeld in de Koude Oorlog hebben de kapitalisten en de socialisten elkaar in het democratisch debat ook voor rotte vis uitgemaakt en daarmee dus hele bevolkingsgroepen beledigd en tegen elkaar opgehitst. Ik geloof daarbij niet in een absoluut onderscheid tussen godsdienst en politiek (of tussen privé- en publieke ruimte), want de meeste religies hebben – helaas – ook een politieke, publieke dimensie, hetgeen zeker ook voor de islam geldt nu de scheiding tussen kerk en staat er sowieso problematischer is dan in bijvoorbeeld het christendom. Daarbij dreigt het klassieke liberalisme zeker in de postmoderne wereld tot een dode letter te verworden indien het slechts oog heeft voor de verhouding tussen staat en burger en niet ook in de privésfeer de liberale rechten voor elk individu wil waarborgen (liberale 'Verlichtingsfundamentalisten' en klassieke socialisten hebben met elkaar gemeen dat ze het klassiek liberalisme zien als een vrijbrief voor burgers om zwakkere medeburgers te onderdrukken en daartegen willen optreden). Ik zie dan ook niet in waarom bijvoorbeeld een liberaal geen kritiek zou mogen uitspreken op het autoritaire en anti-liberale karakter van de islam. Het is juist een wezenskenmerk van de verschillende totalitaire democratieën van de 20ste eeuw (fascisme, communisme, nationaal-socialisme) dat zij wel de democratie als bestuur door (een vertegenwoordiging van) het volk maar niet de aan de liberaal-parlementaire democratie verbonden pluraliteit en politieke strijd wilden handhaven. Voor het fascisme stond de eenheid van de natiestaat en het één-volk-één-leiderbeginsel centraal. Voor het communisme gold de 'dictatuur van het proletariaat', vertegenwoordigd door de communistische partij. De huidige gevestigde politieke orde lijkt bevangen door het postideologische tijdperk en eveneens politieke pluraliteit en strijd – dat onvermijdelijk ook polarisering scheidt – af te wijzen en te verlangen naar de 'vrede' van een soort postmoderne communistische heilstaat waarbij dissidenten uit de politieke gemeenschap worden verwijderd. Van belang daarbij is

dat het monddood maken van politieke tegenstanders op een subtielere manier (door ze te negeren, te 'demoniseren' of voor gek te verklaren) dan door middel van vervolging, marteling of executie een dergelijke dictatuur niet minder dictatoriaal maakt, nu het doel en waarschijnlijk ook het effect dezelfde zijn. Omgekeerd merk ik op dat het dictatoriale van 'democratieën' als Cuba en Noord-Korea niet inhoudt dat men in die landen helemaal geen onafhankelijke politieke mening mag vormen, want men is er veelal vrij met betrekking tot een groot aantal kwesties: men mag slechts geen kritiek uitoefenen op de grondslag van het systeem (het socialisme, de macht en het leiderschap van de leider e.d.). Ook de gevestigde politieke orde in Nederland lijkt met name de grondslag van de door haar zelf gecreëerde gemeenschap (multicultuur, EU) het liefst onbespreekbaar te willen houden.

De bij zo'n dictatuur horende paternalistische houding en gebrek aan (echte) democratie lijkt met name evident in de politiek van de Europese Unie, waarvan de voormalige Sovjet-dissident en mensenrechtenactivist Bukovsky opmerkelijke parallellen met de politiek van de Sovjet-Unie heeft geschetst. In zekere zin kan men de verschillende progressieve partijen die de gevestigde orde uitmaken in Nederland als varianten van dezelfde partij opvatten, waarbij de echte of in ieder geval meer fundamentele politieke strijd niet in het parlement maar op straat en in discussiefora op internet wordt uitgevochten tussen voor- en tegenstanders van deze (enige) partij; vandaar de 'kloof tussen de burger en de politiek'.

Sommigen hameren op de vermeende overeenkomst tussen Hitlers haat tegen de joden en Wilders' haat tegen de moslims, zodat Wilders een gevaarlijke racist en fascist zou zijn. De zaak lijkt zich echter om te keren wanneer men een diepere vergelijking dan de aangehaalde zeer oppervlakkige vergelijking trekt (zij is oppervlakkig want als je principieel geen enkele bevolkingsgroep mag haten of uitzetten dan is het ook een schande dat de geallieerden de nazi's hebben bestreden en verjaagd). Die diepere vergelijking ontstaat wanneer je nagaat waarom Hitler de joden haatte en waarom Wilders de moslims haat (voor het gemak ga ik er even van uit dat je de afkeer van Wilders op een lijn kunt stellen met de intense haat van Hitler). Het nationaal-socialisme was (als een typisch roman-

tische beweging) een dubbelzinnige beweging die ik zou willen samenvatten als een extreem-conservatieve kracht in een extreem-moderne verpakking. Zij was extreem modern in onder meer haar socialisme (volksdemocratie, anti-kapitalisme, maakbaarheidsideologie), atheïsme, biologisme (met daarbij de beruchte rassenleer) en geloof in techniek en vooruitgang, maar haar doel was wezenlijk extreem reactionair: het vernietigen van de gehele moderniteit – die vooral werd gekenmerkt door het gehate liberalisme – en nog verder tot een mystieke oorspronkelijke Arische oercultuur was hersteld. De nazi's hadden daarbij in ogenschouw genomen dat de joden een fundamentele motor achter die moderniteit vormden, zodat een fundamentele vernietiging van de moderniteit impliceerde dat ook de joden als de wortelen ervan uitgeroeid moesten worden. Net als bijvoorbeeld Nietzsche, die in ieder geval indirect de geest van die nazi-tijd sterk heeft beïnvloed (net als Schopenhauer en andere romantici), koesterden de nazi's echter geen haat tegen de moslims. Nietzsche – die ook de joden uitdrukkelijk als bron van de vervloekte moderniteit inclusief het gehele decadente christendom had aangewezen – was zelfs vol lof over de moslims geweest: zoals de joden de zwakke, decadente tak van de Semieten vormden en verantwoordelijk werden geacht voor de slavenopstand in de westerse cultuur, zo vormden de moslims de mannelijke, sterke, gezonde tak van het Semitische ras die Nietzsche dan ook ver boven onder meer de gedegenereerde christenen plaatste. Ook in huidige neo-nazikringen bespeurt men een opvallende mildheid jegens moslims en worden moslims soms zelfs gezien als belangrijke geestverwanten en bondgenoten in de strijd tegen de joden en hun 'wereldwijde (kapitalistische) samenspanning'. Omgekeerd zien we dat Hitlers *Mein Kampf* en ander nationaal-socialistisch gedachtegoed, inclusief het antisemitisme, opmerkelijk populair is in moslimlanden. Wilders staat in dezen dan ook lijnrecht tegenover zowel de moslims als de nazi's: hij staat voor de moderniteit (de 'Verlichting' en het liberaal-kapitalisme) en dat verklaart ook waarom hij zich vierkant achter de joden en de staat Israël stelt. Juist de moslimbeschermers en Wildersbashers zouden zich moeten afvragen aan welke kant zij in nazi-tijd zouden hebben gestaan, gelet op deze strijd tussen de anti-modernistische nazi's en moslims enerzijds en de modernistische liberalen en joden anderzijds.

Met bovenstaande heb ik willen aantonen dat de gebruikelijke 'kritiek' op Wilders en z'n gedachtengoed, die neerkomt op het diskwalificeren van de persoon Wilders (het 'demoniseren'), onzinnig is en als een boemerang kan terugkomen op degenen die dergelijke 'kritiek' beoefenen. In feite hebben de scheldkanonnades vooral een averechts effect en groeit de sympathie voor Wilders elke keer als hij als 'racist' of 'islamofob' terzijde wordt gezet: hoe harder men Wilders aanvalt en verdacht maakt, hoe groter de ontzetting bij een groot deel van het volk over deze schandelijke behandeling dat zich meer en meer van de gevestigde orde zal afkeren en in de armen van de PVV zal worden gedreven. Niet alleen is zo'n behandeling electoraal onverstandig, zij is ook een ondermijning van de democratische politiek, hetgeen heel goed door een groot deel van de bevolking wordt gevoeld. Wilders mag de 'grenzen van de parlementaire fatsoensregels opzoeken', het anti-democratische gedrag van de gevestigde orde is veel ernstiger en fundamenteeler (waarbij opgemerkt dat sommige uitspraken van Wilders eveneens op een sterk anti-democratische houding bij Wilders zelf duiden). Weliswaar is democratie een 'essentieel omstreden begrip' zoals Gallie het noemde, maar ik pleit voor een interpretatie van de democratie waarbij men elke politieke participant als persoon respecteert (want in een democratie dienen alle mensen politiek gelijkwaardig te worden geacht: elke stem telt ook even zwaar), maar waarbij men tevens elke opvatting bekritiseert zodat in een vrij debat zal blijken welke opvatting de meeste overtuigingskracht bezit en aldus democratisch zal worden gekozen. Met andere woorden: men dient in de politiek de bal en niet de man te spelen. In een volmaakte democratie vormen pluraliteit, de vrijheid van meningsuiting, het debat en de retorica de hoogste waarden, wordt de politieke gemeenschap gevormd door een gemeenschappelijkheid van vragen in plaats van antwoorden en is de cultuur er een van 'we agree to disagree'. En elk onderwerp moet bespreekbaar zijn.

Dit betekent dat de gevestigde partijen, in plaats van het alsmar pogen om de persoon Wilders te diskwalificeren, inhoudelijk zouden moeten reageren. Wilders drukt zich weliswaar vaak ongenueanceerd en ondiplomatiek uit,

dat kan irritatie opwekken (maar net als bij Verdonk ligt in dat spreken van 'begrijpelijke taal' vermoedelijk ook deels z'n grote electorale kracht), maar de kwesties die hij aansnijdt zijn te belangrijk om te negeren. Ook in een post-ideologische wereld vraagt de burger een bepaalde visie van de politicus: teveel is de politiek in Nederland verworpen tot louter het boekhoudkundig rond krijgen van de sociaal-economische begroting voor 'Nederland BV'. In de postmoderne wereld zal het primaat van de economie wellicht vervangen worden door het primaat van de cultuur en een belangrijke kwestie in dat verband is bijvoorbeeld de mogelijke islamisering van Europa. Vooraanstaande historici, filosofen en politieke denkers hebben immers een dergelijke islamisering van Europa door demografische ontwikkelingen of de politiek-correct gemotiveerde capitulatie door Europa voor de islam als een reële mogelijkheid geschetst. De gevestigde orde hoor je hier echter niet over, maar toch verwachten naar mijn inschatting veel burgers een visie van de politici hierop. De vraag rijst echter of de gevestigde partijen hier wel een visie op hebben. Geloven ze niet dat de islamisering van Europa een reële mogelijkheid is? Of achten ze de islam zo hoog dat ze zo'n culturele hervorming alleen maar toejuichen? Of zien ze – met een pessimistische variant op Marx' leer van de noodzakelijke loop der geschiedenis – geen mogelijkheden het ontij te keren? Pas wanneer de gevestigde partijen hierop duidelijke antwoorden met argumenten hebben geformuleerd, zal er een inhoudelijk debat met Wilders kunnen plaatsvinden en zal de burger dus ook echt iets te kiezen hebben. Als de gevestigde partijen daarentegen blijven zwijgen over deze en andere kwesties die bij de bevolking leven en elk inhoudelijk debat blijven vermijden, is Wilders 'de enige die de problemen benoemt' en heeft hij dus in feite geen concurrentie. Met andere woorden: zolang de gevestigde partijen alleen maar bezig blijven met hun sociaal-economische agenda en met het diskwalificeren van politici met een andere agenda, laten ze de burger – die van de politiek antwoorden verwacht hoe de postmoderne wereld gaat worden ingericht – in de steek en zal de aanhang van Wilders zeker niet afnemen.

Patrick Hospel is student filosofie.

WINSTGEVENDE OVERHEIDSBEDRIJVEN

FRANS DE GRAAF

Ondernemingen keren eens per jaar een deel van de winst uit aan hun aandeelhouders in de vorm van dividend. De overheid beschikt over een aanzienlijke portefeuille aandelen en de opbrengsten daarvan zijn een forse bron van inkomen. In sommige gevallen is de overheid zelfs de enige aandeelhouder van een onderneming. De auteur stelt de vraag of het gerechtvaardigd is dat de overheid deelt in de winst van een staatsbedrijf. Een dergelijke uitkering van dividend door een staatsbedrijf aan de overheid is een verkapte vorm van belasting, aldus de auteur.

De overheid heeft een behoorlijke aandelenportefeuille. Blijkens de website van het ministerie van Financiën¹ heeft de rijksoverheid thans in 33 ondernemingen een belang. Onder die ondernemingen zijn de Koninklijke Luchtvaartmaatschappij (KLM, belang: 5,9%), de busmaatschappij Connexxion (100%), de Nederlandse Spoorwegen (100%) en de NV Bank Nederlandse Gemeenten (50%). Daarnaast hebben ook de lagere overheden nog forse aandelenpakketten. Zij bezitten onder meer alle aandelen van de waterleidingmaatschappijen en die van de grote energiebedrijven.

Men kan erover twisten of het wel gerechtvaardigd is dat de verschillende overheden van zoveel bedrijven (groot)aandeelhouder zijn. De overheid moet met betrekking tot de economie – in het jargon van het *Liberaal Manifest* – de marktmeester zijn, en niet een medespeler.² Over de privatiseringsvraag wil ik het in deze bijdrage echter niet hebben. Voor een liberale beschouwing daarover verwijs ik naar de onlangs verschenen publicatie van de prof. mr. B.M. Teldersstichting over privatisering.³

Een minstens zo relevante vraag is hoe de overheid zich als aandeelhouder opstelt met betrekking tot de besteding van de winst. Bij normale ondernemingen is het gebruikelijk dat aandeelhouders meedelen in de winst die wordt geboekt, zij ontvangen daarvoor dividend. Zouden er andere principes moeten gelden wanneer de aandeel-

houder een overheid is.

De opbrengsten uit dividenden blijken voor de overheid een zeer forse inkomstenbron te zijn: in 2005 ontving de rijksoverheid ruim €3,5 miljard aan dividend.⁴ De lagere overheden toucheren ook aanzienlijke dividenden, over het jaar 2006 ontving de provincie Noord-Brabant bijvoorbeeld ruim €90 miljoen van de winst die energiebedrijf Essent dat jaar behaalde.

In sommige gevallen lijkt het voor de hand liggend dat het inzake het incasseren van dividenden niet uitmaakt of de aandeelhouder een overheid is of niet. Als de overheid bijvoorbeeld een klein belang heeft in een 'normale' onderneming – zoals KLM. De invloed van de overheid op de onderneming is dan immers beperkt, zij is dan een aandeelhouder als alle andere. De vraag is gerechtvaardigd of het wel wenselijk is dat het Rijk een belang in een luchtvaartmaatschappij heeft maar gegeven dat belang lijkt het redelijk dat de overheid meedeelt in de winstuitkering.⁵

Anders wordt het op het moment dat de overheid de enige aandeelhouder van een onderneming is. Er is dan immers geen sprake van een normaal bedrijf maar van een staats- of overheidsbedrijf. Een dergelijk aandeelhouderschap behoort als expliciete rechtvaardiging een beroep op het algemeen belang te hebben. Het ligt daarom voor de hand dat de publieke aandeelhouder zich wat actiever opstelt en niet het bedrijfseconomisch rendement maar een publieke of maatschappelijke doelstelling centraal stelt. In het geval dat het overheidsbedrijf een dienstverlener is betekent dat bijvoorbeeld een nadruk op een goede kwaliteit tegen gunstige tarieven, exploitatie op plaatsen waar dat niet winstgevend is, et cetera. Hoe precies invulling te geven aan een concept als het algemeen belang is – in het geval van een overheidsbedrijf – een lastige kwestie en dient de uitkomst te zijn van een politiek debat. Wat in ieder geval duidelijk lijkt is dat het winstgevend exploiteren van dergelijke bedrijven niet bijdraagt aan het bevorderen van het algemeen belang. Zo bezien is het dividend dat het Rijk in 2005 ontving van de

winst van de Nederlandse Spoorwegen (€77 miljoen) nauwelijks te rechtvaardigen.⁶ Dit bedrag had beter aangewend kunnen worden voor betere dienstverlening of lagere tarieven.

Nog dubieuzer wordt het als het betreffende overheidsbedrijf een dienst aanbiedt waar burgers niet uit vrije keuze gebruik van maken. Als een dergelijk bedrijf winst maakt bestaat die winst uit betalingen van burgers (en ondernemingen) die daar niet in vrijheid voor kiezen. Die winst wordt vervolgens uitgekeerd aan de overheid die het als 'gewone' inkomsten beschouwt en er (na een democratisch genomen besluit) een bestemming voor vindt. Omdat burgers feitelijk gedwongen worden een bedrag aan de overheid te betalen kunnen deze dividenden worden beschouwd als een indirecte vorm van belastingheffing.

Neem de energiebedrijven. Hoewel de energiemarkt is geliberaliseerd, en burgers dus kunnen kiezen tussen verschillende aanbieders, geldt dat niet voor het 'transportdeel' van de energienota. De burger kan immers niet uit verschillende energienetwerken kiezen. De netwerken zijn in handen van de oude monopolisten, die zoals gesteld alle volledig eigendom zijn van lagere overheden. Ervan uitgaande dat geen huishouden zonder elektriciteit kan, zijn burgers aldus gedwongen zaken te doen met de betreffende netwerkbeheerder. Het is natuurlijk deze monopoliepositie die ten grondslag ligt aan het feit dat de aandelen van de energiebedrijven (nu nog) in overheids handen zijn; het deel van de bedrijven dat bestaat uit de netwerken *blijft* om die reden ook publiek eigendom.

Maar door dividend op te strijken doet de overheid feitelijk datgene waarvoor zij bang was dat private ondernemingen het zouden doen als er sprake was van een vrijemarktsituatie: er wordt een (te) hoge prijs gevraagd die de burgers toch wel zullen betalen, niet omdat zij het aangeboden product zo waarderen maar omdat zij door de monopoliepositie (en de noodzaak elektriciteit te gebruiken) niet anders kunnen dan het aanschaffen.

Een voorbeeld. Het energiebedrijf NUON keerde van de winst die in 2005 was geboekt niet minder dan €325 miljoen uit aan zijn publieke aandeelhouders. De provincie Gelderland, grootaandeelhouder, toucheerde bijna de helft van dat bedrag.⁷ De provincie Gelderland had in 2005 iets minder dan 800 duizend huishoudens.⁸ Dat betekent dat er in dat jaar per Gelders huishouden ruim €175 betaald is

aan 'energiebelasting'. Dit gegeven is extra pikant als bedacht wordt dat er eind 2005 bijna een kabinetcrisis uitbrak over het al dan niet uitkeren van een eenmalige compensatie van (slechts) €35 per huishouden voor de hoge energieprijs.⁹ Die €35 waar de regering over ruziede is dus een schijntje vergeleken met de 'energiebelasting' die op regionaal niveau moest worden afgedragen. Ook bij andere energiebedrijven worden zeer forse dividenden uitgekeerd. Hetzelfde geldt voor de waterleidingmaatschappijen, zij het dat het in die sector om minder grote bedragen gaat. Al met al kan worden gesteld dat de uitgaven van de Nederlandse burgers aan gas, water en licht met enkele honderden euro's per jaar omlaag zouden kunnen als de winsten van overheidsbedrijven niet aan de overheidsbureaucratie worden uitgekeerd maar zouden worden aangewend om de tarieven te verlagen.

De indirecte belastingen op elektriciteit en drinkwater zijn een bijna volmaakte toepassing van het 'principe van de minste pijn'. Dit principe behelst dat de belastingen daar moeten worden geheven waar de burger er het minste van merkt en er zo weinig mogelijk last van heeft. Op die manier is de weerstand tegen belastingheffing zo laag mogelijk. Door de dividenden wordt, inderdaad haast geruisloos, geld van de burger naar de overheid overgeheveld.

Voor liberalen zou er juist het omgekeerde van het zojuist genoemde principe moeten gelden: namelijk dat van de meeste pijn. Zorg dat de belastingheffing zodanig is dat de burger daar last van heeft, er een zekere weerstand tegen heeft. Dat maakt hem kritisch over de collectieve besteding van 'zijn' geld en voorkomt bovendien dat politici ongemerkt de belastingen kunnen verhogen.

In de schaarse publieke aandacht voor de winsten van overheidsbedrijven worden doorgaans twee argumenten aangevoerd ter rechtvaardiging van die winst. De eerste luidt dat dividenduitkeringen aan overheden niet bezwaarlijk zijn omdat de besteding ervan democratisch gelegitimeerd is.¹⁰ Goedkeuring van overheidsuitgaven door een democratisch gekozen orgaan is inderdaad een belangrijke voorwaarde voor belastingheffing; maar het is geen voldoende voorwaarde voor het – tamelijk willekeurig – overhevelen van individuele middelen naar het collectief.

Ten tweede wordt wel tegengeworpen dat de geboekte winsten (waar het dividend uit voortvloeit) niet zozeer

het gevolg zijn van een oneigenlijk hoge prijs maar van een efficiëntere bedrijfsvoering. Als dat waar is, zou dat in beginsel lovenswaardig zijn. Weenigen zullen immers een efficiënte en doelmatige publieke sector niet nastrevenswaardig achten. Maar dan moet natuurlijk wel gelden dat de toegenomen efficiëntie resulteert in lagere lasten voor burgers.

OPLOSSINGEN

Het uitkeren van dividenden door overheidsbedrijven, in het bijzonder van die bedrijven die diensten verlenen waar burgers niet in vrijheid voor kiezen, is (op liberale gronden) dus niet gerechtvaardigd. Hoe deze indirecte belastingheffing te bestrijden?

Critici van de overheidsdividenden pleiten wel voor de introductie van nieuwe instrumenten die de winstuitkeringen moeten beteugelen. Zo zou een sectorspecifieke toezichthouder in de gaten moeten houden of de overheids-NV's hun prijzen wel zodanig laag houden dat er niet of nauwelijks winst kan worden geboekt – en er dus ook geen dividend kan worden uitgekeerd. Een nadeel van dergelijke toezichthouders is echter dat zij haast onvermijdelijk een toename van de regelgeving en dus van de bureaucratie van de sector waarop toezicht wordt gehouden tot gevolg heeft.

Ook wordt wel gedacht aan het introduceren van een wettelijk verbod op het uitkeren van dividend aan overheden. Dit lijkt een effectief middel, al zal het nog lastig zijn te bepalen welke overheidsbedrijven wel en welke niet onder zo'n wet vallen. In het onderstaande zal ik echter betogen dat nieuwe instrumenten niet nodig zijn en dat de middelen om dividenden aan overheden een halt toe te roepen al aanwezig zijn in de huidige structuur en machtsverhoudingen.

Het is nuttig eens na te gaan volgens welke procedure de dividenden tot stand komen. Allereerst is het van belang op te merken dat het uitkeren van dividend aan overheden niet iets onvermijdelijks is. Dividend wordt immers niet uitgekeerd dan na goedkeuring door de Algemene Vergadering van Aandeelhouders (Ava). In het geval van overheidsbedrijven zijn er op dergelijke vergaderingen dus slechts overheden aanwezig. Zij worden vrijwel altijd vertegenwoordigd door hun dagelijkse bestuurders. Op landelijk niveau is dat een minister (vaak die van Financiën), op regionaal of lokaal niveau zijn dat

wethouders en gedeputeerden.

Sommige van deze vergaderingen (die van de energiebedrijven bijvoorbeeld) halen jaarlijks het nieuws. Dat komt echter niet door de hoge dividenden die daar worden toegekend maar door de (te) hoge salarissen van de topmannen van de overheidsbedrijven.

Het is op deze vergadering dat de aandeelhouders al dan niet instemmen met het dividendvoorstel van het overheidsbedrijf. De dividenden bestaan dus bij de gratie van politieke bestuurders. Deze wethouders en gedeputeerden (zeker die van liberale huize) zouden zich op deze vergaderingen wel wat activistischer mogen opstellen, in het belang van de burger. Zij zouden het dividend kunnen weigeren en in plaats daarvan aansturen op lagere tarieven of betere service.

Als de bestuurders dat nalaten is het primair aan de door het volk gekozen controleurs hen tot de orde te roepen. Ten aanzien van de overheidsdividenden ligt er dus een schone taak voor gemeenteraden en provinciale staten (en dan weer in het bijzonder voor de liberale fracties daarin): zij kunnen en moeten, in het belang van de kiezers die zij vertegenwoordigen, een eind maken aan dividenduitkeringen door overheidsbedrijven.

Drs. F. de Graaf is wetenschappelijk medewerker bij de Prof.mr. B.M.Teldersstichting.

NOTEN

- 1 <http://www.minfin.nl>.
- 2 VVD, *Liberaal Manifest*, 2005, p. 46.
- 3 F. de Graaf e.a., *Vertrouwen in de markt. Naar een liberaal privatiseringsbeleid*, Geschrift 103 van de Prof.mr. B.M.Teldersstichting, Den Haag, 2007.
- 4 Ministerie van Financiën, *Jaarverslag staatsdeelname 2006-2007*, pp. 22-23.
- 5 Ibidem. In 2005 kreeg de overheid €15 miljoen van de winst van KLM.
- 6 Nederlandse Spoorwegen, *In perspectief. NS Jaarverslag 2005*, p. 47.
- 7 NUON, *Jaarverslag 2006*, pp. 47 en 127. Het totale, door de provincie Gelderland ontvangen, dividend bedroeg in genoemd jaar €144 miljoen.
- 8 Centraal Planbureau, *Regionale huishoudensprognose 2005-2025*, Den Haag, 2007, p. 26.

9 'Crisis over compensatie op het laatst betoegeld',
Trouw, 10 december 2005.

10 Zie voor een voorbeeld van dit argument: K.H.F.

Schorer (burgemeester van Renswoude), 'Helder en
fris drinkwater' (column), *Het financieele dagblad*, 27
juli 2006.

MENSBEELD VAN HET INDIVIDUALISME

PHILIP RUIJS

Reeds eerder schonk *Liberaal Reveil* aandacht aan Ludwig von Mises, icoon van het liberalisme en de belangrijkste inspiratiebron voor Friedrich von Hayek. Hij was ongetwijfeld een van de belangrijkste denkers van de 20ste eeuw. Nochtans is hij bij het grote publiek geheel onbekend, terwijl ook vele liberalen waarschijnlijk nog nooit van hem zullen hebben gehoord.

Ludwig von Mises schreef over thema's als individuele vrijheid en de markteconomie. Hij deed dat tegen de stroom in, in een tijd dat Europa werd geteisterd door een golf van collectivisme in verschillende gedaanten, zoals het nazisme, fascisme en communisme.

Ook nu is het collectivisme weer in opmars, aangedreven door de meest nobele motieven. Voortdurend worden er nieuwe 'achterstanden' in de samenleving ontdekt, die door middel van overheidsingrijpen dienen te worden geëlimineerd, hetgeen wordt aangevoerd als rechtvaardiging van verdere uitbreiding van de collectieve sector en lastenverzwaring. Ook het milieu biedt thans een rijke legitimatiebron voor overheidsactivisme. Volgens het nieuwe regeerakkoord vergt het samengaan van economie en ecologie zelfs een trendbreuk. Deze ontwikkelingen leiden onvermijdelijk tot een inperking van de ontplooiingsruimte van het menselijk individu, zowel als burger als als ondernemer. In dit licht is het hoogste tijd voor

een herbezinning op de grondslagen van het liberalisme, dat uitgaat van het primaat van het individu.

Heel wat discussies over de inrichting van de samenleving zijn uiteindelijk terug te voeren op verschillen van opvatting over het mensbeeld. Zowel politieke filosofie als economische theorie gaan over mensen. En als ze enig praktisch nut willen hebben, moeten ze een realistisch mensbeeld als uitgangspunt kiezen. Het individualistisch mensbeeld, dat door het liberalisme als uitgangspunt wordt genomen, is abstract, maar geworteld in de realiteit zoals elk individu die ervaart. Toch is het individualisme vaak slecht begrepen en mede daardoor ten onrechte bekritiseerd. Het is zinvol om het individualisme op te splitsen. Allereerst is er het *methodologisch individualisme*, waarbij het individu de 'eenheid van analyse' of het mensbeeld vormt in sociaal-economisch onderzoek. Daarnaast kan *politiek individualisme* worden onderscheiden, als alternatieve benaming van het liberalisme, dat persoonlijke autonomie nastreeft. Ten slotte is er een derde betekenis van individualisme. Er wordt vaak afkeurend gesproken over de 'toenemende individualisering'. De term individualisme wordt dan gebruikt om een negatief waardeoordeel uit te drukken over toenemend asociaal gedrag, zoals onbeleefdheid, afnemende behulpzaamheid, afzondering en afname van gemeenschappelijke activiteiten. Deze derde betekenis zou dus net zo goed *egoïsme* of *egocentrisme* kunnen worden genoemd. Uitgangspunt van het liberalisme is het primaat van het individu. Daarom is het belang-

rijk een helder liberaal mensbeeld te schetsen en aan te geven waar dat botst met andere mensbeelden. Dit is ook noodzakelijk om tot een beter begrip te komen van de relaties tussen het methodologisch individualisme, politiek individualisme en egoïstisch gedrag.

SPANNING TUSSEN MENSBEELD EN POLITIEK-ECONOMISCHE SYSTEMEN

Het mensbeeld speelt een cruciale rol in de afwijzing van bepaalde politiek-economische ideologieën. Zo is bijvoorbeeld het meest gebruikte argument tegen een socialistisch of communistisch systeem dat de mens niet zo altruïstisch kan zijn, of zal worden, als noodzakelijk is om het systeem goed te laten functioneren. Het socialisme lijkt te zijn gebaseerd op de opofferingsgezindheid van de mens voor de maatschappij. Marxisten geloven in de verandering van de aard van de mens door dat systeem. Maar het geloof in de wording van de *socialistische mens*, dat axiomatisch is voor marxisten en socialisten, wekt achterdocht. Velen zijn van oordeel dat dit wel een leuke theorie is, maar dat deze in de praktijk niet werkt omdat 'de mens nu eenmaal niet zo in elkaar zit'. Maar, paradoxaal genoeg, is dit ook het verwijt dat economen van neoklassieke signatuur voor de voeten krijgen geworpen. Hun modellen zijn meestal gebaseerd op veronderstellingen waarbij mensen, als robots, alleen maar materiële welvaart nastreven en er geen andere waarden op na houden. Deze *homo oeconomicus* of *economische mens* stamt uit de klassieke economie. John Stuart Mill, een typisch klassiek econoom, die met dit mensbeeld economische wetenschap bedreef, gaf ruitelijk toe dat de economische mens niet de gehele mens is, maar dat economische theorie noodzakelijkerwijs van deze veronderstelling moet uitgaan.¹ De economische theorie die uit dit mensbeeld voortvloeit is dus gebaseerd op de hypothese dat de mens op materiële nutsmaximalisering is gericht. Hierdoor is de gedachte ontstaan dat de economische wetenschap zich alleen bezig zou houden met materiële zaken. In moderne economische literatuur wordt het gedrag van de *homo oeconomicus* doorgaans als 'rationeel' bestempeld. Dat is verwonderlijk, omdat het eenzijdig doelgericht gedrag van de *homo oeconomicus* sterk lijkt op het eenzijdig (op overleving) gerichte gedrag van dieren, dat we met de term 'instinct' aanduiden. Dat

instinct contrasteert met de rationaliteit van de mens, die juist in staat is uiteenlopende doelen na te streven. Zijn zoölogische naam is niet voor niets *homo sapiens*.

De *homo oeconomicus* en het methodologisch individualisme (het primaat van het individu), worden vaak als inwisselbaar beschouwd. Maar is de *homo oeconomicus* eigenlijk wel een individu? Elke gepostuleerde *homo oeconomicus* in een denkbeeldig model van de wereld is hetzelfde, want deze handelt op dezelfde wijze als al zijn soortgenoten. Maar de reden dat we personen als individuen aanduiden, is gelegen in het feit dat ze verschillende dingen doen, zelf hun doelen kiezen in hun leven, en in staat zijn tot herwaardering. Het feit dat mensen hun eigen waarden hebben, komen we bij onszelf en ieder ander mens tegen. Dat de *homo oeconomicus* een realistisch mensbeeld zou zijn, kan dan ook gemakkelijk worden weerlegd, want de visie van economische mensen die als atomen constante reacties vertonen, heeft weinig menselijks. Als methodologisch individualisme over mensen gaat dan kan het dus niet zonder subjectivisme. En dan komen we terecht bij de Oostenrijks-Amerikaanse econoom Ludwig von Mises. Deze postuleerde de *homo agens*; de handelende mens, die handelt vanuit eigen waarden.² In tegenstelling tot wat Mill dacht, kan er met deze *homo agens* wel degelijk economisch worden geredeneerd.³ Want het is niet naar *wat* een mens streeft, maar *dat* een mens ergens naar streeft, dat van belang is. Het streven naar doelen impliceert namelijk een schaarste aan middelen, en dat is precies de fundering van het economisch redeneren.

Om daar een voorbeeld van te geven: Een grotere hoeveelheid van een bepaald goed (middelen) biedt meer mogelijkheden verschillende behoeften te vervullen (doelen te verwezenlijken) en moet dus – *ceteris paribus* – hoger gewaardeerd worden in het handelen van de mens dan een kleinere hoeveelheid van die goederen. Dit voorbeeld zal de lezer wellicht weinig onderscheidend vinden van het gedrag van de *homo oeconomicus*, maar de conclusie wordt hier getrokken uit de gegeven schaarste. Economische wetten worden afgeleid uit de schaarste der middelen, niet uit bepaalde doelen die een mens voor ogen heeft. Het maakt zo niet uit of ik naar de markt ga om brood voor mijzelf of voor een weeshuis te kopen; de wet van vraag en aanbod verandert er niet door.

Hoe is nu de relatie tussen mensbeeld en het economisch systeem? De kapitalistische vrije markteconomie wordt vaak gezien als een 'egoïstisch' systeem, in tegenstelling tot het communisme, dat veelal als een 'altruïstisch' systeem wordt beschouwd. Vaak wordt gesteld dat de mens wordt gevormd door het systeem. Dat is de denkwijze die bekend staat als *methodologisch collectivisme* (ook wel *universalisme* of *holisme* genoemd). Het mensbeeld hierbij is wel omschreven als de *homo sociologicus*. De mens ontleent zijn sociale functie aan de maatschappij. Hij is van oorsprong een 'onbeschreven blad', dat wordt gevormd door de anderen.⁴ Als we het mensbeeld aanhouden van deze *homo sociologicus* en dit plaatsen in de populaire noties van kapitalisme en communisme, dan is in feite de *homo oeconomicus* niets meer dan wat de mens zou moeten worden in een vrije markteconomie; in een planeconomie zou hij een 'socialistische mens' moeten worden. Deze lijn van redeneren wordt vaak gebruikt ter onderbouwing van de stelling dat de omvang van de overheid proportioneel is aan de mate van beschaving van de mens. Deze opvatting suggereert een hoog maakbaarheidsgehalte van de samenleving en legitimeert een forse uitbreiding van de overheidsactiviteiten.⁵

De discussie tussen individu of collectief als 'eenheid van analyse' gaat niet om wie er eerder was. Want dat is een kip-of-ei-discussie: het geheel en de delen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is niet mogelijk ze los van elkaar te beschouwen.⁶ Het methodologisch individualisme stelt dat er buiten de handelingen van individuen niets is dat de samenleving of interactie tussen mensen veroorzaakt. Het erkent 'samenleving', 'maatschappij' of 'staat' niet als afzonderlijke noties, die los van het individuele menselijk handelen bestaan. In tegenstelling tot het methodologisch collectivisme, dat wordt beheerst door 'systeemdenken', beschouwt het methodologisch individualisme 'systemen' als handelingen die niet noodzakelijkerwijs tot in de eeuwigheid voortduren. Dit laatste uitgangspunt behoedt ons ervoor om achter de 'onzichtbare hand' van Smith meer dan een metafoor zien. Datzelfde geldt voor de 'productieve krachten' van Marx. Die vormen geen werkelijke entiteit, die doelen nastreeft en veranderingen bewerkstelligt, buiten de wil van individuen om. In het methodologisch individualisme moeten dit soort vage begrippen worden verduidelijkt en kunnen

worden herleid tot handelingen van individuen.

De sleutelvraag is natuurlijk wat het handelen van individuen bepaalt. Het methodologisch collectivisme stelt dat iedereen wordt beïnvloed door zijn omgeving en dat de 'samenleving' derhalve het handelen van individuen bepaalt. Het methodologisch individualisme ontkent geenszins dat de feitelijkheden waarmee individuen worden geconfronteerd (de handelingen van anderen of 'de samenleving'), invloed hebben op de handelingen van individuen. Het gaat niet uit van mensen die in een eigen geïsoleerde wereld leven. Individuen kunnen hele originele ideeën ontwikkelen, maar het overgrote deel van de ideeën, instituties en gedrag nemen mensen waarschijnlijk over van hun omgeving. Echter, hieruit volgt niet dat invloed *bepalend* is. Het methodologisch collectivisme negeert volledig dat mensen *kiezen*. Als iemand het ene doet in plaats van het andere, kunnen we stellen dat de krachten die hem dreeven tot dat ene groter waren dan de krachten die hem tot het andere hadden kunnen drijven. Maar we zijn niet in staat bepaalde krachten als een constante oorzaak aan te wijzen in het menselijk handelen, want het feit dat dezelfde externe prikkels bij mensen verschillende reacties oproepen, verhindert ons de mens te reduceren tot een stimuli- en respons-mechanisme.⁷ Daarom heeft ieder mens wat dit betreft een *individualiteit*. Elk idee vindt zijn oorsprong in de creativiteit van een individu (waar anders?) en elk individu maakt voor zichzelf de keuze welke ideeën hij overneemt van anderen. De vrije wil van ieder mens is de soevereine bron die het handelen bepaalt.⁸ Dat is een 'ultiem gegeven' waar sociaal-economisch onderzoek rekening mee dient te houden.⁹

Methodologisch collectivisten negeren het handelend en kiezend vermogen van individuen in hun onderzoek. Dat legitimeert hen om met de resultaten daarvan aan te tonen dat er politieke keuzes dienen te worden gemaakt, waaraan iedereen zich dient te conformeren.

Ludwig von Mises neemt de definitie 'Menselijk handelen is doelgericht gedrag' als axioma voor de economische wetenschap.¹⁰ Deze definitie is evident, want het ontkennen ervan zou zelf doelgericht gedrag inhouden.¹¹ Het is ontegenzeggelijk waar, want we kunnen ons geen mensen voorstellen die niet streven naar een bepaald soort *psychische winst*, of hun geluk nu uit materiële of immateriële goederen bestaat. Dat de mens een instinctief wezen is

dat geen keuzes maakt of juist een almachtig wezen is dat ze niet hoeft te maken, zijn onvoorstelbare paradigma's. Menselijk handelen is kiezen. Als zodanig staan individualisme en subjectivisme aan de basis van de analyse van de samenleving en gaat economie in beginsel over allerlei mogelijke motieven.

ALTERNATIEVE MENSBEELDEN

Het axioma van de individuele handelende mens is uiterst effectief om kritiek te leveren op politieke doctrines die zich maar al te vaak lijken te bedienen van mensbeelden die bij nadere beschouwing niet veel met de werkelijkheid te maken hebben. In het navolgende zullen de belangrijkste van deze mensbeelden de revue passeren en zal worden gewezen op hun tekortkomingen, zoals deze door Ludwig von Mises zijn geanalyseerd.

Door de 'econometrie' heeft de economische wetenschap een imago gekregen van een exacte discipline, waarin kwantitatieve gegevens, vaak weergegeven in gemiddelden, zoals het 'gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking', een centrale rol spelen. Daarom denken velen dat het bij de economische wetenschap vooral om cijfers gaat. De *gemiddelde mens* (*homme moyenne*, zoals Von Mises het noemt) is het mensbeeld dat voor velen centraal staat in economische en politieke beschouwingen. De statistieken die het nieuws beheersen, versterken dit cijfermatige mensbeeld. Van dit cijferfetisjisme naar het egalitarisme is een kleine stap. Want wanneer bijvoorbeeld wordt verkondigd dat de ene groep meer verdient dan de andere, is het gemakkelijk om in te spelen op het gevoel van vele mensen dat alles wat verschilt, verkeerd is. De gemiddelde mens komt in de werkelijkheid natuurlijk niet voor, maar wordt tot een ideaaltype verheven, waaraan de echte mens zich dient te spiegelen. Maar de gemiddelde mens moet niet zoals 'het individu' als abstractie worden gezien, maar om wat het is, namelijk een brokje statistiek.

Het *utopisch mensbeeld* houdt in dat de mens in hoge mate in staat is om zijn lot te bepalen. Mensen zitten vol met ambities, maar slechts weinigen weten te bereiken wat zij wilden bereiken.¹² Zo is het leven nu eenmaal. De mens handelt om zijn situatie te verruilen voor één die hij als beter of minder slecht beschouwd. De permanente ontevredenheid over de situatie waarin hij verkeert, is

duis kenmerkend voor het lot van de mens. Maar die ontevredenheid kan worden verlicht door het handelen. Maar we weten alleen nooit helemaal zeker of onze handelingen succesvol zullen zijn om onze situatie te verbeteren. Daarom bevat ons handelen altijd een element van speculatie. Op het feit dat niet alle ambities of dromen vervuld kunnen worden, kan men volgens Von Mises op twee manieren reageren. Óf men accepteert het leven zoals het is, óf men gaat illusies maken om met de teleurstellingen van het leven om te gaan.¹³ Volgens Von Mises is het socialisme zo'n illusie. Het berust op een utopisch mensbeeld. Het gelooft dat de mens zal veranderen, dat arbeid in plaats van een last een lust zal worden en tevens dat de mens in het socialisme al zijn behoeftes zal kunnen vervullen. Hierbij hanteert het 'wetenschappelijk socialisme' van Marx volgens Von Mises dezelfde veronderstellingen als de 'utopisch socialist' Fourier – veronderstellingen die in strijd zijn met alle ervaring en rede.¹⁴ Schaarste is voor marxisten iets wat gecreëerd wordt door het kapitalistisch systeem en slechts van historische aard is, waarna de hogere fase van het communisme overvloed zal creëren: 'aan ieder naar zijn behoefte!'¹⁵ Maar in werkelijkheid zijn de middelen om die behoeften te vervullen schaars. Economen zeggen vaak dat hun wetenschap gaat over 'de allocatie van schaarse middelen', hetgeen natuurlijk een deftige en formele manier is om te zeggen dat het leven over het maken van keuzes gaat, want men kan niet alles tegelijkertijd realiseren. Het menselijk handelen is het verwezenlijken van mogelijkheden in het licht van beperkingen en schaarste in plaats van overvloed.

Gerelateerd aan het voorgaande is er het *klassenmensbeeld*. Volgens Marx denken de leden van het proletariaat en de bourgeoisie volgens hun klasse, en iedere klasse heeft een eigen logica. Von Mises noemde deze kennistheorie, waarmee Marx zijn filosofie immuun wilde maken tegen kritiek, het *polylogisme*.¹⁶ Hiermee wordt bedoeld dat de *logica* tussen deze twee klassen verschilt, waarbij die van het proletariaat de 'ware' logica is. Het is effectief gebleken om anderen als een lager soort mensen te bestempelen. De bourgeoisie moet ontmenselijkt worden om de revolutie impuls te geven en de bourgeoisie te vernietigen. Het nationaal-socialisme bediende zich zo van de racistische variant van het polylogisme, waarin de ariër tegenover de niet-ariër werd gezet.

Het *beestachtig mensbeeld*, waarbij de mens in de markteconomie wordt vergeleken met dieren, is het gevolg van verwarring tussen biologische concurrentie en economische concurrentie, in combinatie met het eerdergenoemde – reeds weerlegde – idee dat het ‘systeem’ de mens vormt. Hierbij wordt voorbij gegaan aan het feit dat een vos die konijnen eet, niet in staat is de natuur naar zijn hand te zetten. Hij kan ze niet in een hok zetten en fokken om het aantal te vermeerderen, zoals een mens dat kan. De vos moet concurreren met alle andere dieren die konijnen eten, zowel andere vossen als niet-vossen. In het dierenrijk is de taartmetafoor relevant. Er is maar een beperkte hoeveelheid voedsel, resulterend in wat we biologische concurrentie noemen, ofwel de *survival of the fittest*.¹⁷ Het essentiële verschil tussen het dierenrijk en de mens is natuurlijk dat de mens door arbeidsdeling en kapitaalaccumulatie de ‘taart’ kan vergroten, door – weliswaar binnen grenzen – de natuur te gebruiken.¹⁸ Als de mens door middel van ruilhandel samenwerkt, kan ieders schaarse arbeid de taart vergroten en kan ieder zijn deel (zijn ‘marginaal product’) verkrijgen. Economische concurrentie is dat de beste ondernemers de productiemiddelen in handen krijgen, simpelweg omdat consumenten willen kopen van diegenen die voor minder geld meer en beter kunnen leveren. Von Mises vergelijkt de markt met een democratie waar ieder geldstuk een stembiljet is dat kan worden uitgebracht op ondernemers die de beste producten leveren.

POLITIEK INDIVIDUALISME VERSUS POLITIEK COLLECTIVISME

Voor Von Mises ziet de mens de voordelen van samenwerking in. In tegenstelling tot dieren is de mens in staat agressieve en seksuele impulsen te beheersen, hetgeen essentieel is voor de samenleving. Als de meeste mensen er niet van overtuigd waren dat vrede op termijn tot hogere productiviteit zal leiden, zou het al lang met de mensheid zijn gedaan.¹⁹ De mens begrijpt dat arbeidsverdeling in zijn belang is en dat drijft hem groepsmatig samen te leven, zich te specialiseren en te ruilen. Door deze samenwerking wordt een individu afhankelijk van zijn medemensen. De anti-individualisten ontlenen hieraan het argument dat de mens dan toch een groepsdier is, en er dus duidelijk wat mis is met het politiek individu-

alisme. In hun optiek is ‘individualisering’ onwenselijk – het zou de samenleving bedreigen.

Von Mises heeft als geen ander zich beziggehouden met de vraagstelling wat centrale leiding aan het samenwerken moet betekenen ten opzichte van het individu dat leiding aan zichzelf geeft. Het gaat dan dus om politiek collectivisme tegenover politiek individualisme, of zoals Von Mises dat noemt, samenwerking doormiddel van hegemone banden of door middel van *contractuele* banden.²⁰

Dat een vrije markteconomie geen stuurloos schip is was natuurlijk niet een uitvinding van Von Mises. De markteconomie die de politiek economen van de 18e en 19e eeuw beschreven wordt gestuurd door de te verwachten opbrengsten die mensen in de verschillende takken van industrie denken te gaan behalen. Wordt er in het ene segment meer winst gemaakt dan in het andere, dan zal er in het ene meer geïnvesteerd worden dan in het andere. Daarom hoeft er geen centrale leiding te zijn die er voor zorgt dat er niet te veel bakkers zijn en te weinig schoenmakers. Als er te veel bakkers zijn dan zullen hun opbrengsten door te veel concurrentie gedrukt worden en dat zal het voor hen aantrekkelijker maken het vak van de schoenmakers te kiezen, die door minder concurrentie hogere opbrengsten behalen. Zo wordt – alsof een onzichtbare hand hen leidt – een evenwicht tot stand gebracht in de allocatie van schaarse middelen.

De boodschap van de politiek economen was duidelijk: Individuen kunnen voor zichzelf plannen maken die ze echter noodzakelijkerwijs moeten afstemmen op de plannen van anderen, maar er is geen noodzaak voor een centraal plan.

Wat de economen van voor de tijd van Von Mises echter nog te weinig beseften was de essentiële rol die geld speelde in dit proces. In één opzicht was dit wel duidelijk: transacties tussen mensen in de samenleving gaan een stuk gemakkelijker als bepaalde goederen en diensten voor iets kunnen worden geruild dat later weer voor iets anders kan worden geruild. Door middel van het geld kan de schoenmaker zijn product ruilen tegen het brood van de bakker en wordt de arbeidsverdeling verder geïntensifieerd tot een niveau dat ondenkbaar is in een samenleving waarin alle producten en diensten *direct* tegen elkaar zouden worden geruild. Het zou namelijk

bijzonder lastig zijn voor een schoenmaker om voor al zijn aankopen schoenen in ruil aan te bieden. Maar geld is behalve een *ruilmiddel* ook een gemeenschappelijke noemer: alle waarden die goederen en diensten voor mensen hebben kunnen uitgedrukt en teruggebracht worden in een kardinaal getal. Consumenten en producenten kunnen appels met peren vergelijken in eenheden die voor alle personen duidelijk zijn: de prijs waarop ze op de markt worden verhandeld. En het is precies doordat geld (en dus prijzen) uit zulke homogene eenheden bestaat – die kunnen worden opgeteld en van elkaar kunnen worden afgetrokken – dat mensen kunnen boekhouden. Zo kunnen ze winsten en verliezen beter anticiperen door kosten en opbrengsten te vergelijken. Een bakker kan anders niet berekenen of zijn opbrengsten beter of slechter zijn dan die van de schoenmaker en of hij wellicht niet van beroep of onderneming moet veranderen.

Wat heeft dit alles te maken met de tegenstelling tot het politiek collectivisme dat centrale sturing propageert? In feite willen de socialisten dat alle productieprocessen in één bedrijf worden 'gecollectiviseerd' om vervolgens de opbrengsten te verdelen op een manier die zij eerlijk achten. Von Mises schreef hierover: '[I]t must be admitted that the idea of Socialism is at once grandiose and simple.[...] We may say, in fact, that it is one of the most ambitious creations of the human spirit. The attempt to erect society on a new basis while breaking with all traditional forms of social organization, to conceive a new world plan and foresee the form which all human affairs must assume in the future'²¹

De discussie tussen 1848 en 1920 over de levensvatbaarheid van dit plan was voornamelijk een mensbeeld-discussie.²² De sceptici zeiden dat de socialisten een probleem hadden omdat ze dachten dat niet iedereen even hard zou meewerken aan de planeconomie als iedereen toch een even grote beloning kreeg. Maar het socialisme kan dit probleem in de praktijk nog wel gedeeltelijk oplossen door iedereen die niet uit zichzelf de inzet toonde van de 'Nieuwe Sovjetmens'²³ te dreigen te liquideren of op transport te zetten naar Siberië.

Von Mises zag dit bovenstaande ook als een probleem, maar veel van zijn kritiek richtte zich toch op een andere tekortkoming. De essentie van het socialisme was niet zozeer de verdeling van wat geproduceerd werd,

maar het feit dat volgens het socialistisch idee van een planeconomie het handelen slechts is gebaseerd op één wil.²⁴ Alles wordt gecollectiviseerd in één bedrijf. Het ontbreken van particulier eigendom en initiatief betekent de afwezigheid van een ruilproces en dus ook het gebruik van het ruilmiddel: geld. Als er maar één bedrijf is dan is er geen markt en zijn er dus ook geen prijzen om een boekhouding te voeren, een balans op te maken, te anticiperen welke productiebeslissingen beter zullen uitvallen en welke minder, en te bepalen of het productiekapitaal vermeerderd of verminderd is. De gemeenschappelijke noemer wordt in een markteconomie tot stand gebracht doordat iedereen mag handelen en iedereen zo te maken krijgt met de voorkeuren van ieder ander, uitgedrukt in de prijzen die tot stand komen. En die prijzen zijn in feite niet meer dan overeenkomsten tussen mensen uitgedrukt in een gemeenschappelijke noemer, die in de gehele gemeenschap begrepen wordt.

Indien een planeconomie efficiënt wil zijn, dan is een gemeenschappelijke noemer ook voor de centrale leiding van de planeconomie hard nodig. Bij de voorbereiding van een plan moet het gebruik van verschillende productiemiddelen tegen elkaar worden afgewogen om een productiedoel te bereiken. Stel dat de centrale leiding een huis kiest als productiedoel, hoe wordt dan besloten welke bouwtechniek gebruikt moet worden? Moet het huis van steen, beton of hout worden gemaakt? Moeten er meer of minder machines ten opzichte van fysieke arbeid gebruikt worden in de productie? De prijzen in een markteconomie zouden de architect informeren over de relatieve schaarsteverhoudingen van verschillende goederen. Zo kan men voor de verschillende doelen bepalen hoe deze op de goedkoopste en meest efficiënte wijze kunnen worden verwezenlijkt. Alle prijzen zijn in een markteconomie met elkaar verbonden en komen tot stand door de waarderingen van ieder die aan het marktproces deelneemt door te kopen en niet te kopen en door te laten weten voor welke prijzen men iets wil en kan produceren. Maar een gemeenschappelijke noemer is niet beschikbaar in het communisme want niemand in de gemeenschap, behalve de centrale leiding, heeft ten slotte het recht om een waardeoordeel te uiten. De beslissingen van de centrale leiding moeten tot chaos leiden, want er bestaat geen economische calculatie in een collectivistisch

systeem. Voor Von Mises is het niet slechts een kwestie van efficiëntie: echt socialisme is letterlijk *onmogelijk*.²⁵

In het menselijk handelen – het streven naar doelen met gebruik van middelen – is het gebruik van geld een enorm belangrijk instrument. Het is een mentaal gereedschap om de kosten te berekenen, dat een steeds belangrijker rol speelt in economieën met een steeds toenevende arbeidsverdeling en gebruik van kapitaalgoederen. Von Mises verruimde de mensbeelddiscussie door de relatie tussen doelen en middelen te verduidelijken en te laten zien dat een gemeenschappelijke noemer als mentaal instrument voor het berekenen van de kosten alleen ter beschikking staat aan mensen in een markteconomie. De leiding van een planeconomie, of dit nu een enkele dictator is of een door het volk gekozen raad, heeft simpelweg niet de beschikking over zo'n mentaal hulpmiddel. De centrale leiding staat onthand tegenover de oneindig vele productiemethoden waaruit zij kan kiezen. Maar met geen mogelijkheid kan zij de juiste keuze maken. Het enige dat zij kan doen is, zoals de Sovjet-Unie deed, naar de meer kapitalistische landen kijken en grofweg de productiemethoden aldaar te kopiëren. Wat Von Mises zijn lezer vooral wil meegeven tijdens zijn verhandelingen over het socialisme, is dat de leiders van planeconomieën mensen zijn zoals iedereen, het zijn geen halfgoden die over bovenmenselijke krachten beschikken. Ze hebben middelen zoals alle andere mensen nodig om doelen te bereiken.

INDIVIDU EN SAMENLEVING

De economie van het socialisme mag wellicht in onze tijd van minder belang lijken, het begrip van een economie van individuele planning ten opzichte van collectieve planning maakt ook zaken duidelijk in de meer hedendaagse discussies tussen het semi-collectivisme en het individualisme. Het zijn discussies over de waarden van de verzorgingsstaat tegenover de markt; over het al dan niet privatiseren van staatsbedrijven, de beteugeling van de 'oprukkende commercie' en winstbejag, en de (in de inleiding genoemde) 'individualisering'. Vaak worden stellingen in deze discussies onderbouwd met argumenten die refereren naar bekende mensbeelden zoals het egoïstische gedrag van de *homo oeconomicus*, dat doorgaans als een slechte zaak wordt beschouwd, en het goedwillend gedrag van 'sociaal' verantwoorde burgers die moei-

te doen voor de maatschappij, dat niet genoeg bevorderd kan worden. De fouten in de samenleving worden op het bordje van het individualisme en het private gelegd, alles wat goed is komt door het maatschappelijke, het 'sociale'. Het zijn populaire redeneringen die de beteugeling van de individuele burger als het enige ziet dat tot het goede kan leiden. Redeneringen die Von Mises als *Polizeiwissenschaft* zou bestempelen en die zichzelf nogal eens tegenspreken.

Eén zo'n belangrijke tegenstrijdigheid valt helaas slechts weinigen op: door via politieke middelen de liefdadigheid op te leggen, beschouwen de voorstanders van de verzorgingsstaat de mens impliciet (en soms expliciet) als een *homo oeconomicus*, die niet bereid zou zijn hulpbehoevende naasten te helpen. Men refereert in feite altijd naar het mensbeeld van de *homo oeconomicus* om te verdedigen dat naastenhulp, als hoogste goed, afgedwongen moet worden. Maar aan de andere kant wordt deze opgelegde liefdadigheid als behoud van beschaving bestempeld, als een keuze voor een samenleving waar mensen wat voor elkaar over hebben! Door het inhouden van zijn halve inkomen moet de verzorgingsstaat van haar *homo oeconomicus*-onderdaan een soort beschaafde en solidaire pseudo-socialistische mens maken. Met afkeuring wordt vervolgens gesproken over de 'calculerende burger'. Maar zijn groeiende gelijkenis met de *homo oeconomicus* is echter niet verassend, want voor de burger is de keuze om 'sociaal' te zijn collectief al gemaakt.

In verband met de 'individualisering' kan worden opgemerkt dat persoonlijke autonomie niet verward moet worden met persoonlijk autarkie. De vrijhandelsdoctrine van het politiek individualisme staat juist meer samenwerking voor. Men kan de toenemende 'individualisering' wel op andere manieren verklaren dan toenemend politiek individualisme, aangezien deze in gelijke tred aan betekenis heeft ingeboet met de sinds eind 19de eeuw groeiende rol van de staat. De *hegemonische* (dwingende) banden als volksverzekeringen en overheidsdiensten doen het domein van ieders eigen verantwoordelijkheid, vrijwillige hulp en liefdadigheid krimpen. Door de verstrekking van de sociale rechten kunnen velen een pseudo-autarkisch leven leiden. Door de voorzeningen van de staat is samenwerken en samenleven

minder noodzakelijk. Het levensonderhoud is nu een recht in plaats van een verdienste op basis van samenwerking middels arbeid of ondernemen. Zo bevordert de verzorgingsstaat een mentaliteit die mensen gedeeltelijk ontkoppeld van de samenleving. Wat helemaal verbazend is aan de klaagzangen over de toenemende 'individualisering' en het asociale gedrag, is dat dit gedrag plaatsvindt in het publieke domein. Want we mogen aannemen dat de klagers die het zoveel beter weten, hun eigen huishouden op orde hebben. Het is misschien ietwat gechargeerd gesteld, maar onaangepast gedrag vindt juist plaats in het publieke domein, omdat niemand er de eigenaar van is en niemand zich er verantwoordelijk voor voelt.

Laten we afsluiten met wat het grootste aandachtspunt is van elke econoom: de commercie. Handel is voor Von Mises de voornaamste relatie in de samenleving. De essentie ervan is simpelweg dat elke partij de goederen en diensten van de andere meer waardeert dan haar eigen goederen en diensten en daarom besluiten te ruilen. Men wordt er dus beter van. In de geschiedenis zijn er echter vele vooraanstaande intellectuelen geweest die de essentie van ruilhandel niet begrepen. Filosofen als Aristoteles dachten dat goederen die tegen elkaar geruild worden een gelijke waarde hebben, hetgeen echter zou betekenen dat je met ruilen niets opschieft. Aan de andere kant was er het dogma van het mercantilisme dat stelt dat een ruil maar één partij bevoordeelt, namelijk de verkoper, en dus wordt gekenmerkt door: *De één zijn dood, is de ander zijn brood*; of, in moderne termen: de zero-sum gedachte. Deze laatste misvatting draagt bij aan de vijandigheid tegenover commercie bij intellectuele opinieleiders en dus bij vele mensen. Economen hebben in de regel weinig succes gehad bij het ontkrachten van de mercantilistische fabels.

Maar waarom is er toch zo'n wijdverspreide antikapitalistische mentaliteit?²⁶ Waarschijnlijk hebben velen moeite met het feit dat het resultaat van hun acties door anderen wordt beoordeeld. Wie namelijk handel wil drijven moet iemand anders wat te bieden hebben; moet moeite voor een ander doen om het fundamentele schaarsteprobleem te verlichten. Dit impliceert dat men zich door anderen laat waarderen op zijn prestaties. Maar dat is juist datgene wat de intellectuelen niet zint; ze kunnen zichzelf wel op waarde schatten! De anti-economen,

zoals Von Mises ze noemt, proberen constant de fundamentele noties van de economie te mijden of te ontkennen. Ze hebben enorme moeite met de stelling dat er slechts beperkte middelen beschikbaar zijn om doelen te bereiken. Het is de taak van economen om ze daaraan te helpen herinneren en vooral om de slechte ideeën die uit zulke gedachten voortvloeien proberen te vervangen met goede ideeën.

Ph.G. Ruijs studeert economie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

NOTEN

- 1 Zie M.N. Rotbard, *Classical Economics*, Cheltenham: Edward Elgar 1995 pp.150-151: Hij haalt Mill aan in zijn *Essays On Some Unsettled Questions in Political Economy* uit 1844: 'Political Economy considers mankind as occupied solely in acquiring and consuming wealth; and aims at showing what is the course of action into which mankind living in a state of society, would be impelled, if that motive ...were absolute ruler of all their actions...'
- 2 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949) pp.13-14 en p. 19. Voor Mises is de mens zowel homo sapiens als homo agens; handelen is per definitie rationeel. Von Mises stelt dat de economie onderdeel uitmaakt van een algemenere logica van menselijk handelen, oftewel *praxeologie*.
- 3 Ibidem, pp. 239-240.
- 4 Zie P.Hirsch, S.Michaels & S.Friedman, "Dirty hands' versus 'clean models'", *Theory and Society*, vol.16, no.3 (1987), p.322 : Waarin een goede beschrijving staat van de sociologische/collectivistische methode: 'Homo sociologicus, by contrast, is much harder to define. Closer to a tabula rasa upon which historically developed institutions, societies, and cultures write, the sociological 'model of man,' (...) Sociology also diverges from economics by taking collectivities seriously. It is, after all, society that defines values, and collectivities that influence preferences.'
- 5 Hoe deze methode tot politiek collectivisme leid, zie F.A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, Indianapolis: Liberty Fund 1979 (1952) p. 161.

- 6 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949) p. 42.
- 7 Von Mises maakt altijd duidelijk dat in het menselijk handelen simpelweg geen *constante relaties* zijn aan te wijzen die als oorzaak kunnen worden genomen. De *causa efficiens* als oorzakelijk gegeven is hier dus uitgesloten; er is een onoverbrugbare kloof tussen de natuur - en menswetenschappen. Wetenschap over menselijk handelen is teleologisch, in de eerste plaats omdat we beseffen dat ons handelen doelgericht gedrag inhoud. Er is echter geen reden mythologische doelgerichte krachten aan te wijzen, zoals het methodologisch collectivisme doet, om vervolgens het zelfstandig handelen van individuen buiten te sluiten. Zie o.a. L. von Mises, *The Ultimate Foundation of Economic Science*, Irvington-on-Hudson: Foundation for Economic Education, 2002 (1962), pp. 6-8 en 82-84.
- 8 Er kan logisch geen middenpositie tussen methodologisch collectivisme en individualisme zijn, want de stelling dat het soms het collectief en soms het individu is dat het handelen bepaald, laat de vraag nog steeds open wat het bepaald. Zie M.N. Rothbard, *The Logic of Action One*, Cheltenham: Edward Elgar, 1997, p. 9.
- 9 L. von Mises, *The Ultimate Foundation of Economic Science*, pp. 54-56 en 58-60.
- 10 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949), p. 11.
- 11 Of men dit axioma als 'categorische waarheid a-priori' ziet zoals Mises (die als neo-Kantiaan wordt gezien) of een 'universele innerlijke ervaring' zoals zijn leerling Murray Rothbard (die zichzelf als 'neo-Aristoteliaan' ziet) is voor economische theorie van minder belang. Zie M.N. Rothbard, *The Logic of Action One*, Cheltenham: Edward Elgar, 1997, pp. 105-106.
- 12 L. von Mises, *Liberalismus*, Sankt Augustin: Academia Verlag, 2000 (1927) p. 12.
- 13 Ibidem, p. 13.
- 14 Ibidem, p. 14.
- 15 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949) p.235 Mises refereert naar Marx' *Kritiek op het programma van Gotha*.
- 16 Ibidem, p. 84. Mises identificeert de 'wetenschapsso-
ciologie' als een voortboordursel op Marx' kennis-
theorie.
- 17 Doordat liberaal Herbert Spencer – die deze uitdrukking bedacht – als bioloog en socioloog in beide disciplines deze term gebruikte vallen sommigen, die het verschil tussen biologische en economische concurrentie niet (willen) begrijpen, ten prooi aan de gedachte een causaal verband tussen liberalisme en agressieve politieke doctrines te zien. Het opiniestuk van professor emeritus A. Hoogerwerf in het *NRC Handelsblad* van 21-03-2002 is in verband hiermee een goed voorbeeld van het beestachtig mensbeeld.
- 18 L. von Mises, *Theory and History*, New Haven: Yale University Press, 1957, pp. 38-39.
- 19 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949), p. 159.
- 20 Ibidem, pp. 195-198.
- 21 L. von Mises, *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*, Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1922, p. 30 (Engelse vertaling: *Socialism*, Yale University Press, 1951).
- 22 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949) p. 695.
- 23 De 'Nieuwe Sovjet Mens' is in feite de socialistische mens die de Sovjet burger zou worden volgens de Communistische Partij in Rusland.
- 24 L. von Mises, *Human Action 4th rev. ed.*, San Francisco: Fox & Wilkes 1996 (1949) p. 695.
- 25 Von Mises' stelling dat economische calculatie in een planeconomie onmogelijk was verdedigde hij voor het eerst in een artikel genaamd 'Die Wirtschaftsrechnung im Sozialistischen Gemeinwesen' in het *Archiv für Sozialwissenschaften* (vol.47) in 1920. Het artikel gaf aanleiding in de economische wetenschap tot het zogenaamde 'calculatie debat' waarin over de (on)mogelijkheid van het socialisme werd gedebatteerd. Dit leidde tot zulke bedenksels als het 'markt-socialisme' door socialisten die de kritiek van Von Mises erkennen maar toch met een oplossing wilden komen. Von Mises verdedigde zijn stelling verder in een uitgebreidere studie over het socialisme genaamd 'Die Gemeinwirtschaft' (1922) en in zijn grote werk 'Human Action' (1949). Hij stelt in dit laatste boek overigens dat Nicolaas Pierson de eerste econoom

was die dit economisch probleem van het socialisme inzag. Een engelse vertaling van zijn artikel uit 1920 en het werk hierover van Pierson staan ook in '*Collectivist Economic Planning*' (1935, red. F.A. Hayek).

26 Dit is in essentie een psychologische vraag, maar daarom niet minder interessant voor een econoom. Von Mises schreef er onder andere over in: '*The Anti-Capitalistic Mentality*' (Princeton:Van Nostrand, 1956).

GRAAG EEN REËLE AANPAK VAN HET KLIMAAT

HELM A NEPPÉRUS

Ondanks grote onzekerheden rondom de klimaatveranderingen is het nu tijd dat politici er wat aan gaan doen. Daarbij moet niet in blinde paniek op doemscenario's gereageerd worden, integendeel het probleem vraagt om een reële aanpak. De verschillende mogelijkheden tot aanpak moeten gebruikt worden en er moet oog zijn voor de samenhang tussen de verschillende beleidsterreinen, aldus de auteur.

Het klimaat is hot. Ruim een maand terug bracht het Intergovernmental Platform on Climate Change (IPCC), een organisatie gelieerd aan de Verenigde Naties, een rapport uit waarin werd geconcludeerd dat het *zeer waarschijnlijk* is dat de opwarming van de aarde het gevolg is van menselijk handelen. Het overgrote deel van wetenschappers, media, publieke opinie en politiek lijkt momenteel wat dit betreft op één lijn te zitten. Een groep sceptici bestrijdt echter de geloofwaardigheid van dit standpunt: zij vinden dat de schrijvers van het rapport bevooroordeeld zijn, dat gegevens willekeurig gekozen zijn, dat beleidsmakers zich hebben bemoeid met de redactie van het rapport en dat het over het geheel genomen een slecht staaltje wetenschappelijk werk is.

Veel is nog onzeker over de oorzaken, symptomen, gevolgen en de aard van klimaatverandering. Toch moeten op grond van de beschikbare gegevens keuzes worden gemaakt. Keuzes die vandaag al de heffing en uitgave van belastinggelden moeten rechtvaardigen en in de toekomst de omstandigheden van dit land en de aarde kunnen beïnvloeden. Voor de VVD weegt daarbij zwaar dat rijksinstellingen als het KNMI en het Milieu- en Natuurplanbureau menen dat het klimaat verandert. Vast staat ook dat het tegengaan van de klimaatverandering miljarden zal kosten. Dus nadenken over wat we willen doen is noodzaak.

De Europese regeringsleiders hebben inmiddels een paar weken geleden gedetailleerde afspraken gemaakt. Politici hebben een verantwoordelijkheid als vertegenwoordiger van het volk. Niet alleen dienen zij haar wil uit te dragen, ook moeten er weloverwogen en gefundeerde keuzes worden gemaakt. Er moet kritisch worden gekeken naar alle gegevens en berichtgeving, naïviteit moet uit de besluitvorming worden gebannen. Aanpak en ambitie moeten haalbaar zijn, zodat er draagvlak voor kan worden gecreëerd. Als men daadwerkelijk andere landen of het bedrijfsleven wil betrekken bij de maatregelen, is geloofwaardigheid essentieel. En daarbij is het cruciaal dat reële doelen worden gesteld. En of dat nu is gebeurd door de EU-regeringsleiders, betwijfel ik. De berekening uit een recent rapport van McKinsey voor de Europese instellingen dat alles tot 2020 een 1000 miljard euro zou gaan kosten, is reden te meer om reëel te zijn. Alleen met reële doelen en bijbehorende aanpak, die wereldwijd worden gedeeld, kun je draagvlak creëren. Dat Nederland alleen nóg verder wil gaan en wil doen alsof er een hek om Nederland staat is ronduit naïef te noemen. Helemaal nu de Nederlandse regering in ieder geval de komende jaren gebruik van kernenergie lijkt uit te sluiten.

TIJD OM WAT TE DOEN

Wat politici moeten doen, is rekening houden met alle mogelijkheden. Ondanks de twijfel die er is, ga ik er van uit dat er een klimaatverandering is en dat de mens hier in ieder geval voor een stuk verantwoordelijk voor is. Ik heb niet graag dat mij kan worden verweten dat de kinderen en kleinkinderen van nu straks natte voeten krijgen dat ik daar iets aan had kunnen doen. Er is daarom reden om nu al maatregelen te nemen. En ook als de nu overheersende opvatting maar voor een deel zou kloppen, zijn er nog andere redenen die aanzetten tot maatregelen.

Ik denk daarbij in de eerste plaats aan het feit dat de voorraden van de fossiele brandstoffen, dus van olie en gas, eindig zijn. Ook is het zo dat die brandstoffen voor een deel komen uit de Arabische landen en van Rusland. Willen we van die landen zo afhankelijk zijn?

Daarnaast moet men niet bang zijn om de klimaatkwestie in samenhang te zien met andere beleidsterreinen. Dit biedt geen beperkingen, maar mogelijkheden. Verantwoordelijkheid voor de toekomst betreft naast het klimaat bijvoorbeeld de voedsel- en energievoorziening. Een groeiende wereldbevolking met een groeiende welvaart op hetzelfde aardoppervlak zal problemen opleveren. Er zullen lastige afwegingen moeten worden gemaakt over het gebruik van grond voor energie-, vervoer- of voedselvoorziening. Is men bereid minder vlees te eten of minder auto te rijden?

Alleen het combineren van alle mogelijkheden die tot minder uitstoot van CO₂-gassen leiden, kan volgens de VVD kansen bieden: energiebesparingen en innovatie kunnen bedrijven geld opleveren en modernere landbouw en herbebossing in ontwikkelingslanden kunnen voor meer voedsel en minder broeikasgassen zorgen.

INTERNATIONALE AANPAK NODIG

Er moet op internationaal niveau worden samengewerkt, omdat het een internationale kwestie betreft: het CO₂-gas overstijgt de landsgrenzen. Een voorttrekkersrol van Nederland in Europa lijkt lovenswaardig, maar is naïef. Het probleem wordt er niet mee opgelost omdat Nederland en zelfs Europa slechts een klein deel van de totale CO₂-uitstoot in de wereld produceren: Europa nu ca. 14% en dat wordt relatief steeds minder omdat in gebieden als Azië steeds meer CO₂ wordt uitgestoten. In overleg moet een gezamenlijke aanpak worden geformuleerd waarbij grootproducenten van CO₂ als de Verenigde Staten (ca. 23%), en China en India, beide sterk groeiende economieën, worden betrokken. Europa moet daarin een duidelijke rol spelen en haalbare, realistische doelstellingen zijn daarbij van groot belang om iets te bereiken. De nu binnen Europa afgesproken 20% mindering van CO₂-uitstoot in 2020 is erg ambitieus en bij de haalbaarheid kunnen vraagtekens worden gezet. Het streven van 30% uit het regeerakkoord is ongeloofwaardig. 30% gaat te ver: volgens berekeningen van het Milieu- en Natuurplan-

bureau lopen de kosten om die besparing te bereiken op tot meer dan 8 miljard. Maar dat is nog een schijntje als je het afzet tegen de kosten van 1000 miljard die vorige week voor de Europese Commissie zijn geraamd. Een groot deel van de kosten zou als lasten bij de bedrijven en de burger terecht komen. De meeste burgers zullen in Nederland blijven wonen, maar bedrijven zullen bij hun overwegingen om hier nieuwe investeringen te doen de (dan) strenge Nederlandse en Europese milieueisen zeker laten meespelen. Bedrijfsverplaatsingen naar het buitenland en vooral buiten Europa, kunnen niet worden uitgesloten. Daarbij komt, dat dezelfde broeikasgassen dan gewoon in dat andere land worden uitgestoten. Dat is slecht voor het milieu én slecht voor de economie.

Wat betreft middelen is een aanpak bij de bron geboden: de veroorzaker van uitstoot moet worden aangepakt, niet alleen het gevolg. Innovaties moeten er voor zorgen dat er schonere producten komen en dat mensen efficiënter met energie omgaan. Mensen en consumenten zullen niet gauw hun kachel of auto inleveren omdat ze eraan gewend zijn, ook al weten mensen dat die producten vervuiling veroorzaken. Als de kachel en auto minder uitstoot veroorzaken helpt dat wél. Bij de bouw van huizen zal een betere isolering ook veel helpen.

NAAR EEN ENERGIEMIX

Naast veranderingen in gedrag, beter bouwen en het zoeken naar schonere producten, gaat het om het toepassen van een energiemix. Daarbij moet worden gekeken naar: betrouwbaar, schoon en betaalbaar. In die mix hoort kernenergie. Kernenergie vormt niet de enige oplossing, maar wel een onontbeerlijk deel van de oplossing en het is naïef om haar volledig in de ban te doen: het veelvuldige gebruik ervan in het buitenland getuigt daarvan. Zon en windenergie zijn nog niet zover ontwikkeld dat zij op grote schaal rendabel kan worden geëxploiteerd. Er zal in landen waar het niet altijd waait en daar hoort ook Nederland bij, een terugvalpositie moeten zijn voor als er geen wind is. En de bestaande windcentrales blijken tot nu toe helaas onrendabel.

Biobrandstoffen bieden mogelijkheden, maar bij de 1^e generatie zoals maïs- en palmolie spelen moeilijke afwegingen met voedselvoorziening respectievelijk ontbossing in de derde wereld. De 2^e generatie, met minder CO₂-

uitstoot, lijkt interessanter en zal dan ook verder worden onderzocht. Een mix van alle mogelijkheden biedt het meeste zekerheid en perspectief. En laat Europa daar vooral bij samenwerken: onderling en met landen buiten de EU.

Aanpassingen van ons land zullen moeten plaatsvinden om de directe gevolgen van temperatuurstijgingen op te vangen. De dijken zullen moeten worden versterkt en verhoogd. Ook is meer opvangruimte nodig voor rivierwater en zullen de rioeringsbuizen moeten worden versterkt. En er is onderzoek nodig. Onderzoek naar nieuwe manieren om energie op te wekken en deze technieken rendabel te maken. Onderzoek naar een meer efficiënt gebruik van energie. Bij dat onderzoek is samenwerking tussen wetenschappers over de hele wereld noodzakelijk.

Het is belangrijk om gefundeerde besluiten te nemen

vanuit een reëel oogpunt in plaats van in paniek te reageren op de doemscenario's. Dat verstandig doen is te meer noodzaak nu is gebleken dat de maatregelen ruim duizend miljard zullen kosten. We moeten als Nederland binnen Europa niet voor de muziek uit willen lopen en ook begrijpen dat kernenergie onmisbaar is om tot resultaat te komen. Europa moet er op letten dat ook de rest van de wereld meedoet. Bovenstaande overwegingen en maatregelen in combinatie met verder onderzoek vormen een evenwichtige en effectieve richting die zekerheid kan bieden voor de toekomst. Doen we dat niet dan kost het honderden miljarden en zal het milieu niet verbeteren.

Drs. H. Neppérus heeft voor de VVD zitting in de Tweede Kamer.

KUNNEN WE DOORGAAN MET HET UITBREIDEN VAN ONS WEGENNET EN VLEGVELDEN EN TÓCH ONZE PLANEET REDDEN?

INTERVIEW MET BENNY PEISER

In vorige afleveringen van *Liberaal Reveil* zijn verschillende artikelen gepubliceerd waarin kritiek werd geleverd op de menselijke broeikashypothese. Daarin werd onder meer gesteld dat de mens geen substantiële invloed uitoefent op de klimaatverandering – een overwegend natuurlijk verschijnsel, dat van alle tijden is. In dit interviewartikel wordt het thema vanuit een andere invalshoek belicht. Uitgaande van de veronderstelling dat er zoiets als een menselijk broeikaseffect bestaat, worden de dilemma's geschetst, waarmee de politiek wordt geconfronteerd om er iets aan te doen. Benny Peiser denkt dat het voor politici onmogelijk is om een beleid te voeren dat iets zou kunnen doen aan de dreiging die er – naar hun zeggen – van klimaatverandering uitgaat.

'De overheid staat voor een dilemma,' zegt Benny Peiser, een sociaal-anthropoloog die doceert aan de John Moores Universiteit in Liverpool. 'Als we werkelijk zullen worden geconfronteerd met de rampscenario's, waarin de regering beweert te geloven, dan kunnen we geen vliegvelden meer uitbreiden. Je kunt niet met droge ogen beweren dat we met de grootste bedreiging ooit worden geconfronteerd en tegelijkertijd nieuwe vliegvelden aanleggen. Het is het één of het ander. Maar dat is precies wat onze regering, en welke regering dan ook, doet. En tot op heden is zij er mee weggekomen.'

Na de publicatie van de zogenoemde *Stern Review* over de economische aspecten van klimaatverandering,

raakte de ongerustheid over de opwarming van de aarde ook de kern van het vervoersdebat. Maar daarna kwamen er tegenstrijdige signalen over wat deze *Review* betekent voor het vervoersbeleid. Volgens Sir Nicholas Stern zelf is het mogelijk de snelle en substantiële reducties, die noodzakelijk zijn om de ergste klimaatverandering te voorkomen, te realiseren zonder dramatische ingrepen in de vervoerssector – althans op de korte termijn. Niettemin leiden zijn voorstellen tot vermindering van de CO₂-uitstoot tot een verhoging van de vervoerskosten, in het bijzonder voor vlieg- en wegverkeer. Vele milieuactivisten zijn echter van mening dat de overheid de plannen voor uitbreiding van vliegvelden en wegen moet schrappen. En mensen als Mayer Hillman en George Monbiot bepleiten zelfs beleidsmaatregelen, zoals persoonsgebonden CO₂-uitstoottrantsoenen.

'Maar niet alleen op het gebied van het vervoer plaatst het menselijk broeikaseffect beleidsmakers en burgers voor dilemma's,' zegt Peiser. 'Dit is een moeilijk probleem voor elk individu en voor elke organisatie. Niemand weet hoe ermee om te gaan. Regeringen zullen verkiezingen verliezen over dit thema,' zo voorspelt hij. 'Niemand weet werkelijk wat de beste benadering is. Iedereen roept maar wat. Iedereen beweert: "Dit is de juiste aanpak."' "

Een sociaal-anthropoloog lijkt nu niet bepaald de meest voor de hand liggende keuze als men een deskundige zoekt die opheldering kan geven over hoe het klimaatbeleid de besluitvorming op vervoersgebied kan beïnvloeden. Peiser heeft echter veel belangstelling voor

milieuvraagstukken. Hij is opgegroeid in Duitsland en was in de jaren zeventig een van de grondleggers van de Groene Partij in dat land. De Duitse Groenen vervullen een voortrekkersrol in het wereldwijde milieubeleid. Peiser noemt zichzelf niet meer groen, maar kwalificeert zich tegenwoordig als een 'free market environmentalist', zij het eentje die zich op een meer pragmatisch dan ideologisch standpunt stelt.

Op het academisch vlak heeft hij meer dan 20 jaar onderzoek gedaan naar de wijze waarop samenlevingen door de eeuwen heen het hoofd hebben geboden aan reële en vermeende natuurlijke bedreigingen. Ongeveer tien jaar geleden begon hij zich voor klimaatverandering als een eigentijdse bedreiging te interesseren. 'Naarmate de toon van de discussie alarmerender werd en de voorspelde rampen groter, werd ik meer en meer geprikkeld om te onderzoeken wat ervan waar was,' zo verklaart hij.

Peiser is ook de hoofdredacteur van CCNet (Cambridge Conference Net), een elektronisch bulletin, dat met grote regelmaat verschijnt en dat veel aandacht schenkt aan klimaatverandering en ander thema's die onder de noemer 'neo-catastrofisme' vallen. Op de wereldwijde verzendlijst van dit bulletin staan zo'n 3.500 geadresseerden. Dat zijn niet alleen mensen die over wetenschap schrijven, maar ook veel beleidsmakers. CCNet is een van de zeldzame fora waar nog ruimte wordt geboden voor discussie over de wetenschappelijke onderbouwing van de menselijke broeikas hypothese. 'Het is een van de weinige platforms waar klimaatsceptici de gelegenheid krijgen om hun vragen aan de orde te stellen. Want volgens de consensus van de *mainstream* is het debat gesloten,' aldus Peiser.

Hierdoor is Peiser een controversiële figuur voor sommigen die actief zijn op het gebied van klimaatwetenschap en -beleid. Alvorens zijn mening te vragen over de beleidsimplicaties van klimaatverandering, is het daarom van belang om vast te stellen wat zijn positie is ten aanzien van de wetenschappelijke vragen. 'Er is consensus over de bijdrage van door de mens veroorzaakte uitstoot van broeikasgassen aan de opwarming van de aarde over de afgelopen 150 jaar. Ik zeg niet dat iedereen dat onderschrijft, maar een grote meerderheid van wetenschappers denkt er zo over.' Is hij het daarmee eens? 'Ik ben geen klimatoloog, maar ik denk dat de door de mens veroor-

zaakte emissies een effect hebben op de opwarming van de aarde. Maar ik weet niet hoe groot dat effect is. Ik spreek derhalve geen oordeel uit of het nu 60, 50 of 40% is. Ik ben agnostisch wat betreft de vraag of de opwarming voor het grootste deel door de mens wordt veroorzaakt.' Die opvatting wijkt niet veel af van het derde taxatie-rapport van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) van de VN, dat in 2001 werd gepubliceerd. Daarin werd geconcludeerd dat een deel van de stijging van 0,6 °C van de gemiddelde oppervlaktetemperatuur van de aarde in de 20ste eeuw dient te worden toegeschreven aan natuurlijke factoren, maar het grootste deel van de opwarming gedurende de tweede helft van de eeuw zou aan menselijk handelen dienen te worden toegeschreven.

Ten aanzien van de vraag wat er nu verder zal gebeuren, ziet Peiser minder wetenschappelijke overeenstemming. 'Vaak wordt door de politiek en media beweerd dat er een consensus bestaat dat een opwarming van 0,3°C of 0,4°C als gevolg van menselijk handelen tot een wereldwijde ramp zal leiden. Maar daarover bestaat in feite geen overeenstemming. Daarover ben ik dan ook wat sceptischer – dus meer over de voorspellingen dan de onderliggende wetenschap. Vooral over de mogelijk apocalyptische ontwikkeling van het klimaat is er nog een stevig debat gaande.'

EEN ONGEMAKKELIJKE WAARHEID?

Peiser is van mening dat de politiek de wetenschap niet langer als het belangrijkste probleem ziet. 'Waar het nu om gaat, is de wijze waarop men klimaatverandering economisch en politiek gaat aanpakken.' Ten aanzien van deze vraag wijkt zijn opvatting af van die van de regering. 'Tony Blair is in feite van mening dat we dit probleem in de komende tien jaar dienen op te lossen. Zo niet, dan is het volgens hem te laat. Persoonlijk denk ik dat dat volkomen irrealistisch is. Iedereen roept: "Het einde is nabij", maar in werkelijkheid is er geen korte-termijnoplossing. Dat is de nuchtere waarheid.'

Hij wijst erop dat ondanks *Labour's* belofte om het klimaatprobleem aan te pakken, de CO₂-uitstoot van het Verenigd Koninkrijk in 2005 in feite 2% hoger was dan toen Labour in 1997 aan het bewind kwam. Ondertussen zal de regering haar doelstelling om de CO₂-uitstoot van

1990 in 2010 met 20% te verminderen niet halen: in 2005 was het uitstoot-volume slechts 5% lager dan het referentieniveau van 1990. Peiser stelt vast dat het grootste gedeelte van de reductie sinds 1990 het gevolg was van een eenmalige overschakeling van kolengestookte- naar gasgestookte elektriciteitscentrales in het begin van de jaren negentig.

Peiser is van mening dat onze economieën nog gedurende lange tijd afhankelijk zullen blijven van fossiele brandstoffen, want deze zijn redelijk goedkoop. Bovendien zijn alternatieve energiebronnen niet in voldoende mate beschikbaar, terwijl hun prijs nog niet concurrerend is.

'Je kunt niet van de ene dag op de andere de CO₂-uitstoot verminderen, tenzij je zou besluiten de economie af te remmen. De uitstoot van CO₂ is nauw verbonden met economische groei. Als je de groei vermindert, kun je ook de emissies terugbrengen. Maar zolang de economie groeit, zullen de emissies omhoog gaan.'

Peiser kan zich niet voorstellen dat regeringen hun bevolking kunnen vragen economische offers te brengen voor een 'hypothetisch scenario' van schadelijke klimaatverandering. Hij gelooft ook dat het economisch eigenbelang van landen als China, India, de Verenigde Staten en Australië zal verhinderen dat zij zich zullen aansluiten bij een wereldwijde CO₂-emissiemarkt van het type dat wordt bepleit door de Britse regering en de Europese Commissie, op basis van het Europese emissiehandelssysteem. Peiser: 'De Britten en de Europeanen beseffen dat zij thans in wezen een unilateraal klimaatbeleid hebben. Daarom doen zij hun best om de rest van de wereld mee te krijgen. Maar hoe waarschijnlijk is het dat dat lukt? Ik betwijfel of dat erg realistisch is – althans op afzienbare termijn.'

Dit alles betekent dat Peiser gelooft dat er weinig kans is dat er een wereldwijde overeenkomst kan worden bereikt om de broeikasgassenconcentratie te stabiliseren op een niveau van, pak weg, 550 ppm CO₂-equivalent, zoals voorgesteld door Stern en sommige Britse ministers. En zelfs als er overeenstemming over zo'n doelstelling zou kunnen worden bereikt, betwijfelt hij of de maatregelen die nodig zijn om dat doel te bereiken politiek haalbaar zullen blijken.

Peiser is voorstander van een inspanning om CO₂-uitstoot te verminderen, maar naar zijn mening is techno-

logische vernieuwing de enige praktische manier om substantiële vermindering te verwezenlijken, inclusief energiebronnen zoals schone kolen, kernenergie, zonne-energie (vooral geen windenergie) en op de langere termijn, waterstof en wellicht kernfusie. Maar daarvoor is tijd nodig. 'Je kunt dat niet in tien jaar voor elkaar krijgen. Er gaan minstens twee generaties overheen om onze hele economie over te schakelen op een laag koolstofverbruik.'

Wanneer men zo naar Peiser luistert, is het toch moeilijk de gedachte te onderdrukken aan wat er zal gebeuren als de meer alarmerende voorspellingen ten aanzien van de opwarming van de aarde werkelijkheid worden. Gaat het niet te langzaam als men mikt op technologische vernieuwing? 'Als we inderdaad tekenen zien dat het de verkeerde kant op gaat, dan dienen we natuurlijk meer geld uit te trekken het beleid te intensiveren,' zegt hij. 'Maar tot op heden zie ik geen catastrofe op ons afkomen – ik zie daarvoor geen indicaties. Daarom ben ik sceptisch over de stelling dat we nu geld dienen uit te geven, zo'n £200 miljard per jaar, zoals Stern bepleit.' Als de somberste voorspellingen inderdaad uit lijken te komen, dan zou volgens Peiser een oplossing kunnen worden gezocht in geo-engineering, een opvatting die zijn voorkeur verraadt voor technologische oplossingen. 'Het is niet goedkoop, het is zelfs erg duur, maar het is veel goedkoper dan alle voorstellen die nu ter tafel liggen, zoals de 1% van het BNP die Stern denkt nodig te hebben.'

AFKOELING VAN HET DEBAT

Peiser gelooft dat bij gebrek aan praktische oplossingen op de korte termijn, politici er verstandig aan zouden doen om de toon van het klimaatdebat te matigen en de burgers voor te bereiden op inspanningen op de langere termijn. 'Men zou kunnen stellen, "Okay, dit zijn de uitdagingen, dit zijn de problemen. We kunnen ze niet op de korte termijn oplossen, maar dat kunnen we waarschijnlijk wél op de lange termijn." Maar op dit moment gaat de discussie in Engeland precies de andere kant op. Mike Hulme, directeur van het 'Tyndall Centre for Climate Change Research', bekritiseerde onlangs politici, milieugroeperingen en de media omdat zij slechts over de mogelijke gevolgen van klimaatverandering spreken in termen van een nakende catastrofe. Peiser heeft hier al langer op gewezen en ziet een sterke culturele dimensie

in dit alarmistische discours. 'De opkomst van een milieu-Apocalyps is misschien wel de belangrijkste ideologische ontwikkeling in de westerse wereld sinds de ondergang van het Marxisme.'

Hij erkent dat de door hem bepleite technologische aanpak op gespannen voet staat met de meer alarmerende voorspellingen. 'Als ik de mensen vertel dat we de zaak in een langer termijnperspectief moeten bekijken, zal men mij tegenwerpen: "Je onderschat de ernst van het probleem, we stevenen nu op een Armageddon af." Persoonlijk denk ik dat meedelen op deze hype niet constructief is. Het is niet de eerste keer in de menselijke geschiedenis dat de bevolking tot een aan hysterie grenzend niveau wordt gemobiliseerd ten aanzien van bepaalde thema's. Wanneer de emoties zo hoog oplopen en de mensen niet meer weloverwogen verschillende opties tegen elkaar willen afwegen, is rationele besluitvorming onmogelijk. Wanneer men denkt dat het einde nabij is, dan is de remedie gewoonlijk erger dan de kwaal.'

GEVANGEN IN RETORIEK

Peiser wijst erop dat het catastrofisme in de maatschappelijke discussie over klimaatverandering door de belangrijkste politieke partijen in Engeland is aangewakkerd omdat zij alle drie uit zijn op de verwerving van de gunst van de kiezer die groen belangrijk vindt. Spottend merkt hij op dat de Conservatieven thans groener zijn dan de Groenen. 'Politiek gezien is dit een situatie waarin men alleen maar kan verliezen, want elke regering, of die nu *Labour of Conservative* is, zal worden geconfronteerd met de realiteit dat het beleid niet in overeenstemming is met de retoriek. Tony Blair heeft het klimaat bovenaan de politieke agenda gezet, maar heeft eigenlijk niets gedaan om de uitstoot van CO₂ te verminderen. De politiek heeft zich bij dat alles erg geëxponeerd. Maar als je gevaren overdrijft waar je eigenlijk niets aan kunt doen, zul je daarvoor een prijs moeten betalen. De politici hebben zichzelf in een onmogelijke positie gemanoeuvreerd. Ze hebben een diepe kuil voor zichzelf gegraven, waaruit ze niet meer kunnen ontsnappen. Op dit moment is er geen uitweg voor welke politieke partij dan ook.'

Peiser stelt dat de spanning tussen retoriek en werkelijkheid nu duidelijk wordt. Hij verwijst naar de druk waaraan de regering wordt blootgesteld door meer dan

400 leden van het parlement en de 'Friends of the Earth' om jaarlijkse doelstellingen ter reductie van de uitstoot van CO₂ op te nemen in de Klimaatwet. 'Als je de Britse economie wilt opofferen, dan moet je vooral jaarlijkse doelstellingen in de wet opnemen,' zegt hij. 'Maar politici dienen daarover eerlijk te zijn. Ze zouden de mensen moeten vertellen: "Wil je de planeet redden? Okay, maar zeur dan niet over werkloosheid, stijgende energieprijzen en de verhuizing van onze industrie naar andere delen van de wereld, waar een ander beleid wordt gevoerd.'"

'De minister van Financiën, Gordon Brown, weet dat het onmogelijk is om die jaarlijkse doelstellingen te realiseren,' zegt Peiser. 'Maar wanneer je het probleem van klimaatverandering eenmaal tot grote proporties hebt opgeblazen en vervolgens zegt: "Wacht eens even, we kunnen CO₂ niet elk jaar verder verminderen", dan sla je een slecht figuur. Dan wek je de indruk dat je het probleem niet serieus neemt. Dat is dus een probleem voor iedere beleidsmaker: je overdrijft de dreiging, en vervolgens handel je er niet naar omdat dat onmogelijk is. Dan zullen de mensen je hypocriet vinden. En dat is dan ook de indruk die men thans van de overheid heeft.'

WEGEN EN VliegVELDEN

Het vervoersbeleid vormt een bijzonder probleem voor de overheid, gelooft Peiser. 'De overheid zal het hoe langer hoe moeilijker krijgen om investeringen in wegen en de uitbreiding van vliegvelden te rechtvaardigen. Het vliegverkeer zal blijven groeien, tenzij de overheid doet wat de milieubeweging wil, en het vliegen zo duur maakt dat alleen de rijken het zich nog kunnen veroorloven. Dat geldt evenzeer voor het wegverkeer. De overheid wordt dus geconfronteerd met een onoplosbaar probleem.'

Verrassenderwijs, prijst Peiser de milieuactivist George Monbiot die, in navolging van het Stern Rapport, pleit voor het schrappen van de uitbreidingsplannen voor wegen en vliegvelden. Op de langere termijn wil hij zelfs dat de winkelcentra in de voorsteden worden opgeheven. 'George Monbiot heeft naar mijn mening gelijk. Hij is de enige die principieel is. Volgens hem hebben we nog maar tien jaar om het probleem op te lossen, anders is het te laat. Dat betekent een complete stop voor uitbreiding van wegen en vliegvelden en een beperking van het wegverkeer – maak het duurder door allerlei nieuwe belas-

tingen.' Maar natuurlijk betwist Peiser de onderbouwing van de argumenten van Monbiot. 'Ik geloof niet in de rampscenario's. Daarom heb ik geen problemen met de uitbreiding van een paar vliegvelden. Ik denk niet dat dat het einde van onze beschaving zal betekenen.'

EEN HEFTIGE REACTIE?

In de afgelopen maanden zijn de protestacties van milieu-activisten die de aandacht wilden vestigen op de dreiging van een klimaatverandering toegenomen. Elektriciteitscentrales, vliegvelden en kantoren van vliegtuigmaatschappijen waren het doelwit. Peiser wijst erop dat de lijst van potentiële doelwitten eindeloos is. Immers, iedereen stoot wel wat uit. Maar hij gelooft dat de milieu-activisten over het algemeen tevreden zijn met de inspanning die de overheid zich zegt te getroosten om de uitstoot te verminderen. 'De milieugroepen denken nog steeds dat de overheid goed bezig is omdat ze geloof hechten aan de officiële retoriek en omdat ministers klimaatverandering bovenaan hun politieke agenda hebben geplaatst. David Miliband en Tony Blair doen voortdurend uitspraken in deze geest en er verschijnen rapporten, zoals het Stern Rapport.'

Maar Peiser denkt dat die opvatting op een gegeven moment zal omslaan in teleurstelling en hij maakt zich zorgen om de reactie van sommigen binnen de milieubeweging. 'Apocalyptische bewegingen kunnen erg radicaal worden omdat zij pretenderen de absolute waarheid in pacht te hebben. Bij de dierenactivisten leidt dit soms tot gewelddadige acties. Dat kan ook bij de milieubeweging gebeuren. Zij kunnen tot harde acties overgaan indien zij zich realiseren dat de regering geen ernst maakt met haar beleidsvoornemens.'

WAT GAAT ER NU GEBEUREN?

Peiser vergelijkt het huidige klimaatdebat in Engeland met een op hol geslagen trein. 'Persoonlijk denk ik dat er weinig aan dit soort angstgevoelens kan worden gedaan. Ik geloof niet dat je de trein kan stoppen. Je kunt hem zelfs niet afremmen. Maar net zoals in de film, slaat de trein uiteindelijk te pletter op een buffer. En dan zullen de mensen misschien tot het inzicht komen dat we van voren af aan moeten beginnen en een andere aanpak moeten kiezen.'

Wat de binnenlandse situatie betreft denkt Peiser dat het beleid zou kunnen vastlopen wanneer de overheid te ver gaat wat betreft de belastingverhogingen of overgaat tot rantsoenering. Maar op internationaal niveau gelooft hij dat een beleidswijziging mogelijk is indien er geen wereldwijde overeenkomst mogelijk blijkt als vervolg op Kyoto. De geïndustrialiseerde landen die zich bij Kyoto hebben aangesloten hebben zich verplicht om hun uitstoot van broeikasgassen in de periode 2008-2012 te verminderen met gemiddeld 5,2% beneden het niveau van 1990. De Verenigde Staten en Australië hebben geweigerd zich daarbij aan te sluiten. De VS hebben dat gedaan op grond van de overweging dat deelname aan Kyoto de economie zou schaden en omdat zij het niet eens zijn met het feit dat het Kyoto-verdrag geen verplichtingen oplegt aan ontwikkelingslanden zoals China and India. Ondertussen blijken vele landen die het verdrag hebben ondertekend hun reductiedoelstellingen niet te zullen halen, deels omdat er geen sanctie is op het niet nakomen van hun verplichtingen.

De Europese Commissie heeft verklaard dat de uitstoot van de oorspronkelijke 15 lidstaten in 2004 slechts 0,9% was onder het niveau van 1990. Dat is nog ver verwijderd van de reductiedoelstelling voor 2012. 'Als er geen wereldwijde post-Kyoto overeenkomst mogelijk blijkt, zal dat het klimaatbeleid van alle Europese landen op losse schroeven zetten,' voorspelt Peiser.

Hij is van oordeel dat de zogenoemde 'command and control'-strategie (met verplichte uitstootplafonds) niet effectief is. In plaats daarvan dienen overheden hun inspanningen te richten op de bevordering van onderzoek en ontwikkeling van energiebronnen. 'Indien zij werkelijk innovatie wensen, dienen zij de daad bij het woord te voegen. Noch Groot-Brittannië, noch Europa besteden voldoende geld aan wetenschap en technologie om de technieken te ontwikkelen die wij nodig hebben.'

Peiser betwist de opvatting van de overheid dat er een prijs op koolstof dient te worden gezet om de ontwikkeling van nieuwe technologieën te bevorderen, en daarmee fossiele brandstoffen duurder te maken. 'Wanneer je energie duurder maakt, zullen alle producenten prijsverhogingen doorvoeren. In plaats van het leven duurder te maken en onze economieën af te remmen, moet je eigenlijk meer welvaart scheppen om meer geld

in onderzoek en ontwikkeling te kunnen stoppen. Alleen wanneer onze economie het goed doet heb je voldoende middelen om aan het milieu te besteden.'

VOORSPELLEN VAN RAMPEN TUSSEN VAKANTIEADVERTENTIES

Misschien is de spanning tussen klimaatverandering en de economie nergens duidelijker dan in de media. Kranten als de *Guardian* en de *Independent* zijn het verst gegaan in hun berichtgeving en commentaren over de dreiging die er van klimaatverandering zou uitgaan, waarbij zij uitvoerig berichtten over de meer alarmerende voorspellingen. Tegelijkertijd echter vindt men in dezelfde bladen een overvloed aan advertenties voor verre vakantie-reizen, goedkope vluchten, aantrekkelijke auto's en energie-intensieve consumptiegoederen.

'Als de *Guardian* en de *Independent* de dreiging serieus zouden nemen, dan zouden ze subiet alle advertenties over de geneugten van het goede leven moeten weren. Als we werkelijk op een catastrofe afstevenen, waarom blijven zij dan profiteren van al die bedrijven die zij daarvan de schuld geven? In feite dragen de kranten evenveel bij aan het probleem als de auto-industrie of de olie-industrie, omdat zij propaganda maken voor een bepaalde levensstijl. Enerzijds beweren zij dat het eind nabij is, maar in één adem voegen zij daaraan toe: "Kijk eens wat een mooie auto", "Kijk eens wat een goedkope vlucht naar Spanje." Daarmee geven zij tegenstrijdige signalen af.'

Peiser is van mening dat deze tegenstrijdigheden onze afhankelijkheid van fossiele brandstoffen illustreren. 'Zonder advertenties zouden de *Guardian* en de *Independent* het loodje leggen. Elk organisatie en elk individu wordt geconfronteerd met het probleem dat men eenvoudig niet uit de koolstofeconomie kan stappen.'

CO₂-RANTSOENERING LEIDT TOT POLITIEKE ZELFMOORD

De minister van financiën, Gordon Brown, zal waarschijnlijk belastingverhogingen aankondigen op het wegverkeer en vlieg-reizen en zal daarbij het klimaat als belangrijkste

rechtvaardiging aanvoeren. Hoewel het publiek ongetwijfeld bezorgd is over het klimaat, denkt Peiser niet dat het bereid zal zijn de offers te brengen die nodig zijn om er iets aan te doen.

In dit verband wijst hij op de verlekkeerde reactie van de *tabloids* op het uitlekken van het memo van de Britse minister voor milieu, David Miliband, die er bij Gordon Brown op aandrong om het autoverkeer en vliegverkeer extra te belasten. 'De *Daily Mirror* schreef in een commentaar: "Godzijdank dat er nog wetenschappers zijn die van mening zijn dat al dat klimaatgedoe onzin is".'

'Als de politiek ingaat tegen de belangen van de mensen, dan gaan ze vragen stellen. Zolang het niets kost wil iedereen groen zijn. Maar als de mensen de pijn gaan voelen, zullen ze zich afvragen of het allemaal wel klopt.'

Zo gelooft Peiser ook dat een persoonsgebonden CO₂-rantsoen (dat wordt bepleit door activisten als Mayer Hillman and George Monbiot, en zelfs is geopperd door David Miliband) politiek gezien onhaalbaar is. 'Laten we het eens proberen en kijken hoe lang de regering dat overleeft. Ik wens ze daarmee alle succes. Maar zelfs een poging daartoe zou reeds politieke zelfmoord betekenen, tenzij andere landen hetzelfde doen. Want de mensen zullen dan merken dat hun levensstandaard daalt, terwijl die in andere landen stijgt.'

'Rantsoenering kan alleen helpen indien dat strikt wordt afgedwongen,' zo voegt hij daaraan toe. 'Mensen als George Monbiot zullen zeggen: "Okay, als dat de instelling van de mensen is, dat zij alleen maar aan zichzelf denken en dat zij niet accepteren dat we onze levensstijl moeten veranderen om onze planeet te redden, dan moeten we rantsoenering afdwingen door een soort politiestaat." Om misverstand te voorkomen, ik ben het niet met deze opvatting eens, maar als de mensen hun levensstijl niet willen opofferen om onze planeet te redden, wat voor alternatief is er dan?'

Dit interview werd afgenomen door Andrew Forster en is eerder gepubliceerd in het Britse blad Local Transport Today op 30 november 2006.

KLIMAAT ASSESSMENT

H E N K T E N N E K E S

Waarschijnlijk zullen slechts weinigen bekend zijn met het begrip wetenschappelijke *assessment*. Het gaat hier om de beoordeling van de kwaliteit van wetenschappelijk werk. Vaak wordt dit uitgevoerd door een groep wetenschappers, die op een bepaald gebied een grote reputatie genieten en als zodanig in het Engels als *peers* worden aangeduid. Wat het thema klimaat betreft heeft het werk van *Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC, het klimaatpanel van de VN) ook het karakter van een *assessment*. Het IPCC inventariseert en beoordeelt wetenschappelijke artikelen op klimaatgebied die in de gerenommeerde wetenschappelijke tijdschriften zijn verschenen. Op die manier geven zij een overzicht van de stand van de klimaatwetenschap op een bepaald moment. Hierbij wordt gestreefd naar een consensus onder de beoordelende wetenschappers over de wetenschappelijke waarde van de bestudeerde literatuur.

In dit artikel zullen de tekortkomingen van het consensusstreven binnen het IPCC worden belicht. Daarvoor in de plaats zal een alternatief worden geboden, waarbij de samenvattingen voor beleidsmakers van het IPCC worden vervangen door *beleidsassessments* door de beleidsmakers zelf. Aangezien alle problemen die voortvloeien uit het huidige en toekomstige klimaat zich het sterkst (zullen) manifesteren in arme landen, zal bovendien worden gepleit voor een sterke betrokkenheid van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) bij deze activiteiten.

Ik ben geen dromer. Als rijksambtenaar weet ik maar al te goed dat er mensen zijn die, zodra ze de kans krijgen,

steeds weer een manier vinden om de regels te omzeilen. Ik geloof niet in een wereld waarin iedereen het spel eerlijk speelt. Ik geloof echter wél dat de regels van het spel zo geschreven kunnen worden dat de negatieve consequenties minimaal zijn. Een systeem waarbij de pleitbezorgers voor de strijdende partijen hun zaak voor een onafhankelijke jury moeten bepleiten, lijkt mij de voorkeur te verdienen boven een systeem dat kunstmatige overeenstemming nastreeft.

Gelukkig hoef ik het wiel niet zelf uit te vinden. Hier in Nederland heeft het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) de taak om het parlement en de uitvoerende instanties te voorzien van een onafhankelijke beoordeling van het klimaat. Het was niet eenvoudig om deze omslag in de ambtelijke wereld te bewerkstelligen. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM) verzette zich jarenlang met hand en tand tegen deze gedachte. De ambtenaren aldaar waren gewend geraakt aan het gelijktijdig doen van onderzoek en de verdediging daarvan. Dit gaf hen veel mogelijkheden de politieke besluitvorming van het Ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) direct te beïnvloeden. Maar de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid (RAWB) (tegenwoordig heet die AWT, Adviesraad voor Wetenschap en Technologie) argumenteerde – uiteindelijk met succes – dat een onderzoeksinstituut niet als enige het eigen onderzoek kan beoordelen.

Zoals geen enkel systeem, is ook het huidige systeem niet volmaakt. De demarcatielijnen tussen de taken van de *assessment* instantie en van verschillende onderzoeksinstanties en milieugroeperingen, worden van tijd tot tijd overschreden. Slecht bewaakte grenzen moedigen smokkelen over en weer aan. Anderzijds kunnen te strakke grenzen de zeer waardevolle wisselwerking tussen beide kanten beperken. In elk geval is geen enkele grens volledig

ondoordringbaar. Ik heb nochtans het gevoel dat het MNP over het algemeen goed werk levert. Het rapport over aanpassing aan klimaatverandering van oktober 2005 bevatte geen alarmerende taal. Het was evenwichtig in de afweging van pro's en contra's van de opwarming van de aarde voor verschillende sectoren in de samenleving. Gedurende de laatste maanden lieten vertegenwoordigers van het MNP, op momenten dat dat nodig was, luid en duidelijk van zich horen.

Het IPCC is de internationale evenknie van het NMP, maar dan uitsluitend voor klimaatvraagstukken. Het is makkelijk om het IPCC-proces te bekritisieren, maar zijn er redelijke alternatieven? De ervaring heeft geleerd dat de onderzoekers die de drie *assessment*rapporten op hun naam hebben staan, het moeilijk hebben gehad met de belangenverstrengeling wanneer zij moeten samenwerken met de diplomaten die het laatste woord hebben over de uiteindelijke tekst van de samenvatting voor beleidsmakers. Eerder hebben onderzoekers die deze samenvattingen te alarmistisch vonden, uit wanhoop het IPCC-proces verlaten. Tijdens de laatste IPCC-ronde klaagde sommige onderzoekers dat de definitieve tekst veel te algemeen was geworden onder invloed van de diplomaten. Ik denk dat deze dilemma's voorkomen kunnen worden door een duidelijke scheiding tussen de taken van de wetenschappers die de *assessment*rapporten schrijven en de vertegenwoordigers van de overheid die tekenen voor politieke documenten. Ik geef er de voorkeur aan dat wetenschappelijke *assessments* worden geschreven door onderzoekers en beleids*assessments* door beleidsmakers. Het idee dat de samenvatting voor beleidsmakers politieke samenvattingen van wetenschappelijke documenten moeten zijn, veroorzaakt grote verwarring. Dit moet worden vermeden. Niemand zou eerst deel mogen uitmaken van de wetenschappelijke onderzoeken om vervolgens zijn opwachting te maken bij de politieke onderhandelingen als representant van de overheid of wetenschappelijk adviseur van een diplomaat. Een strikt vasthouden aan de stelregel dat wetenschappers niet als vermomde beleidsmakers mogen optreden en andersom maakt het gevaar van belangenverstrengeling veel minder dan nu het geval is. Ik vind het geen probleem als wetenschappers meeschrijven aan beleids*assessments* door politici, doch zij mogen mijns inziens dan niet meer participeren in wetenschappelijke *assessments*.

Een dergelijke aanpak lost ook enkele andere hardnekkige problemen op. De veelgehoorde consensus die het IPCC-proces zou moeten genereren, is een diplomatieke noodzakelijkheid, maar een wetenschappelijk gedrocht. Ik erken graag dat beleidsmakers consensus moeten nastreven. De uiteindelijke producten die door het IPCC-proces gegenereerd worden, zijn bedoeld voor de overheden die het IPCC van instructies voorzagen. Meningsverschillen moeten door middel van overleg worden overbrugd alvorens de politieke teksten klaar zijn. In de diplomatie is dat gebruikelijk. Doch diplomatieke onderhandelingen zijn er voor diplomaten, niet voor wetenschappers. Men kan niet onderhandelen over wetenschappelijke bewijzen, zoals men niet zou moeten onderhandelen over wetenschappelijke meningen. Herhaalde beweringen dat 2500 wetenschappers betrokken zijn bij het IPCC-proces appeleren aan een foutief beeld van de wetenschap. Wetenschappelijke opinies krijgen op deze manier een glans van objectiviteit. En de IPCC-staf heeft daar handig gebruik van gemaakt. Ik geef de voorkeur aan een diplomatieke overeenstemming die op zichzelf kan staan. Op die wijze kan iedereen zien wie welke verantwoordelijkheid draagt.

Als het *assessment*proces op deze wijze wordt opgesplitst, zullen de wetenschappers die betrokken zijn bij de wetenschappelijke *assessments* de benodigde bewegingsvrijheid hebben om het volledige spectrum aan bewijs en opinies te vertegenwoordigen die in de wetenschappelijke wereld circuleren. Nu doen zij dat selectief. Ze hoeven geen kunstmatige consensus na te streven en kunnen zowel paniekzaaiers als sceptici van allerlei soorten in hun midden verwelkomen. Desondanks zal de vrijheid om een grote variëteit aan meningen te verzamelen niet werken zolang recrutering van wetenschappers die willen schrijven aan *assessments* zo ondoorzichtig blijft als zij momenteel is. Het concept van *checks-and-balances* vergt dat de macht verdeeld is over een voldoende grote groep onafhankelijke organen, op een wijze die transparant is voor kritische buitenstaanders.

Momenteel vindt de selectie van wetenschappers die deelnemen aan de drie werkgroepen plaats door anonieme IPCC-stafleden, die zelf informeel gerecruteerd worden uit meteorologische en milieukringen. Ik geloof dat het selectieproces voor deelnemende wetenschappers

dient te gebeuren door de nationale Academies van Wetenschappen van de betrokken landen, of soortgelijke prominente groeperingen in landen die dergelijke instituties niet kennen.

Naar mijn mening dienen de gebruikelijke samenvattingen voor beleidsmakers dus te worden vervangen door beleidsassessments door beleidsmakers. Extra voordeel hiervan is dat deze ook meer ruimte aan de beleidsmakers geven. In dit voorstel kunnen beleidsdebatten dan multidimensionaal en gedetailleerd worden. Het IPCC zou medeverantwoordelijk worden als het zich expliciet in een discussie over beleidsmogelijkheden zou mengen. Zolang het pretendeert alleen met wetenschappelijke vragen en gevolgen bezig te zijn, zal het beleid via de achterdeur binnensluipen.

Het grootste probleem is de bureaucratie. Het secretariaat van het IPCC heeft dezelfde gewoonten ontwikkeld als bureaucraten elders. Het is niet verplicht om openheid van zaken te geven over interne werkprocessen. Daardoor is het voor het secretariaat mogelijk om te opereren als pleitbezorger voor een beperkt aantal belangen. Veel werk wordt achter de schermen verricht. Daar waar dat tot eventuele voordelen kan leiden, wordt er gelobbyd. De staf blijft onzichtbaar als er wetenschappers gerekruteerd worden. Zij schrijven rapporten en persberichten, enzovoorts. Ik kan deze anonieme bureaucraten niets kwalijk nemen. Dit is de manier waarop het in de praktijk steeds gaat. Bureaucraten spelen hun spelletje in het geheim, waar grondwettelijke scheiding van machten hen niet kan bereiken. Ik ken geen manier om dit te veranderen.

Ik stuitte wel op een alternatief, dat werd voorgesteld door David Henderson, voormalig *chief economist* van de OESO en co-auteur van enkele kritische artikelen naar aanleiding van de Britse *Stern Review*, die enkele maanden geleden is verschenen en waarin werd gepleit voor snelle actie om de vermeende gevaren van een opwarming van de aarde het hoofd te bieden. Henderson wil de OESO

betrekken bij klimaatveranderingsassessments. In een aantal lezingen, die hij in februari en maart in Australië en Nieuw Zeeland heeft gehouden, stelde Henderson dat de OESO de aangewezen instantie is om de relevantie van de IPCC-assessmentrapporten te beoordelen, omdat zij de enige internationale organisatie is die systematisch onderwerpen uit het hele spectrum van de micro-economie en het structuurbeleid kan beoordelen.

De bureaucraten van het IPCC hebben steeds kunnen opereren zonder zich zorgen te hoeven maken over *counterveiling powers*. Zonder deze tegenmachten kunnen de mensen zich geen afgewogen oordeel vormen over van wat dan ook. Als de OESO de leiding op zich zou nemen ten aanzien van het organiseren van assessment van de IPCC-assessments, dan zou er een vlak speelveld ontstaan, waarin alle zaken die tot nog toe verzwegen werden, uiteindelijk toch aandacht zullen krijgen. Als de economen van het OESO erbij betrokken worden, dan zou de onvermijdelijke vraag naar de kosten en baten van de verschillende voorstellen voorts een integraal onderdeel van het assessmentproces worden. Ik beweer dit met enige nadruk, want milieubureaucraten hebben er een handje van de zaken op een dusdanige wijze aan de orde te stellen dat zij geen verantwoordelijkheid hoeven te dragen voor de gevolgen. Ze weigeren te participeren in discussies over de kosten en baten van hun voorstellen en houden zich verre van betrokkenheid bij vraagstukken van armoede, ondervoeding en werkeloosheid.

Er is geen definitieve oplossing voor de diverse dilemma's van klimaatassessment. We moeten van wetenschappers niet het onmogelijke vergen, zoals we ook niet kunnen verwachten dat wetenschappers over bovenmenselijke kwaliteiten beschikken. Maar wat we wél kunnen doen, is een poging wagen om de evidente tekortkomingen van de huidige assessment processen te verminderen.

Prof. dr. H. Tennekes is voormalig Directeur Wetenschappelijk Onderzoek van het KNMI.

REACTIES PUBLICATIE FRANKENVRIJ

In *Liberaal Reveil 1*, 2007 was het artikel *De Koran getoetst aan de westerse beschaving en rechtsorde* anoniem opgenomen. Naar aanleiding hiervan heeft de redactie een enorme hoeveelheid zeer uiteenlopende reacties binnengekregen. Deze reacties betroffen enerzijds de inhoud van artikel en anderzijds de publicatie – en de keuze voor anonimiteit – van het artikel. De redactie heeft besloten een compilatie van de inzendingen te maken om zo aan de lezer een goed beeld te geven van de discussie na afloop. Twee inzendingen worden integraal opgenomen in dit nummer van *Liberaal Reveil*.

De redactie van *Liberaal Reveil* heeft met de publicatie van het artikel van Frankenvrij beoogd het debat over de omgang met de Koran te stimuleren. De publicatie van het artikel past ook in een door de Teldersstichting reeds eerder ingezette discussie rondom de vrijheid van godsdienst.¹ Ter redactie wordt de strekking van het artikel van Frankenvrij – herschrijven danwel verbieden van delen van de Koran – overigens niet gedeeld. Dit was echter voor de redactie geen reden om niet tot publicatie over te gaan.

PUBLICATIE

Velen benadrukken het belang van de publicatie en spreken de hoop uit dat de publicatie voor veel discussie zal zorgen. Sommigen zijn zelfs van mening dat het artikel hard nodig was. 'Wat ben ik ontzettend blij met de duidelijke taal in dit artikel. Eindelijk eens de waarheid boven tafel, die door het gros van de Nederlanders niet geweten wordt.' 'Ik hoop dat dit artikel voor een heel duidelijke discussie gaat zorgen en dat de teksten die in de Islam [bedoeld is de Koran, red] staan velen zullen laten schrikken!'. 'Met grote instemming heb ik kennis genomen van de publicatie in uw blad over geweld in de Koran en de vraag of de 164 haatteksten t.o.v. alle niet-moslims zomaar onverkort gehandhaafd mogen worden door in elk geval een groot deel van de moslims'. Het feit dat naar aanleiding van het artikel zoveel reacties zijn binnengekomen op de redactie en dat de publicatie

zoveel aandacht in de media genereerde geeft wel aan dat er behoefte is aan een dergelijke discussie.

Uit vele reacties blijkt ook een bezorgdheid ten aanzien van het recht op vrijheid van meningsuiting in Nederland. De keuze van de redactie om de auteur met klem te adviseren onder pseudoniem te publiceren wordt weliswaar niet door iedereen positief beoordeeld, doch velen zijn zich wel bewust van de gevaren die een dergelijke publicatie met zich mee kan brengen. Leon de Winter wijdde in *Elsevier* een column aan het artikel en erkende de noodzaak van pseudoniemen; 'pseudoniemen zijn nodig, omdat gelovige moslims problemen hebben met islamkritiek en gewelddadig kunnen reageren'.² Tegenstanders van de anonieme publicatie noemen het laf en vinden dat degene die een dergelijke mening publiek wil maken zich ook bekend moet maken. De auteur – die op advies van de redactie anoniem blijft – zou in de bijdrage niet uitnodigen tot debat maar aanzetten tot vreemdelingenhaat. Echter de vele en zeker ook veelzijdige reacties – ook van moslim zijde – laten zien dat er wel degelijk een discussie op gang komt. In het belang van de discussie heeft de redactie besloten om in dit nummer van *Liberaal Reveil* de reactie van Majlis Sultanal-Qalam volledig op te nemen.

HERSCHRIJVEN VAN DE KORAN

Frankenvrij pleit in zijn artikel voor het verbieden van delen van de Koran, danwel het herschrijven van de meest gewelddadige delen. Enkele reacties wezen op het bestaan van een Nederlandse aangepaste versie van de Koran, uitgebracht door de liberale Lahore Ahmadiya Moslimbeweging. Tevens zijn er al enkele liberale interpretaties van de Koran en de islam. Herschrijven zou daarom niet nodig zijn. Het probleem zit hem er echter in dat deze herziene versie door een groot deel van de moslimwereld niet wordt erkend wordt en dus ook niet wordt gelezen.

Vele reacties pleiten daarom voor een goed debat over de omgang van gelovige moslims met de Koran. Het verbieden van de Koran ofwel schrappen van delen ervan gaat

velen te ver. De Koran zou juist in de context geplaatst moeten worden en ook als zodanig behandeld worden. 'In christelijk Nederland wordt heel veel werk verricht om het goddelijk karakter van de Bijbel te relativeren, terwijl dit nauwelijks of niet geschiedt door islamieten met betrekking tot de Koran'. Arabist Jan Jaap de Ruiter publiceerde in 2005 de essaybundel *De statistieken der religies*. Uit de statistische analyse van De Ruiter blijkt onder andere dat het woord barmhartigheid 114 keer in de Koran voorkomt tegenover 29 keer in het Oude Testament en 27 keer in het Nieuwe Testament. Hij stelt dan ook dat het in de praktijk vaak meer op de exegese aankomt en minder op de letterlijke tekst. Als minder moslims het geweld ter hand zouden nemen bij de verwezenlijking van hun idealen maar terug zouden keren naar de kale tekst van hun heilige boek dan zou dat hen en de wereldvrede zeker ten goede komen.

Ook Enno de Witt wijst er in zijn reactie op dat het niet zozeer om de letterlijke tekst van de Koran gaat, maar om de manier waarop mensen daarmee omgaan. De redactie heeft ervoor gekozen om zijn reactie hierna volledig af te drukken.

In een reactie wordt erop gewezen dat 'het grootste verschil tussen de Bijbel en de Koran is dat de Koran gezien kan worden als een volmaakte openbaring van de wil van Allah, en wel in betrekkelijk korte tijd, 22 jaar. De Bijbel daarentegen heeft de structuur van een verhaal waarbij openingsscène, drama, oplossing, ontknoping en afloop elkaar opvolgen over een tijdsbestek van eeuwen en (inderdaad) binnen een bepaalde context. [...] Mijn advies is dus niet schrappen in de Koran, daar is het te veel een heilig boek voor. Maar wel de context van de vroege islam schilderen, zodat we de Koran kunnen contextualiseren en daarmee sterk relativeren'.

OPEN DISCUSSIE IN LIBERAAL REVEIL

Een aantal reacties liet zich vanuit partijpolitiek oogpunt uitgesproken negatief uit over de publicatie in *Liberaal Reveil*. Teleurgestelde en boze briefschrijvers die erop wezen dat het partijbelang van de VVD met deze publicatie op geen enkele wijze gediend was. De redactie wijst er bij deze uitdrukkelijk op dat *Liberaal Reveil* een onafhankelijk platform is waar aan auteurs de ruimte wordt geboden om in discussie te gaan. Schrijven voor *Liberaal Reveil* geschiedt altijd op persoonlijke titel en de standpunten die in *Liberaal Reveil* naar buiten komen zijn niet noodzakelijk in overeenstemming met de standpunten van de VVD.

Tenslotte vermelden wij nog dat er ook tientallen brieven en mails binnenkwamen naar aanleiding van de uitzending van NOVA, waarin de voorzitter van de redactie met de heer Mohammed Cheppih een debat probeerde aan te gaan. Bespreking van deze brieven valt buiten de context van dit overzicht. Graag danken wij bij deze alle commentatoren op deze uitzending voor de moeite die zij deden om ons over hun visie te berichten.

NOTEN

- 1 Tijdens de Algemene Vergadering van de VVD op 27 januari jongstleden organiseerde de Teldersstichting in een parallelsessie een debat over het belang, de noodzaak en reikwijdte voor de liberalen van de grondwettelijk verankerde godsdienstvrijheid. Op www.teldersstichting.nl kunt u de bijdragen van de verschillende sprekers nalezen.
- 2 Leon de Winter, 'koran' in: *Elsevier* 63ste jaargang, nr. 15, 14 april 2007, p. 17.

MOTIEVEN KORANVERBOD WEERLEGD

MAJLIS SULTAN - UL - QALAM

DE HEILIGE KORAN

In zijn betoog *De Koran getoetst aan de westerse beschaving en rechtsorde in Liberaal Reveil*, over de inhoud en strekking uit de Heilige Koran heeft M.S.H. Frankenvrij geen volledige citaten weergegeven, zodat ook verscheidene malen de context niet duidelijk was.

De citaten uit de Heilige Koran (2:7, 2:90, 2:114, 3:178, 4:151 en 4:56) die de schrijver weergeeft om het vermeende primitieve, ongenueanceerde, onverdraagzame, agressieve en haatdragende karakter van de islam jegens andersdenkenden aan te tonen, hebben betrekking op de afrekening in de hel. Deze verzen worden door de schrijver aangehaald om aan te tonen dat de islam in deze wereld aanzet tot haat. Niet aan de orde komt daarbij dat ook de christelijke perceptie (en die van andere geloven) van de hemel en hel het verschil is tussen het goede en het kwade. In het christendom gelooft men ook dat men wordt beloond in de hemel en gestraft in de hel. Op deze wijze wordt de lezer onjuist geïnformeerd.

Verder citeert de schrijver uit de verzen 2:190 t/m 193 uit de Koran. Hierbij gaat het om verdediging, hetgeen een volstrekt gerechtvaardigde handeling is. Als we het volledige citaat nemen dan zien we; 'En strijd voor de zaak van Allah tegen degenen die tegen u strijden, maar overschrijd de grens niet. Voorzeker, Allah heeft de overtreders niet lief. En dood hen, waar gij hen ook ontmoet en drijf hen uit, vanwaar zij u hebben uitgedreven; want vervolging is erger dan doden. En bevecht hen niet nabij de heilige moskee, voordat zij u daarin bevechten. Maar indien zij u bevechten, bevecht hen dan – zo is de vergelding van de ongelovigen. Maar als zij ophouden, dan is Allah zeker Vergevensgezind, Genadevol.' (2:191-193)

Uit deze drie verzen komt duidelijk naar voren dat de moslims wordt geboden niet als agressors op te treden. Allah gebiedt zelfs '...maar overschrijd de grens niet.

Voorzeker, Allah heeft de overtreders niet lief'. Door het weglaten van deze woorden en het wel vermelden van de rest van het citaat wordt de lezer onvolledig geïnformeerd. Het is ook nodig, ter verduidelijking van de context, om vers 2:194 te citeren: 'En bestrijd hen, totdat er geen vervolging is en de godsdienst alleen voor Allah wordt. Maar indien zij (met strijden) ophouden, dan is er geen vijandelijkheid meer toegestaan, behalve tegen de onrechtvaardigen'.

In het aanhalen van vers 47:4 wordt wederom een cruciale zinsnede weggelaten, namelijk '...en wanneer de oorlog is opgehouden...'. Dit geeft aan dat dit vers betrekking heeft op een oorlogssituatie. Met het weglaten van deze zinsnede wordt de suggestie gewekt dat er een bloedbad onder ongelovigen moet worden aangericht.

Ook het citaat van vers 4:104 is niet geheel overgenomen. '...Als gij lijdt, lijden zij ook zoals gij lijdt. Maar gij verwacht van Allah, wat zij niet verwachten. En Allah is Alwetend, Alwijs'. Uit deze zinsnede kan worden opgehaald dat dit alleen geldt in een oorlogssituatie en dat het lijden van de ongelovigen pas toelaatbaar wordt als deze de moslims laten lijden. Een vertaling van dit vers in het boek *De Filosofie van de Islamitische Leer* van Hazrat Mirza Ghulam Ahmad luidt 'verslap niet in het dienen van uw medeschepselen'.

Ook bij het citeren van vers 9:14 verzaakt de schrijver het de lezers juiste en volledige informatie te verschaffen. De verzen 9:12 en 9:13 geven een duidelijk beeld van de context. Vers 9:12 luidt: 'Maar indien zij na hun verbond hun eden breken en uw godsdienst smaden, bestrijdt dan de leiders van het ongeloof – waarlijk, hun eden zijn niets – opdat zij mogen ophouden'. Vers 9:13 luidt: 'Wilt gij een volk niet bestrijden dat zijn eden heeft gebroken en plannen smeedde om de boodschapper te verdrijven en dat het eerste was om tegen u te beginnen?'

Vreest gij hen? Neen, Allah is het meest waardig, dat gij Hem zoudt vrezen als gij gelovigen zijt'.

Om de tegenstelling tussen de boodschap van de schrijver en de ware boodschap van de Koran weer te geven citeren wij hier vers 9:6. 'En als een der afgodendienaren u om bescherming vraagt, schenk hem dan bescherming dat hij het woord van Allah moge horen. Voer hem dan naar de plaats waar hij veilig is. Dit is omdat zij een volk zijn dat niet weet'. Dit vers geeft een uitzonderlijk voorbeeld van hoe beschaafd en wellevend de Koran is jegens ongelovigen. Dit vers is een voorbeeld van tolerantie en liefde voor de medemens.

GEEN DWANG IN DE GODSDIENST

De bewering van de schrijver dat de Heilige Profeet Mohammad (vz mh) de islam met geweld heeft verspreid is in strijd met de Koran, en onlogisch en historisch gezien onjuist. De islam verbiedt dwang in geloofszaken, zoals uit de volgende Koranverzen blijkt: 'Er is geen dwang in de godsdienst. Voorzeker, het juiste pad is van dwaling onderscheiden.' (2:257). 'Laat daarom geloven die geloven wil en niet geloven die niet wil' (18:30). 'Indien zij zich afwenden, dan is uw plicht slechts de duidelijke verkondiging ervan' (3:21). 'Gij wilt niet aanbidden wat ik aanbid. Derhalve voor u uw godsdienst en voor mij mijn godsdienst' (109:6,7). 'Het is mij geboden rechtvaardig tegenover u te handelen. Allah is onze Heer en Uw Heer. Aan ons onze werken en aan u uw werken. Laat er geen twist tussen u en ons bestaan.' (42:16). Dit zijn slechts enkele van de 400 verzen uit de Koran die duidelijk maken dat er volgens de islam er geen dwang mag zijn in het geloof.¹

Daarnaast kan geen zinnig mens denken dat de Heilige Profeet Mohammad (vz mh) de islam met geweld heeft verspreid. Hij was een genade voor de gehele mensheid. Zijn volgelingen groeiden snel in aantal vanwege zijn uitnemende, aantrekkelijke en voorbeeldige karakter en de inherente schoonheid van de islam. Nadat de leiders van de afgodendienaren beseften dat zij de discussie met de moslims niet aankonden, probeerden zij de moslims met geweld tot afgoderij te dwingen en dus niet andersom. Vele onschuldige moslims werden vanwege hun geloof vervolgd, geboycot en vermoord. Dertien jaar lang heeft de Profeet Mohammad (vz mh) zijn volgelingen aangespoord om geweld niet te vergelden. Hadden de moslims

zulke standvastigheid kunnen tonen als zij onder dwang waren bekeerd? Bovendien groeide de islam sneller in vreedestijd dan tijdens de onvermijdelijke zelfverdedigingsoorlogen. Zo groeide het aantal volgelingen van Mohammad tijdens het tweejarige vredesverdrag van Hudaibiyya van 1500 tot 10.000.²

Het verkeerde beeld dat Mohammad het geloof met dwang oplegde, werd gecreëerd door de middeleeuwse katholieke kerk, die de kruistochten en de Inquisitie wilde legitimeren met het beeld van een gewelddadige tegenpartij. L. De Lacy O'Leary schrijft treffend in *Islam at the Crossroads* (1923) op blz. 8: 'De geschiedenis maakt het echter duidelijk dat de legende van fanatieke moslims die door de wereld raasden en met de punt van het zwaard de islam opdrongen aan veroverde rassen, één van de meest absurde mythen is die historici ooit hebben beweerd.' Het is zelfs zo dat een millennium nadat de islam de gewetensvrijheid had ingevoerd, in het christelijke Europa nog ketters werden verbrand onder het motto 'één rijk, één godsdienst'. Benadrukt moet hier worden dat het van fundamenteel belang is een scheiding aan te brengen tussen de leer van de islam – hetgeen de islam tracht te bewerkstelligen – en hetgeen wordt gedaan en verkondigd door zich moslim noemende personen of organisaties.

HOUDING TEGENOVER TEGENSTANDERS

Hoe op te treden tegen tegenstanders is altijd een belangrijke vraag geweest. Moet men hen met gelijke munt betalen, of moet men zich alles laten welgevalen? Dit zijn de twee uitersten, die de mens geen bevrediging kunnen schenken. Natuurlijk kunnen we door toepassing van het eerste onze vijand afschrikken en hopen aldus een einde te maken aan vijandelijkheden. De tweede handwijze, hoewel soms goed en nuttig, draagt het gevaar in zich dat wij aldus handelingen van onze vijand aanmoedigen om nog verder aan zijn kwade gezindheid toe te geven. Daarom moeten wij ons bij de keus van een handeling door ons verstand laten leiden. Wij wijzen hier weer op de geestelijke vooruitgang van de mens. Voor de mensheid, die nog nauwelijks tot oordelen in staat was, voldeed een eenzijdig richtsnoer.

Vandaar het 'oog om oog en tand om tand' van Mozes en 'Bied de boze geen weerstand' en 'Als iemand u op de rechterwang slaat, keer hem dan ook de linker toe'

van Jezus. De Koran echter moedigt de mens aan om vergevingsgezind te zijn jegens zijn vijanden, maar geeft hem de vrijheid indien hij dit dienstig oordeelt, met gelijke munt terug te betalen, daar soms een soepel optreden de vijand meer innerlijke schade berokkent dan een streng optreden zou kunnen doen. Maar de leidende gedachte hierbij blijft steeds dat vergevingsgezindheid boven vergelding gaat. Hierover lezen wij in de Koran: 'Doch de vergelding van het kwade is het daaraan gelijke. Maar wie vergeeft en verbetering voor ogen houdt, zijn loon rust bij Allah. Voorzeker, Hij houdt niet van de onrechtvaardigen. Maar er is geen verwijt tegen degenen, die zich verdedigen nadat hun onrecht is aangedaan. Het verwijt is slechts tegen hen, die mensen onrecht aandoen en ten onrechte in het land opstand veroorzaken. Dezen zullen een pijnlijke straf ontvangen. En hij die geduldig is (d.i. niet vergeldt) en vergeeft, dat is voorzeker een (teken) van een sterk karakter'. (42:41-44)

VERGEVENSGEZINDHEID

Vergevingsgezindheid wordt in de Koran als een deugd beschouwd. Het beoefenen ervan wordt door God ten zeerste aanbevolen. Hoewel het voor de boosdoener opvoedend kan werken, indien men hem met gelijke munt betaalt, moet men toch steeds zijn verbetering als doel in het oog houden. Het betrachten van vergevingsgezindheid kan pas dan als goed worden aangemerkt als men dit met verstand en naar de omstandigheden verricht, dus zo, dat de boosdoener dit niet voor laksheid of lafheid aanziet. Eenzijdigheid is bij de verhouding met tegenstanders verkeerd. De Koran laat ieder mens vrij om de juiste middenweg te kiezen, waardoor zijn verantwoordelijkheidsgevoel wordt ontwikkeld.

Wij lezen hierover als volgt: 'Wedijver met elkaar in het vragen om vergiffenis van uw Heer en om het Paradijs, welks uitgestrektheid de hemelen en de aarde is, bereid voor de godvrezenden. Zij, die in voorspoed en in tegenspoed weldoen en zij, die toorn onderdrukken en mensen vergeven, voorzeker, Allah heeft hen, die goeddoen lief'. (3:134,135). Verder: 'Neig u tot vergiffenis en spoor tot vriendelijkheid aan en wend u van de onwetenden af'. (7:200) 'En indien gij vergeldt, doe dit dan naar mate u onrecht werd aangedaan; maar als gij geduld toont (d.i. niet vergeldt), dan is dat voorzeker het beste voor

degenen die geduldig zijn.' 'En wees geduldig, voorwaar uw geduld is alleen met de hulp van Allah (mogelijk). En treur niet over hen (ongelovigen), noch maak u ongerust over hun plannen. Voorwaar Allah is met degenen, die (God) vrezen en goeddoen.' (16:127-129)

VERKEERDE INFORMATIE IS MISLEIDEND

De schrijver vergelijkt de Heilige Profeet Mohammad (vzmh) met Karel de Grote, de koning der Franken en keizer vanaf 800 na Chr., die de Saksen onder dwang bekeerde tot het christendom. Eerder hebben wij aangevoerd dat dwang in godsdienstzaken moet worden afgevoerd. De schrijver haalt als een van zijn inspiratiebronnen, de Italiaanse politieke denker, Niccolò Machiavelli (1469-1527) aan. Hierdoor lijkt slechts een machtspolitiek zonder geweten te worden benadrukt. Het was immers Machiavelli, die in de Verhandelingen over de eerste tien boeken van Titus Livius schreef: 'Waar het voortbestaan van het vaderland op het spel staat, mag het geen punt van discussie zijn of iets rechtvaardig of onrechtvaardig, menselijk of wreed, eervol of vernederend is. Dan dient men resoluut te kiezen voor de oplossing die het voortbestaan garandeert en de vrijheid instandhoudt.' Hierdoor wordt door de schrijver slechts een immense kloof tussen moslims en niet-moslims gecreëerd of in stand gehouden, en door moslims te beschuldigen van geweld en haat jegens de ongelovigen, door ze te vergelijken met de Nationaal-Socialisten in het verleden, wordt juist de oude lijn van haat van het Westen tegen andersdenkenden voortgezet. In dit verband is het opvallend dat o.a. de volgende passages uit het Evangelie niet worden vermeld: 'Denk niet dat ik ben gekomen om op aarde vrede te brengen. Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard.' (Mattheüs 10:34) en 'Maar wie nu een geldbuidel heeft, moet die meenemen, evenals zijn reistas, en wie er geen heeft moet zijn mantel verkopen en zich een zwaard aanschaffen.' (Lukas 22:36) Het christendom heeft zich sinds het Concilie van Nicea in 325 na Chr. in werkelijkheid als staatsgodsdienst zelden bekommerd om de grondbeginselen van nederigheid, liefde en broederschap tegenover andersdenkenden. Denk bijvoorbeeld in het historische kader aan het feit hoe Joden zijn behandeld in het 'christelijke Westen'.

De islam is de goddelijke wet, die de heiligheid van het

leven, eigendom en eer van het individu waarborgt; de religie die haar oordeel velt door middel van rechtvaardigheid en die het individu wijst op ethische factoren als schaamte, bescheidenheid, kuisheid, trouw, sympathie, respect, zachtmoedigheid, nederigheid, waarheidslievendheid, tolerantie, genegenheid, enz. Het zijn enerzijds de onwetende geestelijken onder de moslims en ook onder christelijke missionarissen, die door de moslims als geleerden werden beschouwd, en de Westerse media anderzijds, die misbruik hebben gemaakt van hun bekwaamheden door islamitische teksten niet in hun historische context te plaatsen en te laten onderzoeken. Dit heeft als gevolg dat religieuze teksten uit hun verband worden gerukt, waardoor een gedeelte van de onverlichte massa onder de mensen wordt getransformeerd tot oppervlakkige, weinig denkende, bloeddorstige fanatiekelingen.

De leer van de islam tracht vrede te bevorderen op de best mogelijke wijze. Het geloof is een zaak van het hart. Wie kan met het zwaard het hart van iemand winnen? In het begin werden de moslims van Mekka vervolgd, maar zij droegen dit in lijdzaamheid. Uiteindelijk emigreerden ze naar Medina en ook daar werden de moslims vervolgd door de ongelovigen en tot veldslagen gedwongen. Het was daarom noodzakelijk de vijand te bestrijden ter verdediging van de vrijheid van het geweten en de vrijheid van het geloof. Dit zijn namelijk fundamentele rechten van de mens. 'Toestemming om te vechten is gegeven aan degenen tegen wie gevochten wordt, omdat hun onrecht is aangedaan, voorzeker, Allah heeft de macht hen bij te staan, degenen die ten onrechte uit hun huizen werden verdreven alleen omdat zij zeiden: 'Onze Heer is Allah'. En indien Allah sommige mensen niet met behulp van anderen tegenhield, zouden ongetwijfeld kloosters, kerken, synagogen en moskeeën, waarin dikwijls de naam van Allah wordt herdacht, afgebroken zijn. Allah zal ongetwijfeld degene ondersteunen die Hem helpt – Allah is inderdaad Sterk, Almachtig.' (22:40-42)

In het kader van de verdediging van christelijke waarden verdient het wellicht vermelding dat het de metgezellen van de Profeet Mohammad (vzmh) waren, die de 'wandelende uitspraken' van Jezus op aarde waren, zoals beschreven in de volgende passage uit het Evangelie: 'Bedenk wel, ik zend jullie als schapen onder de wolven.' (Mattheüs 10:16)

GEDRAG VAN EEN MOSLIM JEGENS ANDEREN

Zoals er in het Westen islamofoben zijn, zo zijn er in de moslimwereld extremisten die aansturen op een 'botsing der beschavingen'. Om die confrontatie mogelijk te maken, schilderen zij de ander af als de grote vijand. Zo krijgt de islam in het Westen etiketten opgeplakt als onverdraagzaam, fanatiek, gewelddadig, achterlijk, despotisch, extremistisch, kortom, een model dat in alles geacht wordt de antithese te zijn van het 'moderne, vrije Westen', en dat daardoor als een bedreiging wordt gevoeld. In de moslimwereld proberen sommige groeperingen het Westen als 'de grootste bedreiging ooit voor de islam' af te schilderen. Dit leidt beiderzijds tot een fobie. Een fobie is een irrealistische angst, een emotie die niet op feiten berust, maar waarin de werkelijkheid verloren is gegaan. Het wegnemen van een fobie vereist het herstellen van de band met de werkelijkheid. Dit vergt onderzoek naar de ware aard van de ander.

Hoe men moet omgaan met niet-moslims wordt in de Koran vermeldt in het volgende vers: 'Allah verbiedt u niet, degenen die niet tegen u om de godsdienst hebben gevochten, noch u uit uw huizen hebben verdreven, goed te doen en rechtvaardig te behandelen. Voorzeker, Allah heeft de rechtvaardigen lief.' (60:9)³ Het daarop volgende vers verduidelijkt: 'Maar Allah verbiedt u vriendschap te betonen aan degenen die tegen u gevochten hebben om de godsdienst, en die u uit uw huizen hebben verdreven of geholpen hebben u te verdrijven. En wie hun ook vriendschap aanbiedt, dezen zijn de boosdoeners'. (60:10)

Het lijkt logisch dat de Koran adviseert geen vriendschapsbanden aan te gaan met diegenen die moslims omwille van hun geloof vervolgen. Een Koranvers m.b.t. rechtvaardigheid tegenover niet-moslims is: 'O gij die gelooft, wees voorstanders van rechtvaardigheid, getuigen voor Allah, zelfs al was het tegen uzelf, of ouders en verwanten. Hetzij rijk of arm, Allah is beter dan beiden. Volg niet de begeerten, opdat gij niet onrechtvaardig zult zijn. En als gij de waarheid omzeilt of u ervan afwendt, Allah is goed op de hoogte van wat gij doet'. (4:136) Zo hadden, ten tijde van de 2de Kalief Umar bin al-Khattab, enkele moslims een stuk land gestolen van een Jood en erop een moskee gebouwd. Dit was een duidelijke schending van de rechten van de Jood. Umar gaf hierop het bevel de moskee te slopen en het land terug te geven aan de Jood. Ech-

ter, zelfs tegenover diegenen die de islam vijandig gezind zijn, wordt mildheid voorgeschreven, en de moslims wordt aangeraden hoop te koesteren, want: 'Het is mogelijk dat Allah liefde zal kweken tussen u en diegene van hen met wie gij in vijandschap verkeert; want Allah is Almachtig en Allah is Vergevensgezind, Genadevol.' (60:8).

De gemeenschap van moslims wordt in de Koran getypeerd als een 'gemeenschap van de middenweg'. Extremisme wordt te allen tijde geschuwd, ook in relatie tot mensen die vijandig staan tegenover de islam. De voorschriften over hoe men met burenen moet omgaan, zijn dan ook van toepassing op niet-islamitische burenen. Ibn 'Umar en Aisha vertellen, dat de Heilige Profeet Mohammad (vzmh) zei: 'Gabriël bleef me vermanen over de rechten van burenen tot ik geneigd was te geloven, dat hij hun erfrecht zou geven.' (Bukhari) Er wordt een beloning in het vooruitzicht gesteld voor een moslim die geduldig een lastige buur verdraagt: 'De Boodschapper van God zei: Er zijn er drie die God liefheeft... (een van hen is) hij die een buur heeft die hem stoort, maar die dat geduldig verdraagt tot ze gescheiden worden door de dood of tot een van hen verhuist' (Uitspraak van de Profeet Mohammad (vzmh), in Musnad Ahmad, gemeld door Abu Darr) Regelmatig beveelt de Koran in alle toonaarden zijn lezers, zich alle goede eigenschappen eigen te maken en in praktijk te brengen.

CONCLUSIE

In deze reactie op het bovengenoemde artikel hebben wij getracht de stelling te weerleggen dat de Koran moet worden verboden op grond van het feit dat deze geweld gebiedt tegen ongelovigen en dat de profeet dit in praktijk bracht. Ook is hierdoor de stelling dat de moslims hierin de profeet moeten volgen omdat zij anders huichelaars zouden zijn, niet langer onderbouwd.

Wij menen te moeten concluderen dat het artikel niet bijdraagt aan een beter begrip en een betere verstandhouding tussen moslims en niet-moslims. Het verscherpt integendeel de tegenstellingen. De genoemde vermeende

oproep tot primitief, ongenueanceerd, onverdraagzaam, agressief en haatdragend gedrag jegens andersdenkenden komt zoals wij hebben getracht aan te tonen in de Heilige Koran niet voor.

Ook passages die oproepen tot moord en doodslag tegen niet-moslims zijn vreemd aan de islamitische leer. Bij strijd gaat het steeds om verdediging, niet om een aanval. Nooit is sprake van agressie. De verspreiding van dit soort opvattingen is onverantwoord, onjuist en versterkt de vooroordelen betreffende een gewelddadige islam. Waarom worden gewraakte passages niet beoordeeld naar de context en de achtergronden? Waarom moeten tegenstanders van de islam aan moslims een door eerstgenoemden geredigeerd Heilig Boek voorleggen? Alle normen van historisch en religieus besef lijken hier te zijn verdwenen. De oproep om een legale versie van de Heilige Koran samen te stellen is volstrekt verwerpelijk.

Publicatie van het artikel draagt niet bij aan discussie en overleg, maar kapt deze eerder af. Overleg dient altijd gebaseerd te zijn op het vrijelijk presenteren en verklaren van de normen en ideeën van de aan het overleg deelnemende partijen. Indien bij voorbaat de normen van een van de deelnemers door andere deelnemers worden gemuteerd zonder hiervoor gezag te hebben vervalt het fundament voor overleg.

Majlis Sultan-ul-Qalam is een afdeling binnen de Ahmadiyya Muslim Djamaat die tot taak heeft te reageren op negatieve publiciteit over de islam en de goede inherente kwaliteiten van de islam te belichten.

NOTEN

- 1 Muhammad Zafrullah Khan, Punishment of apostacy in Islam p.58, London Mosque.
- 2 Muhammad Zafrullah Khan, Muhammad Seal of the prophets, Routledge & Kegan Paul, 1980.
- 3 De Heilige Koran, met Nederlandse vertaling, uitgave van Ahmadiyya Muslim Djamaat, vierde editie.

WOORDEN DODEN GEEN MENSEN – MENSEN DODEN MENSEN

ENNO DE WITT

De discussie over het al dan niet verbieden van de Koran gaat uit van een verkeerde vooronderstelling. Niet de tekst is van belang, maar de manier waarop mensen daarmee omgaan. Een vruchtbare benadering van teksten uit Bijbel en Koran neemt ze voor wat ze zijn: mensenwerk dat zijn plaats in het moderne discours zal moeten vinden. Alleen zo nemen we onze islamitische medeburger serieus.

Een open, moderne en vrije samenleving die zich tegenover een tekst alleen maar kan verdedigen door middel van een bot verbod zit ernstig in de problemen. Gelukkig zijn we nog niet zo ver afgezakt. Nog steeds staan ons voldoende middelen ter beschikking om ook ons onwelgevallige teksten dusdanig op te nemen in het maatschappelijke discours, dat daadwerkelijke schade voor de samenleving voorkomen kan worden. Daarvoor is wel noodzakelijk dat we onze eigen positie en uitgangspunten helder hebben.

Nog niet eens zo lang geleden was het ook in ons land geen gewoonte om vrijuit te spreken over alles wat ons mensen aanging. Tijdens de Reformatie werd driftig gedebatteerd, maar dat dan wel binnen de door iedereen geaccepteerde waarheid van de Schrift. In de eeuwen die volgden werd dat kader verder opgerekt. Zonder te vervallen tot een misplaatste teleologie kunnen we stellen dat de tendens ging in de richting van humanisering en weg van de goddelijke, geopenbaarde en dus au fond niet bediscussieerbare waarheid. Die ontwikkeling heeft de westerse samenlevingen veel goeds gebracht. Niet alleen nam de vrijheid van het individu opzienbarend toe, ook wetenschap, kunst, economie en daardoor welzijn en welvaart bloeiden op zonder de kerkelijke en meer algemeen religieuze kluisters. De vrijheid tot denken en debatteren is de basis van de vooruitgang.

Beperken we ons tot het thema teksten, dan bevinden

we ons thans in de situatie dat alles mag worden opgeschreven en gedrukt – behoudens enkele nauw in de wet omschreven gevallen, meest relictten uit een feodale tijd – en dat teksten beoordeeld worden op hun inhoud, niet op hun afkomst. Dat laatste is uiteraard een vergaande simplificatie. Nog steeds zal de ware gelovige aan een tekst die het etiket draagt van de geopenbaarde waarheid een hogere waarde toekennen dan aan de gemiddelde seculiere roman, die immers mensenwerk is. Lachen om het Oude Testament doen nog steeds maar weinig christenen, al was het alleen maar omdat daar de komst van de Verlosser in wordt aangekondigd. Het verschil met vroeger – en met andere samenlevingen – is dat de niet- of andersgelovige zich daar niets van aan hoeft te trekken. Het staat eenieder vrij om met teksten te doen naar eigen goeddunken.

Problemen ontstaan pas in het maatschappelijke discours, daar waar in de samenleving meningen elkaar ontmoeten en niet zelden botsen. Een beroep op een goddelijk keurzegel is in het debat nooit overtuigend, hier worden steevast argumenten gevraagd. De christenen in ons land begrijpen inmiddels dat het louter schermen met Gods woord niet voldoet, zij debatteren op vaak post-christelijke, welhaast door de Verlichting geïnspireerde wijze. Een mooi voorbeeld was het raadslid van de Christen Unie dat onlangs in Utrecht pleitte voor een verbod op het vertonen van een vrouw in bikini, niet omdat dit de Heere onwelgevallig zou zijn – ze begreep ook wel dat ze daarmee geen zielen zou winnen – maar omdat het denigrerend voor vrouwen was. De ironie is iedereen ontgaan: hier sprak een nota bene vrouwelijke vertegenwoordiger van een maatschappelijke stroming die de verschillen tussen man en vrouw benadrukt zich uit op grond van de overtuiging dat man en vrouw gelijk

zijn. Het inheemse protestantisme hier te lande onderscheidt zich dan ook nog maar weinig van de overige maatschappelijke stromingen. Geen wonder dat deelname van een orthodox-christelijke partij aan de regering praktisch geruisloos zijn beslag heeft gekregen – nadat dezelfde partij al veel waardering oogstte met het werk in verschillende colleges van burgemeester en wethouders.

Het probleem met de Koran is dat we in eerste instantie gedaan hebben alsof dat boek niet meer of minder was dan een soort Bijbel en dat de gelovigen – de moslims – daar ongeveer net zo mee omgaan als de christenen met hun Bijbel: veel is metafoor, andere passages moeten we in hun tijd lezen, alleen de blijde boodschap dienen wij te verstaan en in het maatschappelijke discours gedragen wij ons net als de andere deelnemers. Dit nu is een misverstand.

De Koran is ondanks de vele inhoudelijke overeenkomsten met de Schrift een wezenlijk ander boek, en dat heeft weer te maken met de plaats die het inneemt in het leven van de moslim. Hoewel het vlees ook hier zwak is, zal geen enkele moslim de gedachte aan relativering van de Koran kunnen verdragen. Vandaar ook dat de heer Cheppi in het debat met mevrouw Dupuis geen enkel argument inbracht en slechts uit was op respect, lees de acceptatie van zijn leeshouding als enig zaligmakende, waarbij een discussie over de inhoud taboe was, zo erg, dat de heer Cheppi telkens als die toch ter sprake dreigde te komen de grenzen van een fatsoenlijke gedachtenwisseling opzocht. Zelfs de figuur van de schrijver – Mohammed – is vanuit die opstelling onaantastbaar, iets wat veel verder gaat dan wat we in christendom en jodisme tegenkomen: daar zal niet gauw een rel ontstaan over grappen ten koste van Mozes of pakweg Habakuk.

Doordat wij de Koran en de islam blijven bekijken door onze eigen post-christelijke bril ontstaan voortdurend vervelende en in enkele gevallen gevaarlijke misverstanden. Zo denken we dat moslims de vreselijke dingen die in de Koran staan niet serieus nemen, omdat wij de vreselijke dingen die in de Bijbel staan ook niet meer serieus nemen. Maar wij zijn geen moslims en moslims zijn geen (post-)christelijke Nederlanders. De Nederlander denkt vervolgens in het debat dat hij dezelfde taal spreekt als de moslim en dat de moslim de onuitgesproken regels van het spel heeft geaccepteerd. De moslim voelt zich echter

aangetast in zijn religieuze gevoelens en ervaart een gebrek aan respect.

Grof gezegd kunnen we het communicatieprobleem op drie manier oplossen. De eerste en eenvoudigste is het aanvaarden van de goddelijke oorsprong van de Koran. Dan worden we allemaal moslim en voeren alleen de schriftgeleerden binnen hun eigen kaders exegetische debatten. Zelfs als dit een aanlokkelijk perspectief lijkt, is praktische realisering vrijwel onmogelijk. Genoeg Nederlanders zijn in staat de leerstellingen van de islam tot zich te nemen. Dat heeft niet geleid tot massale bekering, integendeel, dus voor een totale islamisering van de samenleving zal ongehoorde dwang nodig zijn, die niet alleen haaks staat op de principes van de rechtsstaat, maar zich ook slecht verhoudt tot de islam zelf, waarin volgens de gelovigen geen dwang is.

De tweede manier voor het benaderen van de Koran is wel accepteren dat die voor sommigen een heilige status heeft, maar die status niet als zodanig voor zichzelf erkennen. Dit is de vigerende aanpak, sleutelbegrip is hier het respect voor andermans opvattingen. Hier ligt ook de kern van het probleem waar velen thans mee worstelen, want nemen we de Koran serieus, dan nemen we ook de opmerkingen over joden, homoseksuelen en ongelovigen serieus, ook al onderschrijven we ze niet. Vervolgens verwachten we dat de gelovige passages gaat schrappen in een boek waarvan wij zelf vinden dat het voor hem heilig is. Dat is een onmogelijke spagaat, die leidt tot de onnavolgbare omtrekkende bewegingen zoals mevrouw Dupuis die liet zien in Nova, laverend tussen het Scylla van de rede en het Charybdis van een mogelijk verwijt van respectloosheid. Het serieus nemen van de Koran door niet-gelovigen leidt ook tot de regelmatige oproepen tot een verbod wegens de schadelijke en zelfs onwettige inhoud: wie de Koran serieus neemt maar het niet eens is met de inhoud zal gauw bezwijken voor de verleiding van uitsluiting. Dit is een heilloze weg, talloze boeken bevatten passages waar hele bevolkingsgroepen aanstoot aan nemen, die dankzij het grondrecht op de vrije meningsuiting toch gepubliceerd mogen worden. We kunnen een aparte categorie creëren met daarin boeken die wel verboden zouden moeten worden, maar ook dat biedt geen oplossing, omdat we geen vaste regels kunnen bedenken op grond waarvan een boek in dat hokje zou

passen. Een goddelijke tekst bestaat voor ons immers niet, we zouden dan alleen af kunnen gaan op wat gelovigen daarover beweren. Het mag duidelijk zijn dat zo volstrekte willekeur ontstaat, tenzij we de weg volgen die de Rooms-Katholieke kerk bewandelt en ons op onze beurt beroepen op onze eigen geopenbaarde waarheid. Uiteindelijk leidt het altijd tot meningsbreidel.

De uitweg is het terugbrengen van de Koran tot wat hij in wezen is: een door mensen gefabriceerde tekst, die zijn plaats mag innemen tussen soortgenoten, van Homerus tot Giphart. Mocht de Koran kennis bevatten die relevant is voor ook niet- of andersgelovigen, dan kunnen de Koranlezers die inbrengen in het openbare debat en anderen overtuigen van de waarde. Een beroep op goddelijke openbaring zullen zij echter niet meer kunnen doen, omdat zij zich daarmee buiten de discussie plaatsen. In principe kunnen moslims hier geen enkel bezwaar tegen hebben, zij zijn er immers van overtuigd – en het staat ook regelmatig letterlijk in de Koran – dat hun heilige boek niets bevat dan de waarheid. Als dat zo is, moet het in een debat mogelijk zijn anderen daarvan te overtuigen. Keerzijde van deze aanpak is wel dat de geschiedenis leert dat de waarheid niet bestaat, in ieder geval niet door iedereen op hetzelfde moment collectief wordt omarmd, wat een verlies is dat de moslims zullen moeten leren nemen.

Hierin ligt ook meteen de belangrijkste les die we kunnen trekken uit onze omgang met islam en Koran. Door de invloed van de Verlichting en de bijbehorende ontwikkelingen die hebben geleid tot het Nederland van anno nu, zijn we vergeten dat het fundament van onze samenleving niet bestaat uit stenen tafelen, maar uit een vloeiend discours dat voortdurend aandacht behoeft. De dynamiek van onze samenleving is de basis voor het succes van het democratische westen, dat ten fundamente in staat is tot voortdurend reflecteren op zichzelf en op de

omgeving en zich waar nodig kan aanpassen, zonder dat dit leidt tot een doorgeslagen cultuurrelativisme. Willen we onze moslimburen serieus nemen en blijven nemen, en accepteren als één van ons, gunnen we de aanhangers van de islam de welvaart en het levensgeluk dat wij hebben gevonden, dan accepteren we hen als gelijkwaardige deelnemer aan het discours. Dat wil zeggen: als volwaardige burgers die net als wij met argumenten debatteren en zich niet laten breidelen door een roep om respect. Mensen zijn daarbij veel belangrijker dan woorden, die als het goed is open staan voor zoveel interpretaties als we maar willen. We zullen bij ongewenste ontwikkelingen onze aandacht dan ook niet moeten richten op woorden. Woorden doden geen mensen – mensen doden mensen. Een verbod op (delen van) de Koran is niet alleen ongewenst, het werkt ook niet. Als we problemen hebben met de Koran, dan zullen we de tekst in het openbaar onder een vergrootglas moeten leggen, aan alle kanten bekloppen en betasten, uit elkaar nemen en aan een nadere beschouwing onderwerpen en vooral met zo weinig mogelijk, want onterecht en contraproductief respect benaderen. Pas als iedereen vrij over zelfs de Koran kan spreken zoals we dat nu al doen over andere teksten nemen we de moslim ook echt serieus en beschouwen we hem als één van ons. Met dat heilzame proces zouden we kunnen beginnen door niet meer in debat te gaan met halsstarrig monolithische denkers als de heer Cheppi en de zijnen, maar op zoek te gaan naar de moslims die de Koran lezen zoals we alle filosofische teksten zouden moeten lezen: als mensenwerk dat als uitgangspunt kan dienen tot een vruchtbaar debat dat ons verder helpt op weg naar een gelukkige en welvarende samenleving voor iedereen.

Enno de Witt is zelfstandig publicist en tekstschrijver en de auteur van twee boeken. Artikelen van zijn hand verschenen in een groot aantal zeer uiteenlopende publicaties

LICHTBAKEN: MOREEL ESPERANTO

DIRK VERHOFSTADT

Naar aanleiding van:

Paul Cliteur, *Moreel Esperanto, De Arbeiderspers, 2007.*

De moord op Theo van Gogh zorgde voor een schokgolf door Nederland dat steeds geroemd werd omwille van zijn tolerantie ten aanzien van andersdenkenden. Niet alleen de moord zelf werd verafschuwed maar ook de manier waarop – de moordenaar schoot eerst zijn slachtoffer neer, stak dan een mes in zijn lichaam met een waarschuwing tegen Ayaan Hirsi Ali en plantte tenslotte een ander mes op rituele wijze in de borst tot aan de rug-gengraat van het slachtoffer. Bij zijn verdediging verantwoordde Mohammed Bouyeri zijn daad niet als een wraakneming op de islamonvriendelijke uitspraken van de cineast, of als reactie tegen discriminatie en uitsluiting die hem zou getroffen hebben, maar louter en alleen als een religieuze plicht. 'De profeet heeft opdracht gegeven heidenen te doden', zo verklaarde Bouyeri in de rechtszaal en hij zou het opnieuw doen. Voor de moordenaar is de letterlijke tekst van het geloof belangrijker dan de wetten van het land waarin hij leeft. Toch hoorde je na de moord heel wat sussende stemmen, namelijk dat de moord niets te maken had met religie en dat religie niet kan worden aangewezen als een oorzaak voor dergelijke gruwelijke uitwassen. Maar is dat zo? Over de relatie tussen geweld en religie schreef de Nederlandse rechtsfilosoof Paul Cliteur het boek *Moreel Esperanto* waarin hij wijst op het gevaar van een religieuze ethiek en waarin hij pleit voor een autonome kritiek binnen de context van een neutrale staat.

Paul Cliteur kreeg bekendheid met zijn ophefmakende boeken *Moderne Papoea's* en *Tegen de decadentie*, en als de scherpzinnige columnist van het programma *Buitenhof* waarin hij het cultuurrelativisme en de orthodoxe islam regelmatig aan de kaak stelde. Daarbij keerde hij zich tegen

de al te verdraagzame houding tegenover de onverdraagzamen in de Nederlandse samenleving. Op 28 maart 2004 trok hij zich onverwacht terug uit het publieke debat. Hij voelde zich niet langer veilig en ergerde zich aan uitspraken als zou hij racistische uitspraken hebben gedaan. 'Ik weet, ik ben geen held. Meer een kamergeleerde. Ik heb behoefte aan rust', zo verklaarde Paul Cliteur en hij verdween naar de achtergrond. Daar heeft hij niet stilgezeten. De voorbije twee jaar werkte hij hard aan dit boek dat terecht kan worden beschouwd als zijn magnum opus, de quintessens van bijna twintig jaar onderzoek over de manier waarop mensen moeten samenleven en dit op rechtsfilosofisch en ethisch gebied. Onze samenlevingen zijn niet alleen multicultureler, maar vooral multireligieuzer geworden. Dat leidde de voorbije jaren tot grote problemen en doet de auteur besluiten dat er dringend nood is aan een basisconsensus over een aantal uitgangspunten, net zoals dat in het verkeer het geval is. Zo mag men niet door het rood licht rijden en automobilisten volgen de voorrang van rechts. In die zin moet men ook een aantal grondrechten aanvaarden zoals de vrijheid van meningsuiting, de scheiding van kerk en staat en de gelijkwaardigheid van man en vrouw.

Om een multireligieuze samenleving in goede banen te kunnen leiden is volgens Paul Cliteur een soort 'moreel Esperanto' noodzakelijk, een taal die iedereen begrijpt en volgt. De auteur benadrukt keer op keer dat hij daarmee geen pleidooi houdt voor 'atheïsme' of dat hij zich keert tegen de religie als zodanig. Wat wel nodig is, is een autonome ethiek die los staat van de religie, en dit gekoppeld aan een neutrale staat. Hiervoor baseert hij zich op ideeën van verlichte filosofen als Kant, Bentham, Mill, Voltaire, en politieke filosofen als Madison en Jefferson. Het grootste aantal bladzijden besteedt de auteur aan de ontleding en de impact van de 'goddelijke bevelstheorie' die vandaag de basis vormt van de religieuze ethiek die tal van mensen voorstaan. Een

dergelijke ethiek stond centraal in elke geopenbaarde godsdienst. Denk aan de aartsvader Abraham die van God het bevel kreeg om zijn zoon te offeren en dat ook zou gedaan hebben mocht men hem daartoe op het laatste moment niet hebben weerhouden. Gelovigen beschouwen dit als een 'logische' gehoorzaamheid. Sören Kierkegaard noemde het de religieuze plicht als uitdrukking van Gods wil. Maar anderen zien de houding van Abraham als een ordinare moordpoging. 'Godsdienst kan een mens stekeblind en wreed maken, juist door de gehoorzaamheid', zo schreef Guus Kuijer in zijn boek *Hoe een klein rotgodje God vermoordde*.

Volgens de overlevering kreeg Mozes de Tien Geboden rechtstreeks van God. De Spaanse filosoof Fernando Savater legt in zijn boek *De Tien Geboden* uit dat die het product waren van hun tijd, maar niet langer aangepast zijn aan vandaag. Niettemin blijven veel gelovigen dit beschouwen als de basis van onze moraal. Meer nog, we hebben de voorbije decennia te maken met een terugkeer van de religie, en zelfs een toename van de letterlijke interpretatie van de 'heilige' teksten, een vorm van literalisme en fundamentalisme. Het probleem ontstaat evenwel als 'de heilige boeken verschillende dingen voorschrijven op het punt van de moraal en het recht en de aanhangers van verschillende godsdiensten toch één territorium moeten delen'. Of als de 'heilige' teksten botsen met de seculiere wetgeving. De Nederlandse beleidsmakers blijven daar echter blind en doof voor. Zij geloven in emancipatie mét en door religie. Een voorbeeld is de Amsterdamse burgemeester Job Cohen die steeds wijst op de integrerende kracht van de religie. Nochtans zijn er heel wat schaduwzijden aan een dergelijke benadering. De moord op Theo van Gogh heeft duidelijk gemaakt dat de 'goddelijke bevelstheorie' kan leiden tot de meest gruwelijke misdaden. Zijn moordenaar beriep zich op een goddelijke 'wet' die hem opdroeg om de ongelovige te doden.

Mensen die blijven geloven in de emanciperende kracht van de religie zijn voor Paul Cliteur 'verlichtingsoptimisten', namelijk mensen die denken dat het uiteindelijk wel goed zal komen voor zover men geen enkele godsdienst 'voor het hoofd stoot'. Zij claimen de vrijheid 'om niet te worden tegengesproken', maar als we dit zouden erkennen dan zou elke vorm van kritiek en wetenschappelijke evolutie tot stilstand komen. Daarmee zouden we ons neerleggen bij onmenselijke praktijken die in naam van de religie gebeu-

ren. Het zou het vermoorden van 'godslasteraars' een objectieve grond geven. Heel wat cultuurrelativisten beweren dat de heropstanding van religieus fanatisme te wijten is aan sociale achterstelling of andere vormen van marginalisering. Maar Cliteur wijst er terecht op dat Mohammed Bouyeri zich daar juist niet op beriep, en bij uitbreiding was dit ook het geval voor de kapers van de vliegtuigen op 11 september en de daders van de aanslagen in Londen, die goed opgeleid waren en alle kansen kregen in de westerse samenleving. Voor de moordenaar van Van Gogh ging het om een louter religieuze kwestie. 'Het hoogste goed dat de menselijke samenleving beoogt te beschermen, is het menselijk leven', aldus Cliteur, zonet dan hebben andere rechten geen enkele betekenis. En aan de hand van enkele voorbeelden uit de geschiedenis maakt hij duidelijk hoe problematisch het religieus geweld was en is.

Hij verwijst naar Luther die de tekst van de Bijbel belangrijker achtte dan het kerkgezag. Volgens Cliteur ligt hier de overgang van de katholieke goddelijke-bevelstheorie naar de protestants-islamitische: alleen de 'heilige' teksten gelden en de gelovige moet daar voor zichzelf de besluiten uit trekken. Het leidde uiteindelijk tot twee rechtsordes die tegenover elkaar kwamen te staan: de politiek tegenover de religie. Vanaf dan gebeurden diverse moorden in naam van God. Zoals in de zestiende eeuw de moord op Willem van Oranje door de fanatieke katholiek Balthasar Gerards. Maar ook recenter zoals de moord op de Egyptische president Anwar Sadat in 1981 door radicale moslims, de moord op de Israëliëse president Jitschak Rabin in 1995 door de joodse extremist Jigal Amir, en de moord op Theo van Gogh in 2004 door Mohammed Bouyeri. De daders gebruikten steeds als argument dat dit gebeurde 'op bevel van God'. Zo ging het ook bij de fatwa over de schrijver Salman Rushdie die werd uitgesproken door ayatollah Khomeini. In elk van die gevallen was het politieke, religieuze en morele 'in één kluwen met elkaar verbonden'. Wat Cliteur wil doen, is dat kluwen ontwarren om te komen tot een klare consensus over wat mag en niet mag. Daarbij verwerpt hij nadrukkelijk de 'goddelijke-bevelstheorie' en pleit voor een autonome ethiek, waarmee hij nadrukkelijk ingaat tegen zowel religieuze traditionalisten als de postmoderne denkers.

Jeremy Bentham en John Stuart Mill zagen het utilisme als basis van de autonome ethiek. Kant daarentegen baseerde zich op de goede wil van de mens gekoppeld aan

de categorische imperatief. Kant verzette zich alvast tegen de absurde houding van Abraham die zijn zoon wou doden op bevel van God. Abraham had moeten antwoorden dat hij dit weigerde omdat dit moreel onaanvaardbaar was en dat hij derhalve twijfelde of dit wel een bevel van God kon zijn. Utilisten en kantianen hebben elk op hun manier de ethiek bevrijd van de religie en op die manier het moreel correcte handelen een universele basis gegeven. De visie dat mensen in moreel opzicht gelijkwaardig zijn, is immers een universele visie die lijnrecht staat tegenover het particularisme van deze of gene godsdienst. Het afwijzen van een moord is zelfs hoogstaander als ze gebaseerd is op een autonoom inzicht van de mens, dan op een goddelijk bevel. Goed doen moet voortvloeien uit ons menszijn zelf, en niet omdat men er later voor beloond of – bij gebreke – ervoor gestraft wordt. Hiermee is duidelijk dat goed gedrag voortvloeit uit de rationele aanvaarding van grondrechten zoals de gelijkwaardigheid van elke mens, de onaantastbaarheid van de fysieke integriteit en het recht op zelfbeschikking, en niet zozeer uit de letterlijke interpretatie van bepalingen die in naam van een hoger wezen door mannen werden opgesteld.

Een autonome ethiek is evenwel niet voldoende voor een harmonieus samenleven van mensen met uiteenlopende culturele en religieuze overtuigingen. Even belangrijk is een neutrale overheid. De auteur gebruikt hiervoor het Franse woord 'laïcité' als een opvatting over de aard van het staatsgezag, maar de Nederlandse lezer zal beter het begrip religieuze neutraliteit begrijpen. Neutraliteit in de zin dat geen enkele godsdienst wordt bevoordeeld tegenover een andere en dat gelovigen niet worden bevoordeeld tegenover niet-gelovigen. Paul Cliteur verwijst naar de initiële ideeën van de Amerikaanse 'founding fathers' James Madison en Thomas Jefferson. Madison beklemtoonde het belang van een seculiere staat waarin burgers – ook al vormen ze een minderheid – beschikken over een aantal fundamentele rechten en vrijheden. En Jefferson benadrukte dat de burgerlijke rechten van de mens onafhankelijk moesten staan van onze religieuze overtuigingen. Het is op basis hiervan dat het eerste amendement van de Amerikaanse constitutie werd opgesteld. Dit artikel verbiedt het Congres om wetten aan te nemen die een staatsgodsdienst creëren, die één godsdienst boven andere zou plaatsen, het

recht op vrijheid van godsdienst verbieden, de vrijheid van meningsuiting of de persvrijheid belemmeren of de vrijheid van samenkomst hinderen.

Religie is een private zaak die niet kan worden bekostringd door de gemeenschap en die niet zichtbaar aanwezig mag zijn 'in delen van het publieke domein waar de staat met een pretentie van neutraliteit optreedt'. De auteur heeft het over rechtbanken, de politie, het leger en officiële bijeenkomsten. Hij heeft het dus uitdrukkelijk niet over de algemene publieke ruimte, zoals straten en voetpaden of op de aanwezigheid van burgers in overheidsgebouwen. Daarmee gaat hij minder ver dan de Franse wetgevers die het verbod op het dragen van opvallende religieuze symbolen ook opleggen aan scholieren in het openbaar onderwijs. Of van enkele Vlaamse gemeenten die hun personeel, die aan het loket in contact komen met de burger, verbieden om opvallende religieuze symbolen te dragen. Toch is de weg die Cliteur wil inslaan heel duidelijk. Hij wil de religie terugdringen tot de private sfeer en – als dat mogelijk zou zijn – tot de individuele hersenpan. Dat is geen evidente en gemakkelijke weg, integendeel. Zelf morele keuzes maken is heel wat moeilijker dan dat men zich als gelovige kan wegsteken achter bepalingen die echter niet altijd moreel goed zijn. Sinds de aanslagen van 11 september is de geest van het religieus fanatisme weer uit de fles. Zowel radicale moslims als christelijke leiders in de VS gebruiken woorden die teruggaan op de basisteksten van hun diverse godsdiensten. We beleven een opbod aan religieuze 'zuiverheid'.

Dit boek komt net op tijd. Paul Cliteur maakt heel duidelijk dat de hernieuwde heropleving van de religieuze ethiek het samenleven van mensen met diverse religieuze overtuigingen problematisch, zelfs onmogelijk maakt. Wilen we een harmonieuze samenleving waarin iedereen mag denken en zeggen wat men wil dan hebben we nood aan een 'autonome ethiek' en een 'neutrale overheid'. Dan hebben we nood aan een moreel Esperanto als een lichtbaken in deze donkere tijden van religieus fanatisme en onverschillig cultuurrelativisme.

Dirk Verhofstadt is kernlid van de onafhankelijke Belgische denktank liberales, www.liberales.be.

E-mail: verhofstadt.dirk@pandora.be.

CONSERVATIEVE MOMENTEN NIEUWE STIJL

URI ROSENTHAL

Naar aanleiding van:

H. Pellikaan en S. van der Lubben (red.), *Ruimte op rechts? Conservatieve onderstroom in de Lage Landen*, Het Spectrum, Utrecht, 2006.

In februari 2001 schrijft Joshua Livestro een fors opiniestuk in *NRC Handelsblad*: 'Het conservatieve moment is gekomen.' Op dat ogenblik staat de VVD er in de peilingen met ruim veertig zetels riant voor, maar ze kan moeilijk als conservatieve partij aangemerkt worden. Ze zit in het tweede paarse kabinet, Hans Dijkstal voert de Tweede Kamerfractie aan terwijl Frits Bolkestein ver weg in Brussel zit. De enige beweging aan het partijpolitieke front is de opkomst van Leefbaar Nederland, maar die partij heeft een onbestemd karakter, met een mengsel van conservatieve en progressieve voornemens.

Livestro was zijn tijd vooruit. Zes jaar later hebben we de Fortuynrevolutie en de moord op Theo van Gogh achter de rug. In de VVD woedde in 2006 een machtsstrijd tussen Mark Rutte en Rita Verdonk. En we zijn geconfronteerd met de komst van de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders. De een zal deze ontwikkelingen in links-rechts termen opvatten, de ander zal er de revitalisering van conservatieve denkbeelden in zien.

Is er ruimte op rechts? Is er een conservatieve onderstroom in Nederland (en België)? Het zijn schijnbaar eenvoudige vragen, maar ze blijken moeilijk te beantwoorden. In *Ruimte op rechts?* staan uiteenlopende, deels tegenstrijdige beschouwingen over wat we onder rechts moeten verstaan. En hetzelfde geldt voor de vraag hoe we nu eigenlijk conservatisme moeten duiden. Met andere woorden, zowel de hoofdvraag van het boek als de subvraag blijkt voor velerlei uitleg vatbaar te zijn. Pellikaan zegt zich te ergeren aan zijns inziens veel te simpe-

le, ééndimensionale analyses van de positie van politieke partijen in termen van de links-rechts-schaal. Maar anderen, zoals De Beus, hebben er geen enkele moeite mee recente ontwikkelingen in de Nederlandse politiek in klinkklare links-rechts bewoordingen te presenteren. Met conservatisme is het niet anders. Het conservatisme heeft van meet aan verschillende stromingen in zich verenigd, dus hoeft onenigheid over wie en wat we nu wel of niet tot het conservatieve gedachtengoed moeten rekenen, niet te verbazen. Tegelijk is het natuurlijk mogelijk om, zoals Van Holsteyn doet, een beproefd recept van de empirische politicologie te benutten. Je vraagt de mensen of ze zich als conservatief beschouwen, en dan zegt in 2002 liefst eenderde van hen dat dat zo is. Vervolgens stel je die 'conservatieve kiezer' vragen over een aantal persoonskenmerken, over politieke strijdpunten en over hun partijkeuze. Dan blijkt in 2003 dat hij zich relatief vaak bij een kerkelijke stroming thuisvoelt, dat hij vooral tegen euthanasie is en op het CDA stemt.

Schieten we nu veel op met zulke beschouwingen? Het algemene beeld, dat uit dit boek oprijst, is verwarrend. Het kost de nodige moeite om lijnen te ontdekken. Bovendien is de politieke dynamiek in ons land zo onstuiwig dat een analyse uit 2005-2006 binnen de kortste keren door nieuwe feiten achterhaald dreigt te worden. Een probleem op zich. Desondanks zijn er wel enkele belangwekkende conclusies te trekken.

Ten eerste: wie een echt conservatieve partij wil oprichten – met een plagerijtje in dit boek CPN gedoopt –, kan zich maar beter meermalen bedenken. Want veel ruimte voor zo'n partij is er niet. De gevestigde partijen bieden conservatieven voldoende mogelijkheden. Gaat het om conservatisme in immateriële aangelegenheden, dan kunnen ze terecht bij het CDA en de kleine christelijke

partijen. En als het dan toch om een samenstel van conservatief en rechts gaat, dan kunnen die conservatieven zich gewoon wenden tot de partijen die normaal gesproken als centrum-rechts of rechts aangemerkt worden. In ons land doen we over zulke aanduidingen vaak ingewikkeld, maar in het buitenland zien liberalen de VVD gewoonweg als een centrum-rechtse partij. Dus als nogal conservatief, aldus bijvoorbeeld De Lange.

Ten tweede: vanuit historisch oogpunt kunnen liberalisme en conservatisme als tegenpolen worden beschouwd. Het liberalisme koestert de waarden van de Verlichting, het conservatisme wil juist niets van de Verlichting weten. Maar in hun gemeenschappelijke verzet tegen social engineering en staatsinterventie als dé oplossing voor maatschappelijke problemen vinden ze elkaar.

Ten derde: de tijden veranderen. Het *Liberaal Manifest* stelt dat we vroeger de vrijheid op de staat moesten veroveren, maar nu de vrijheid mét de staat dienen te borgen. Conservatieven zullen deze republikeinse benadering – zie Dekker en Van Middelaar – niet onmiddellijk in dank afnemen.

Ten vierde: de tijden veranderen ook in ander opzicht. Brengen we conservatisme terug tot het politiek redelijk hanteerbare concept van behoudzucht en verzet tegen verandering, dan hebben we de afgelopen jaren merkwaardige momenten meegemaakt. Livestro parafraserend, ‘conservatieve momenten’ nieuwe stijl. Zo verzetten de Partij van de Arbeid zich tegen de directe verkiezing van burgemeesters, gaf de Socialistische Partij haar verzet tegen de monarchie op en sprak haar voorman Jan Marijnissen zich met zoveel woorden uit voor het opgeven van de dubbele nationaliteit door bewindspersonen. En stond de VVD tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van november 2006 vrijwel alleen in haar streven naar verder gaande hervormingen.

Ten vijfde: laten we tenslotte ‘back to basics’ gaan. Is er ruimte op rechts? De beschouwingen in het boek, die deze vraag in concrete termen adresseren, helpen ons niet aan een direct antwoord. We kunnen wel constateren dat verschillende partijen – van CDA en VVD tot de Partij voor de Vrijheid – de rechterkant van het politieke spectrum op hun eigen manier afdekken: de een wat betreft ethische kwesties, de ander met sociaal-economische ideeën, standpunten over binnenlandse en interna-

tionale veiligheid of nationaal-georiënteerde issues. In die zin is de vraag eerder of de ene partij er goed aan doet in te breken bij de andere. Daarbij komt dan nog het belangwekkende feit dat ook in partijen die aan de linkerkant opereren, rechtse voorkeuren en enclaves te vinden zijn, bijvoorbeeld over de nationale identiteit.

Tenslotte: in dit boek staan veel beschouwingen over wat de ene partij, bijvoorbeeld de VVD, zou moeten doen als andere partijen naar links of rechts opschuiven. Dat kan ertoe leiden dat partijen, bijvoorbeeld de VVD, niets anders meer doen dan schichtig om zich heen kijken en dat ze voortdurend op zoek gaan naar de ruimte die andere partijen laten. Voordat ze er erg in hebben, zijn ze met niets anders bezig dan stratego op de vierkante kilometer van het Binnenhof. Natuurlijk geldt voor elke politieke partij die zichzelf serieus neemt, dat ze zoveel mogelijk macht moet zien te verwerven. Dat betekent het veroveren van zoveel mogelijk zetels in de volksvertegenwoordiging, en vervolgens ook zoveel mogelijk portefeuilles in het kabinet en andere bestuurscolleges. In de parlementaire democratie impliceert dit alles het halen van een maximaal aantal stemmen bij de verkiezingen. Maar een partij die zichzelf serieus neemt, wil geen macht om de macht. Ze wil macht verwerven om daarmee haar ideeën, mag het zijn idealen, te verwezenlijken. Dan kan het gebeuren dat zo'n partij in haar streven naar stemmenmaximalisatie een veer laat omdat anders die idealen – bij de VVD haar liberale idealen – te ver uit zicht verdwijnen. Anderzijds, wil die partij niet in de periferie van de getuigenispartijen terechtkomen, dan moet ze, zeker als volkspartij, op zijn minst ruimte laten voor verschillende interpretaties en uitwerkingen van de eigen idealen. Elke grote partij heeft vleugels, en dat is, om het met Hans Wiegel te zeggen, niet erg zolang dat geen vlerken worden. Een partij mag ook best voor korte tijd in een spagaat terechtkomen, maar dat moet niet te lang duren, omdat het dan pijn gaat doen.

Een serieuze politieke partij zorgt ervoor dat macht en idee met elkaar in balans zijn. Die balans is dynamisch, en elke grote partij, die zich niet tot getuigenissen beperkt, heeft te kampen met een natuurlijke spanning tussen het streven naar macht, dus stemmenmaximalisatie, en het overeind houden van de eigen beginselen. Voor de VVD geldt dat ze beide polen in de toekomst moet

versterken. Ze moet haar schroom afleggen om macht te verwerven, en de afstand tussen de dagelijkse politieke praktijk en het denkwerk over liberale idealen en ideeën moet verkleind worden.

Prof.dr. U. Rosenthal is hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit van Leiden. Hij is voorzitter van het COT; Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, voorzitter van de VVD-fractie in de Eerste Kamer en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

